

T.C. SERHAT KALKINMA AJANSI
AĞRI YATIRIM DESTEK OFİSİ

AĞRI'NİN
SOSYO-EKONOMİK DURUMU
ve UYGUN YATIRIM ALANLARI

Editör:

Dr. Hüseyin TUTAR

Hazırlayanlar:

Ceren KURĐA

Ensar BEKTAŐ

Gökhan ELYILDIRIM

Musa ERDAL

Mustafa SARIŐEN

Ocak 2013

Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No: 117 KARS - TÜRKİYE

Tel: +90 474 212 52 00 **Fax:** +90 474 212 52 04
e-mail: info@serka.org.tr **web:** www.serka.gov.tr

ISBN xxxxxxxxx

İÇİNDEKİLER

TABLolar	v
GRAFİKLER	vii
HARİTALAR	vii
RESİMLER	vii
GİRİŞ	viii
İLİN PROFİL BİLGİLERİ	ix
AĞRI ŞEHİR TARİHİ	2
1. SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DURUMU	4
1.1. Kalkınma Bakanlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	4
1.2. URAK, İller Arası Rekabetçilik Endeksi	5
1.3. EDAM, Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi	6
2. YATIRIM ORTAMI	8
2.1. Coğrafi Durum	8
2.2. Nüfus ve Demografi	9
2.3. Teknik ve Sosyal Altyapıda Durum	15
2.4. Tarımsal Yapı	33
2.5. Madenler	42
2.6. Sanayi	44
2.7. Ticaret	55
2.8. Bankacılık	56
2.9. Dış Ticaret ve Lojistik	59
2.10. Turizm	66
2.11. Kamu Yatırımları	73
2.12. Teşvik Sistemi	80
2.13. Diğer Kamu Destekleri	86
2.14. İlin GZFT Analizi	93
3. YATIRIM ORTAMI DEĞERLENDİRMESİ	101
3.1. Kuruluş Yeri Faktörleri	102
3.2. Kuruluş Yeri Faktörleri Değerlendirmesi	103

4. YAPILABİLECEK YATIRIMLAR	113
4.1. Damızlık Sığır Yetiştiriciliği	115
4.2. Et Besiciliği	116
4.3. Süt İnekçiliği	117
4.4. Arıcılık	118
4.5. Koyun Yetiştiriciliği	119
4.6. Buğdaygiller Yem Bitkileri	120
4.7. Jeotermal Seracılık	121
4.8. Et Ürünleri (Şarküteri)	122
4.9. Çağrı Merkezi	123
4.10. Tarım Makineleri İmalatı	124
4.11. Kent Merkezi Otel Yatırımı (Merkez ve Doğubayazıt)	126
4.12. Atölye Tipi El Halıcılığı	127
4.13. Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi	128
4.14. Küp Şeker	129
4.15. Apart Daire ve Öğrenci Yurtları	130
4.16. Metal Ürünleri İmalatı	131
4.17. Antrepo	132
4.18. Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi	133
4.19. Alışveriş Merkezi (AVM) Yatırımı	134
4.20. Karma Yem Üretim Tesisi	135
4.21. Biyogaz Üretim Tesisi	137
4.22. Deri İşleme ve Konfeksiyon Üretim Tesisi	138
4.23. Isı Yalıtım Malzemeleri İmalatı	139
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	141
6. KAYNAKÇA	143
7. EKLER	146
7.1. Ek-1: Tablolar	146
7.2. Ek-2: Kısaltmalar	155
7.3. Ek-3: Tanımlar	156

TABLULAR

Tablo 1.1 EDAM, "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi" İlin Alt Endekslere İlişkin Durumu, 2009.....	6
Tablo 2.1TRA2 Bölgesi Engelli Nüfus Verileri, 2011	14
Tablo 2.2 Yıllara Göre Ağrı İli Nüfus ve Göç İstatistikleri, 2008-2011	15
Tablo 2.3 Ağrı İl Merkezinin Diğer İlçelere ve Önemli İllere Uzaklığı.....	17
Tablo 2.4 Ağrı İlinde Yol ve Altyapı Çalışmaları.....	18
Tablo 2.5 TRA2 Bölgesi ve İllerinde Yer Alan Sağlık Kuruluşlarının Dağılımı, 2011.....	18
Tablo 2.6 Bin Kişiye Düşen Sağlık Personeli Sayısı.....	19
Tablo 2.7 Bölgelere Göre Planlanan Yatak Sayıları ve On Bin Kişiye Düşen Yatak Sayıları.....	20
Tablo 2.8 Türkiye Geneli ve Ağrı İlinde İlköğretim ve Okul Öncesi Öğretimde Net Okullaşma Oranları (%), 2011-2012	21
Tablo 2.9 2011-2012 Eğitim-Öğretim Sezonunda Türkiye Geneli ve Ağrı İlinde Ortaöğretim Kurumlarında Net Okullaşma Oranları (%)	22
Tablo 2.10 Ağrı İl Genelinde Ortaöğretim Kurumu Türüne Göre Öğrenci Sayıları, 2011-2012.....	22
Tablo 2.11 TRA2 Bölgesi Üniversite ve Birimleri, 2012.....	25
Tablo 2.12 Yükseköğretim İstatistikleri Karşılaştırması, 2008-2012	27
Tablo 2.13 Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'na (KYK) Bağlı Yurtlarda Barınan Öğrenci Sayısı İle Yurt Kapasitesi, 2011-2012	27
Tablo 2.14 İldeki Özel Yükseköğrenim Yurtlarına İlişkin Bilgiler	27
Tablo 2.15 Geniş Yaş Gruplarına Göre TRA2 Bölgesi İstihdam Oranı Değerleri (%), 2005-2011	28
Tablo 2.16 Yıllara ve Bölgelere Göre İşsizlik Oranları, 2008-2011	29
Tablo 2.17 Yaş Gruplarına Göre Ağrı İŞKUR'a Kayıtlı İşsizler İle İşe Yerleşme Sayıları, 2012	31
Tablo 2.18 Ağrı İli ve TRA2 Bölgesinde Tarımsal Alanların Yapısı	33
Tablo 2.19 Kullanım Şekillerine Göre Topraklar (%).....	34
Tablo 2.20 Tarım Sektöründe Örgütlenme	35
Tablo 2.21 Ağrı, TRA2 Bölgesi ve Türkiye'de Hasat Edilen Tarla Bitkileri Üretim Miktarı ve Alanı, 2011.....	36
Tablo 2.22. Ağrı İlinde Yıllar İtibariyle Yetiştirilen Ürünler	36
Tablo 2.23 Yıllara Göre Büyükbaş Hayvan Varlığı, 2000-2011	37
Tablo 2.24 Bölgelere Göre Büyükbaş Hayvan İrklarının Dağılımı, 2011	37
Tablo 2.25 Yıllara Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı, 2000-2011	38
Tablo 2.26 Ağrı'da 2011 Yılında Büyükbaş Hayvan Süt Verimi	39
Tablo 2.27 Süt Ürünleri Üretim Miktarları (Ton)	39
Tablo 2.28 TRA2 Bölgesi ve Ağrı'da Kovan Sayıları ve Bal Üretim Miktarları, 2011	40
Tablo 2.29 Bölgelere Göre Kanatlı Hayvan Varlığı	41
Tablo 2.30 Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer (GSKD) ve Sektörlerin GSKD İçindeki Payı (%), 2004-2008	45

Tablo 2.31 Yıllara, Bölgelere ve Sektörlere Göre İstihdamın Dağılım Oranları (%), 2009-2011	45
Tablo 2.32 İmalat Sanayi İşyeri Sayılarının Alt İmalat Kollarına Dağılımı 2002,2011	46
Tablo 2.33 TRA2 Bölgesi İllerinin Alt İmalat Kollarındaki İşyeri Sayısı Değişimi (%), 2002-2011	47
Tablo 2.34 Yıllara Göre Ağrı İli Şeker Pancarı Verileri, 2009-2011	48
Tablo 2.35 Ağrı Et ve Balık Kombinasi Üretim Kapasitesi, 2013	48
Tablo 2.36 Bölgelere ve Yıllara Göre Marka, Faydalı Model, Patent ve Endüstriyel Tasarım Başvuru (B) Ve Tescil (T) Sayıları, 2002-2012	49
Tablo 2.37 Ağrı OSB Genel Bilgiler	52
Tablo 2.38 Ağrı OSB'de Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Durumu	52
Tablo 2.39 Ağrı OSB'de Üretim Yapan Firmaların Faaliyet Alanları.....	53
Tablo 2.40 Bölgelere ve Yıllara Göre Banka Şube Sayısı, Şube Başına Düşen Kişi Sayısı, Şube Başına Mevduat ve Kredi Miktarları (Bin TL), 2003, 2011	57
Tablo 2.41 Bölgelere Göre Mevduat Türlerinin Dağılımı, 2011	57
Tablo 2.42 Bölgelere Göre Banka Kredilerinin Dağılımı (Bin TL), 2011	58
Tablo 2.43 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye İle Ticareti, 2011	61
Tablo 2.44 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler	61
Tablo 2.45 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'den İthal Ettiği Başlıca Ürünler.....	62
Tablo 2.46 Yıllara ve Bölgelere Göre İhracat ve İthalat Miktarlarının Değişimi (Milyon ABD Doları), 2002, 2012	62
Tablo 2.47 İlin Son 5 Yıldaki İhracat ve İthalat Miktarlarının Değişimi (ABD Doları), 2008-2012	62
Tablo 2.48 Ağrı İlinde Bulunan Turizm Belgeli Tesisler, 2012	70
Tablo 2.49 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerin Konaklama Durumu, 2009-2011... 71	71
Tablo 2.50 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerin Geceleme Durumu, 2009-2011.....	71
Tablo 2.51 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerde Ortalama Kalış Süresi, 2009-2011 72	72
Tablo 2.52 TRA2 Bölgesi ve İllerindeki Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı, (Bin TL, 2012).....	73
Tablo 2.53 TRA2 Bölgesi İlleri ve Türkiye'de Kişi Başına Düşen Kamu Harcaması, 2000,2011	74
Tablo 2.54 Doğubayazıt İçme Suyu ve Kanal Projesi.....	76
Tablo 2.55 Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Vergi İndirimi	83
Tablo 2.56 Teşvik Uygulamalarında Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği.....	83
Tablo 2.57 Bölgesel Teşviklerin Karşılaştırılması	84
Tablo 2.58 Büyük Ölçekli Yatırımlar.....	85
Tablo 7.1 URAK, Genel Endeks Sıralamaları	146
Tablo 7.2 URAK, Beşeri Sermaye ve Yasam Kalitesi Alt Endeksi Sıralamaları	147
Tablo 7.3 URAK, Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi Sıralamaları.....	148
Tablo 7.4 URAK, Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeksi Sıralamaları	149
Tablo 7.5 URAK, Erişilebilirlik Alt Endeksi Sıralamaları.....	150
Tablo 7.6 Yıllara Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne Göre Sıralaması	151
Tablo 7.7 SEGE 1996, 2003, 2011 Çalışmalarında Kullanılan Değişkenler.....	152
Tablo 7.8 Yıllara ve Bölgelere Göre Okur-Yazarlık Durumu, Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranları	154

GRAFİKLER

Grafik 1.1 Yıllara Göre Ağrı İli SEGE Sıralaması; 1996, 2003, 2011.....	4
Grafik 2.1 Yıllara ve Bölgelere Göre Nüfus Yoğunluğu (Düşen Kişi Sayısı), 2008-2012.....	9
Grafik 2.2 Yıllara ve Bölgelere Göre Nüfus Değişim Oranları (%), 1970-2012	10
Grafik 2.3 Ağrı İli Cinsiyete Göre Yaş Grubu Dağılımı Piramidi, 2012	11
Grafik 2.4 Yıllara ve Bölgelere Göre Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012	11
Grafik 2.5 Yıllara ve Bölgelere Göre Genç Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012	12
Grafik 2.6 Yıllara ve Bölgelere Göre Yaşlı Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012.....	12
Grafik 2.7 Bölgeler İtibariyle Yaş Gruplarının Oranları, 2012.....	13
Grafik 2.8 Yıllara ve Bölgelere Göre Şehirleşme Oranları (%), 1965-2012	14
Grafik 2.9 Yol Ağının Fizikî Durumu (Km), 2012.....	17
Grafik 2.10 Yıllara Göre Ağrı İlinde 15+ Yaş Eğitim Durumunun Birikimli Dağılımı (%), 2008-2011.....	23
Grafik 2.11 Yıllara ve Bölgelere Göre 15+ Yaş İçerisinde Okuma Yazma Bilmeyenlerin Toplamdaki Payının Dağılımı, 2008-2011	24
Grafik 2.12 Öğretim Görevlisi Başına Düşen Öğrenci Sayısı, 2008-2011.....	24
Grafik 2.13 Yükseköğretimde Okuyan Öğrenci Sayısı, 2008-2011	26
Grafik 2.14 Yıllara ve Bölgelere Göre İşgücüne Katılım Oranları, 2008-2011.....	29
Grafik 2.15 TRA2 Bölgesi Eğitim Durumuna ve Yıllara Göre İstihdam Oranı (%) (15 + Yaş), 2004-2011.....	30
Grafik 2.16 Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Ağrı İŞKUR İl Müdürlüğü'ne Kayıtlı İşsizler, 2012.	30
Grafik 2.17 Eğitim Durumu ve Cinsiyete Göre Ağrı İŞKUR İl Müdürlüğü'ne Kayıtlı İşsizler, 2012	31
Grafik 2.18 Yıllara Göre Kayıtlı İşgücü, 2009-2012	32

HARİTALAR

Harita 2.1 Ağrı İli ve TRA2 Bölgesi	8
Harita 2.2 AH1 Asya Yolu Rotası.....	16
Harita 2.3 Ağrı İli Sulak Alanlar	67
Harita 2.4 Yeni Teşvik Sisteminde Bölgeler.....	81

RESİMLER

Resim 2.1 Ağrı Dağı.....	66
Resim 2.2 İshak Paşa Sarayı	69
Resim 2.3 Ağrı Havalimanı Terminal Binası İnşaatı.....	77
Resim 2.4 Ağrı Devlet Hastanesi İnşaatı	79

GİRİŞ

Kalkınma sürecinde her ülkede gelişmenin tüm bölgelerde aynı anda başlayamaması, öne çıkan yatırım alanları ve sektörlerin gelişim merkezlerinde yoğunlaşması günümüzdeki bölgeler arası gelişmişlik farklarını ortaya çıkaran en temel sebeptir.

Bölgeler arası gelişmişlik farkları ekonomik ve sosyal sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların ortadan kalkması için geri kalmış bölgelerde gelir seviyesinin artırılması, ekonomik faaliyet çeşitliliğinin sağlanması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, bölgedeki potansiyelleri harekete geçirecek girişimlerin desteklenmesi, işbirliğine dayalı rekabetin geliştirilmesi ile kaynakların yerinde ve etkin kullanılmasının sağlanması gerekmektedir. Söz konusu gerekliliklerin sağlanması öncelikle her bölgenin karakteristiğinin ortaya konmasına ve bölgesel gelişme farklarını azaltacak olan rekabetçi sektörlerin belirlenmesine bağlıdır.

Ülkemizde bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik kalkınma yöntem ve yaklaşımları ağırlık kazanmış, yerel ekonomik sorunların çözümüne yönelik birçok oluşum uygulamaya konmuştur. Bu oluşumlardan biri olarak kurulan ve Türkiye'nin en az gelişmiş bölgelerinden biri olan Kars, Ağrı, Iğdır ve Ardahan illerinde faaliyet gösteren Serhat Kalkınma Ajansı kalkınmada yatırımların rolü ve öneminden hareketle bölge illerinde öne çıkabilecek potansiyel yatırım alanları ve bölgenin sosyo-ekonomik bir analizinin ortaya konmasını sağlamıştır.

Çalışmada ilk olarak ilin sosyo ekonomik durumuna ilişkin gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarına yer verilmiştir. İkinci bölümde geniş bir literatür araştırması sonucunda coğrafi durum, nüfus ve demografi, teknik ve sosyal altyapı, doğal kaynaklar, sanayi, ticaret, bankacılık, dış ticaret ve lojistik, turizm alanları mevcut durum analizi ile ele alınmıştır. Bununla birlikte ilde gerçekleştirilen kamu yatırımlarına, yeni teşvik sistemine ve ilde yer alan destek kuruluşlarına yer verilmiştir. İlin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsatları ve tehditleri aktarılmıştır.

Uygun yatırım alanları kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilerek analiz edilmiş, talep-pazar-kaynak, yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen ve potansiyel yatırım alanlarına ilişkin yatırımcılara bilgiler sunulmuştur.

Dr. Hüseyin TUTAR
Genel Sekreter

İLİN PROFİL BİLGİLERİ

	Ağrı	TRA2	TRA	Türkiye
Toplam Nüfus (kişi)	552.404	1.154.277	2.226.155	75.627.384
Toplam Erkek Nüfus (kişi)	287.490	600.254	1.141.551	37.956.168
Toplam Kadın Nüfus (kişi)	264.914	554.023	1.084.604	37.671.216
Şehir Nüfusu (kişi)	292.525	562.765	1.242.242	58.448.431
Köy Nüfusu (kişi)	259.879	591.512	983.913	17.178.953
Şehirleşme Oranı (%)	52,95%	48,75%	55,80%	77,28%
Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰) (2010-2011)	-0,55	-0,28	-0,19	1,21
Nüfus Yoğunluğu (kişi/km ²)	48,16	50	48	98,26
Genç Bağımlılık Oranı (%) (0-14 yaş)	69,80	58,14	51,04	36,91
Yaşlı Bağımlılık Oranı (%) (65+ yaş)	6,52	8,80	10,59	11,12
Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%)	76,33	67,18	61,62	48,03
Okur-Yazar Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	78,14	81,50	84,12	90,81
Okur-Yazar Erkek Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	87,20	89,30	91,03	94,34
Okur-Yazar Kadın Nüfus Oranı (%) (15+ yaş)	67,87	72,81	76,78	87,30
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (kW/kişi)	575	677	922	2.334
Tarım İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		55,81	52,24	25,48
Sanayi İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		13,66	13,13	26,46
Hizmet İş Kolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (%)		30,52	34,63	48,06
	Ağrı			
Yüzölçümü (km ²)	11.387			
Toplam Yerleşim Yeri Sayısı	Merkez İlçe Dâhil 8 İlçe, 4 Belde, 568 Köy			
Ortalama Sıcaklık (41 Yıllık Ortalama) (°C)	6,18			
Aylık Toplam Yağış Miktarı Ortalaması (kg/ m ²)	43,39			
Ortalama Güneşlenme Süresi (saat)	6,16			
Depremsellik Konumu	İlin Patnos dışındaki tüm ilçeleri 2. Derece Deprem Kuşağındadır. Patnos ise 1. Derece Deprem kuşağındadır.			
Toplam Tarım Arazisi Miktarı (Hektar)	361.000			
Arazi Kullanım Durumu (%)	Çayır ve Mera %48,9 Tarıma Elverişli Topraklar %31,7 Tarım Dışı Arazi, % 14,90 Ormanlık ve Fundalık %4,45			
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası	79. (SEGE 2011)			
Rekabetçilik Endeksi Sıralaması	79. (URAK 2009-2010)			
GSYİH (2001 yılı)	688 Milyon TL			
Kişi Başına GSKD (TRA2, 2008)	4.613,00 TL			

AĞRI ŞEHİR TARİHİ

Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında Ağrı bir geçiş oluşturmuş, dolayısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Ancak bu medeniyetler Ağrı'yı bir giriş kapısı olarak gördüklerinden burada çok köklü bir uygarlık oluşturamamışlardır. Bölgede egemenlik kurdukları sanılan Hititler'in güçlerini yitirmeleri üzerine, M.Ö.1340-M.Ö.1200 tarihleri arasında Hurriler bölgeye yerleşmişlerdir. Hurriler krallık merkezi olan Urfa'dan uzak olan Ağrı'yı ellerinde tutamamışlardır.

Bölgede en köklü uygarlığı Urartular oluşturmuştur. Urartu'nun Van Gölü'nün kuzey ve kuzeydoğusundaki ülkeler üzerine, Kral İspuini (M.Ö.825-M.Ö.810) döneminde seferler başlamış, Kral Menua (M.Ö.810-M.Ö.786) döneminde bu akınlar daha da ağırlık kazanmıştır. Kuzeye ve kuzeydoğuya giden yollar üzerinde inşa edilen kaleler, buraya yapılan seferlerin önceden planlandığını göstermektedir.

Ağrı Dağı'nın yamaçlarında, Karakoyunlu ve Taşburun köylerinin arasında ele geçen bir Urartu yazıtı Kral Menua'nın bu bölgedeki egemenliğinin kesin kanıtıdır. M.Ö.712 yıllarında Kızılırmak boylarına kadar uzanan Kimmerler, Ağrı'da geçici de olsa bir hâkimiyet kurmuşlardır. Medler (M.Ö.708-M.Ö.555) Asur Devleti'nin yıkılması ile birlikte bir yayılma sürecine girmiş, bunun sonucu olarak da Ağrı ve çevresini topraklarına katmışlardır. Medler'in yıkılması ile birlikte Persler; Büyük İskender'in Pers Kralı III.Darius'u (M.Ö.331) yenerek Anadolu'yu ele geçirdiği zamana kadar yaklaşık iki yüzyıl boyunca bölgede yaşamışlardır. Büyük İskender'in ölümü üzerine oluşan boşluktan faydalanan Ermeniler bölgeyi ele geçirmişlerdir.

Doğu Anadolu'ya gelip yerleşen ilk Türk topluluğu M.Ö. 680 yılında bölgeye gelen Sakalardır. Murat Nehri ve Doğubayazıt çevrelerine kısa sürede yerleşmişlerdir. Daha sonraları Arsaklılar ve Artaksıyaslı Krallığı, Ağrı ve çevresine hakim olmuştur. Bölge, Hz. Osman zamanında İslam orduları tarafından fethedilmiştir. 872 yılına kadar Abbasilerin kontrolü altında kalan Ağrı, daha sonra Bizans'ın egemenliğine geçmiştir.

1071 Malazgirt Savaşı sonrası bölgeye Türk boyları gelmeye başlamıştır. Ağrı, yüz yıla yakın bir süre Sökmenli Devleti'nin sınırları içine girmiştir. 1027-1225 yılları arasında Ani Atabekleri, 1239'da Cengizliler, 1256-1358 yılları arasında İlhanlılar ve Celayirliler Ağrı'da hüküm sürmüşlerdir. İlhanlılar bazen kurultaylarını Ağrı Dağı'nda yapmış, Anadolu ve İran'ı buradan yönetmişlerdir. 1393'de Moğol Hakanı Aksak

Timur, Ağrı bölgesini ele geçirmiştir.

1405-1468 tarihleri arasında Ağrı, Karakoyunlu toprakları içinde yer almış, Karakoyunlular yıkılınca bölge Akkoyunlular'ın egemenliğine geçmiştir. Ağrı, Çaldıran Savaşı sonrasında ise Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Osmanlı döneminde Şorbulak olarak anılan ilin adı, Ermeniler zamanında Karakilise olarak değiştirilmiştir. Kazım Karabekir Paşa zamanında Karakilise ismi değiştirilerek Karaköse diye adlandırılmıştır. Nuh Tufanı ile ilgisinden dolayı Tevrat'ta adı geçen Ararat Dağı ve ülkesinin, Ağrı ve çevresinin olduğu sanılması dolayısıyla Ağrı'ya Batılılar tarafından Ararat da denilmektedir. 1834 yılında bucak, 1869 yılında ilçe olan Ağrı, 1927 yılında il merkezi olmuştur. 5.137 m yüksekliğiyle Türkiye'nin en büyük dağı olan Ağrı Dağı'ndan dolayı il Ağrı adını almıştır.¹

---

1 <http://www.agrikultur.gov.tr/>, Erişim 25.12.2012

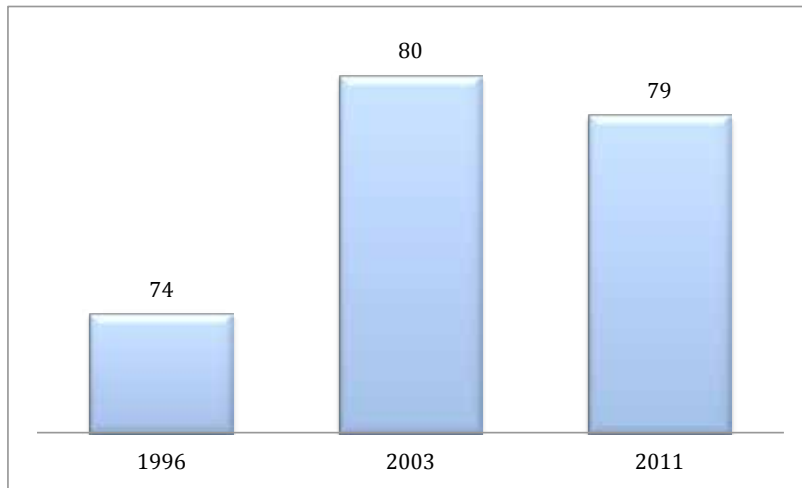
1. SOSYO EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK DURUMU

1.1. Kalkınma Bakanlığı, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması ²

Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) 1996, 2003 ve 2011 yıllarında hazırlamış olduğu İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralamasına (SEGE) göre 1996 yılında 74. sırada (76 il arasında) bulunan Ağrı, 2003 yılında 80. sırada (81 il arasında) yer almıştır. Söz konusu araştırmalarda iller demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı vb. refah göstergelerinden oluşan sosyal göstergelerle, imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergelerden oluşan ekonomik göstergelerden müteşekkil 58 değişkenlik bir veri seti üzerinden değerlendirilmiştir.

2011 yılında demografi, eğitim, sağlık, istihdam, rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali kapasite, erişilebilirlik ile yaşam kalitesi olmak üzere 8 alt kategoride, çoğunluğu 2003 yılına ait değişkenler kullanılarak değişken sayısı 61'e yükseltilmiştir. Kalkınma Bakanlığı'nın yayınladığı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'nde 1996, 2003 ve 2011 yılları için kullanılan değişkenler *EK-1*'de gösterilmiştir.

Grafik 1.1 Yıllara Göre Ağrı İli SEGE Sıralaması; 1996, 2003, 2011

Henüz raporu yayınlanmayan 2011 yılı araştırmasına göre ise il sosyo-ekonomik gelişmişlik bakımından 81 il arasında 79. sırada yer almaktadır. Aynı zamanda teşvik sistemine de altlık teşkil eden araştırmada Ağrı; Kars, Ardahan, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkâri, Iğdır, Mardin, Muş, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak ve Van ile en az gelişmiş bölge olarak kabul edilen ve 15 ilden oluşan altıncı bölge illeri arasında yer

² Bilgiler Kalkınma Bakanlığı'nın (mülga Devlet Planlama Teşkilâtı) söz konusu raporlarından alınmıştır.

almaktadır.

Bu çalışma temel olmak üzere Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu Derneği (URAK) tarafından hazırlanmış olan "İller Arası Rekabetçilik Endeksi" ile Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezince (EDAM) oluşturulan "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi", illerin gelişmişlik durumu ve Uygun Yatırım Alanları Çalışması için dikkate alınması gereken araştırmalar olarak ön plana çıkmaktadır.

1.2. URAK, İller Arası Rekabetçilik Endeksi

Literatür çalışmalarının yanı sıra il düzeyinde yayımlanan veriler de göz önünde bulundurularak yapılan çalışmalarda endeksin dört ana değişkenden oluşması benimsenmiştir. Bu ana değişkenler beşeri sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli ile erişilebilirlik başlıkları halinde yapılandırılmıştır.

İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2007-2008 sonuçlarına göre 77. sırada yer alan Ağrı, 2008-2009 döneminde 70. sıraya yükselmiş, 2009-2010 Genel Endeks değerine göre ise 79. sıraya gerilemiştir. Genel endeks ve araştırmalarda kullanılan alt endekslere ilişkin detaylar raporun ekinde sunulmuştur (*EK-1 Tablolar: 7.1.1-5*).

Eğitim, sağlık, şehirleşme oranı, kişi başına mevduat miktarı vb. 14 değişkenden meydana gelen Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Endeksi bakımından il, 2007-2008 yılı sonuçlarına göre 78. 2008-2009'da 76. sırada son çalışmada ise 81 il arasında 79. sırada yer almıştır.

Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi 2007-2008 sıralamasına göre 74. sırada yer alan Ağrı, 2008-2009'da 75. sıraya gerilemiş olup, 2009-2010 verilerine göre 75. sırada kalmıştır. Alt endeks değişkenlerinde Son Beş Yıla Ait Marka Tescil Ortalamasında ülke genelinde iki sıra gerileyerek 70. sıraya yerleşen Ağrı, diğer değişkenler özelinde alt sıralarda bulunması sebebiyle bu alt endeksin son sıralarında kendine yer bulmuştur.

2007-2008 dönemi Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeks sırası 57 olan Ağrı'nın, 2008-2009 yılı sonuçlarına göre 15. sıraya yükseldiği, 2009-2010 döneminde ise 35. sıraya gerilediği görülmektedir. Alt Endeksin 2009-2010 değişkenleri incelendiğinde; bir önceki seneye göre Ağrı, İhracat Hacmine ilişkin sıralamada 51.

sıradan 53. sıraya ve sanayi elektrik tüketimi bakımından 71. sıradan 75. sıraya gerilediği görülmektedir. Bir Önceki Seneye Göre İlde Kapanan Şirket Sayısındaki Değişim Oranına göre ise 65. sıradan 57. sıraya yükselmesi de dikkat çekicidir.

Erişilebilirlik Alt Endeksi'ne göre 2007-2008 ve 2008-2009 dönemlerinde 72. sırada yer alan Ağrı ili 2009-2010 yılı verilerine göre 80. sıraya gerilemiştir. Bu gerilemenin en önemli sebepleri ilin demiryolu ve otoyol ağına bağlı olmaması ile 2009-2011 yılları arasında Ağrı Havalimanının tadilat nedeniyle kapalı olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan ilin Kilometrekare Başına Düşen Bölünmüş Yol Uzunluğu bakımından 3 sıra gerileyerek 38. sırada yer alması ilin bu alt endekste gerilemesindeki en önemli etkenler olarak saptanmıştır.³

1.3. EDAM, Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi tarafından Şubat 2009'da hazırlanan rekabet çalışmasında altı farklı alt endeks oluşturulmuş ve bu endekslerden yararlanılarak toplam rekabet endeksine ulaşılmıştır. Araştırmada yer alan söz konusu alt endeksler ekonomik etkinlik ve canlılık, emek piyasası, yaratıcılık, insan sermayesi, fiziki altyapı ve sosyal sermayedir.

Araştırma sonuçlarına göre, toplam rekabet endeksinde Ağrı, 80. sırada yer almıştır. Oluşturulan alt endekslerde Ağrı'nın diğer illere kıyasla durumu Tablo 1.1'de verilmiştir.

Tablo 1.1 EDAM, "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi" İlin Alt Endekslere İlişkin Durumu, 2009

Alt Endeks	Sıralama
Ekonomik Etkinlik ve Canlılık	81
Emek Piyasası	80
Yaratıcılık	80
İnsan Sermayesi	76
Fiziki Altyapı	81
Sosyal Sermaye	80
Toplam Rekabet Endeksi	80

³ İller arası Rekabetçilik Endeksi, URAK 2009-2010, s.62-63.

Ağrı ili SEGE, URAK ve EDAM araştırmaları göz önüne alındığında genel endeksler bakımından 81 il arasında son sıralarda yer bulmuştur. Alt endeksler irdelendiğinde Ağrı'nın kimi alanlarda çok başarılı performans sergilediği ve üst sıralarda yer aldığı görölmektedir. Ağrı ili son yıllarda yapılan kamu ve özel sektör yatırımlarının etkisi ile gelişmekte ve bir önceki yıldan daha iyi bir konuma gelmektedir. Ancak bölgeler arası gelişmişlik farkları ve ülkede yaşanan ekonomik-sosyal değişimin tüm illeri etkilediği göz önüne alındığında Ağrı ilinin mevcut gelişme ivmesi ile aradaki farkı kapatması zor görünmektedir. Ağrı ilinin topyekûn kalkınması ve sıçrama yapması için büyük ölçekli yatırımların çekilmesi gerekmektedir.

2. YATIRIM ORTAMI

2.1. Coğrafi Durum

Ağrı, 814.578 km²'lik Türkiye topraklarının 171.061 km²'sini oluşturan Doğu Anadolu Bölgesi'nin doğusunda yer almaktadır (*Harita 2.1*). 11.376 km² yüzölçümüne sahip olan il, ülke topraklarının %1,4'ünü kaplamaktadır. İlin doğusunda İran, batısında Muş ve Erzurum, kuzeyinde Kars, güneyinde Van ve Bitlis ile kuzeydoğusunda Iğdır ili yer almaktadır.

Harita 2.1 Ağrı İli ve TRA2 Bölgesi

Murat Nehri, Ağrı ili Diyadin ilçesinden başlayarak batıya doğru uzanır ve şehir topraklarından beslenerek Fırat Nehri ile birleşir. Toplam uzunluğu yaklaşık 722 km olan Murat Nehri, Fırat Nehri'nin en büyük koludur. İlde yer alan akarsuların rejimi düzensizdir. Bunun nedeni; yağış rejiminin düzensizliği ve kış yağışlarının kar şeklinde düşmesidir. Kışın yağın karlar erimeden uzun süre yerde kaldığı için akarsuların debileri azalmaktadır. İlkbahar ve yaz aylarında eriyen karlar akarsuların debilerinin kısa süreli yükselmesine yol açmaktadır.

İlin içerisinde bulunduğu TRA2 Bölgesi'nde çok geniş alanlara sahip olan ovalar mevcuttur. Ağrı-Eleşkirt Ovası, Kars Ovası ve Iğdır Ovası ile birlikte bölgenin en önemli ovalarıdır.

Büyük bir plato özelliği gösteren il coğrafyasında bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir. İlde kışlar oldukça soğuk ve sert, kısa süren yazlar ise yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, il geneli ortalama sıcaklık 6,2 °C olup, kış mevsiminde -45,6 °C, yazın ise 38,2 °C'ye varan sıcaklık ölçümleri yapılmıştır. Ağrı'da en çok yağış ilkbahar mevsiminde, en az yağış ise yaz mevsiminde gerçekleşmektedir.

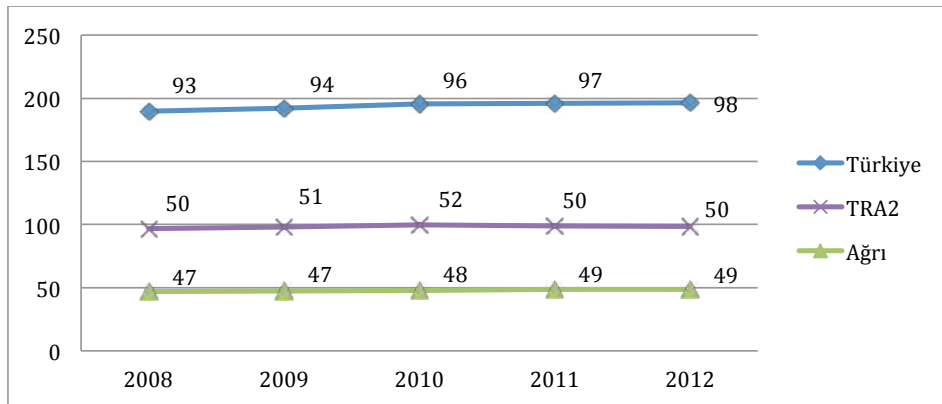
2.2. Nüfus ve Demografi

2012 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre Ağrı ilinin nüfusu 552.404 kişi ile TRA2 Düzey II Bölgesi nüfusunun %47,85'ini teşkil etmektedir.

2.2.1. Nüfus

Ağrı ilinde 2012 yılı itibariyle kilometrekareye 49 insan düşerken, bu sayı TRA2 Bölgesinde 50, Türkiye genelinde ise 98'dir. 2008-2012 yıllarına ait nüfus yoğunlukları aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

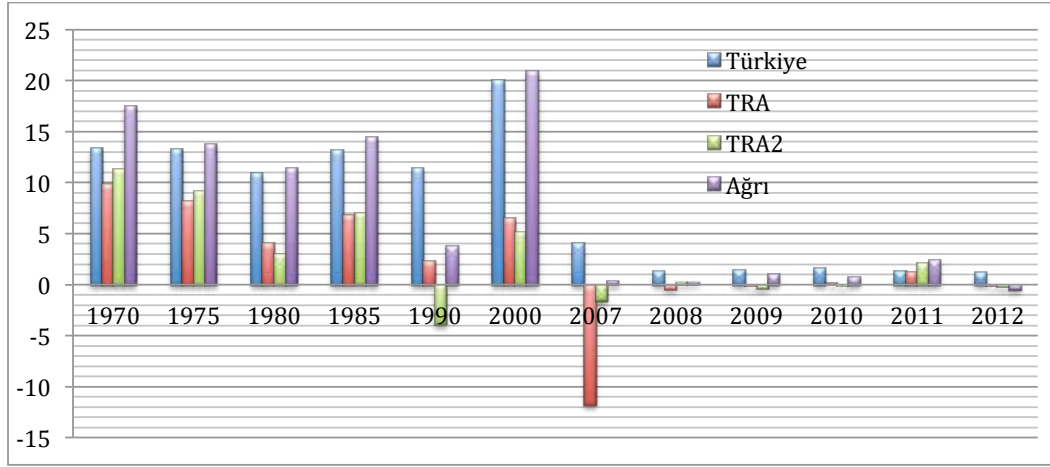
Grafik 2.1 Yıllara ve Bölgelere Göre Nüfus Yoğunluğu (Düşen Kişi Sayısı), 2008-2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtlarından hesaplanmıştır.

2000 yılına kadar ortalama yüzde 13 artış gösteren il nüfusu, 2011 yılına kadar ortalama yüzde 1 artış göstermiş ve 2012 yılında ilk defa binde 5 oranında azalmıştır (Grafik 2.2). Bunu etkileyen en önemli faktör ise TRA2 Bölgesinin diğer illerinde de gözlenen göç faktörüdür.

Grafik 2.2 Yıllara ve Bölgelere Göre Nüfus Değişim Oranları (%)⁴, 1970-2012

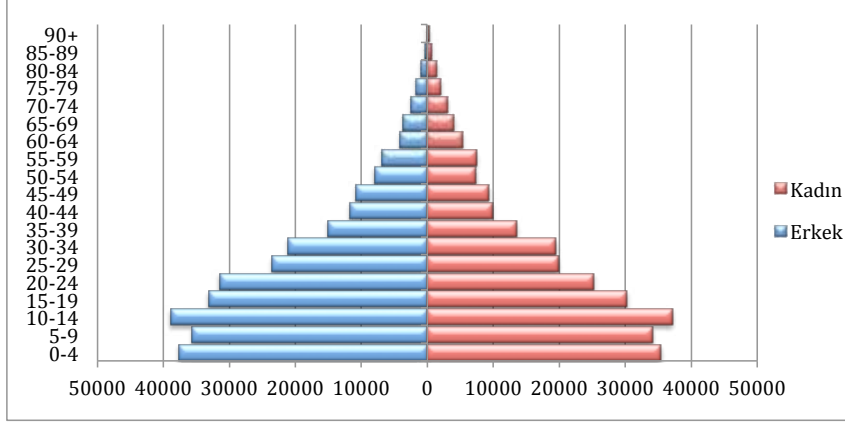

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

Ağrı ilinin yaş piramidi (Grafik 2.3) incelendiğinde genç bağımlılık oranının yüksek olduğu kolayca gözlemlenebilmektedir. Piramitten ayrıca 15-29 yaş arası erkek nüfusun kadın nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. Genç bağımlı nüfusun mevcudu ilerideki 10 yıllık süreçte doğurganlık hızıyla birlikte ele alındığında 10 yıl sonraki genç nüfusun fazlalığı anlamına gelebilir. Fakat göç unsurunu da böyle bir projeksiyon yaparken değerlendirmeye dâhil etmek gerekmektedir.

4 Grafikteki 1985 ve öncesi TRA değerlerine günümüz Bayburt ilinin ilçelerine ait değerler dâhil edilmemiştir.

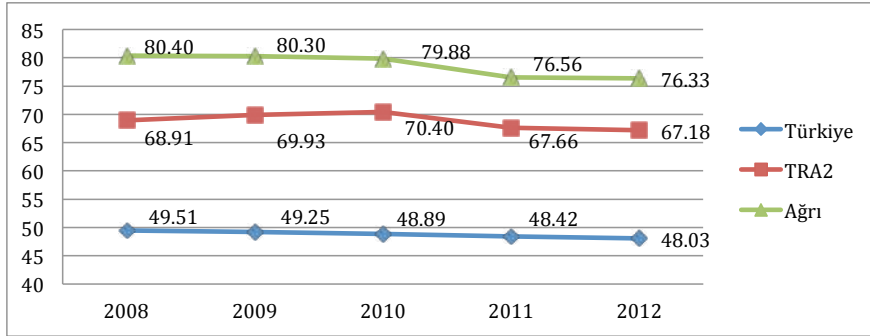
Grafik 2.3 Ağrı İli Cinsiyete Göre Yaş Grubu Dağılımı Piramidi, 2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtlarında yayınlanan verilerden elde edilmiştir.

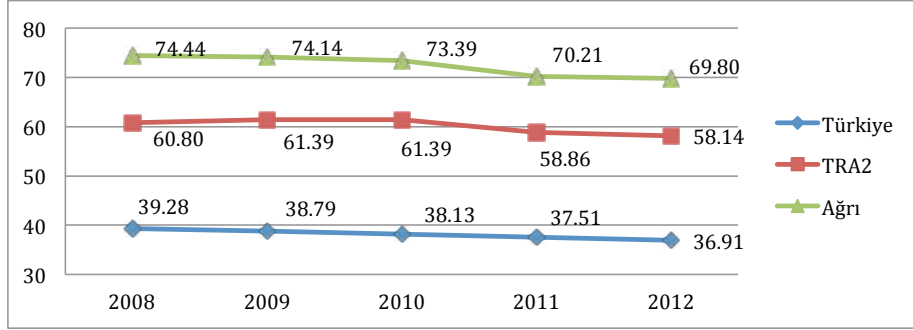
Toplam yaş bağımlılık oranında (0-14 ve 65+ yaştaki nüfusun 15-64 yaş arası nüfusa oranı) Türkiye ortalaması 2012 yılında %48,03 iken Ağrı'da bu oran %76,33 ile Türkiye ortalamasından 28 puan yukarıda ve TRA2 ortalamasından ise 9 puan yukarıdadır. Türkiye genelinde nüfusun yarısından fazlası çalışabilir iken Ağrı'da nüfusun ancak %36'sı çalışabilir durumdadır. Teorik olarak bu durum ilde her 2 kişinin 3 kişiye bakmakla yükümlü olduğu anlamına gelmektedir. Bu husus ayrıca göçün verdiği sonuçlar arasında değerlendirilebilir.

Grafik 2.4 Yıllara ve Bölgelere Göre Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012

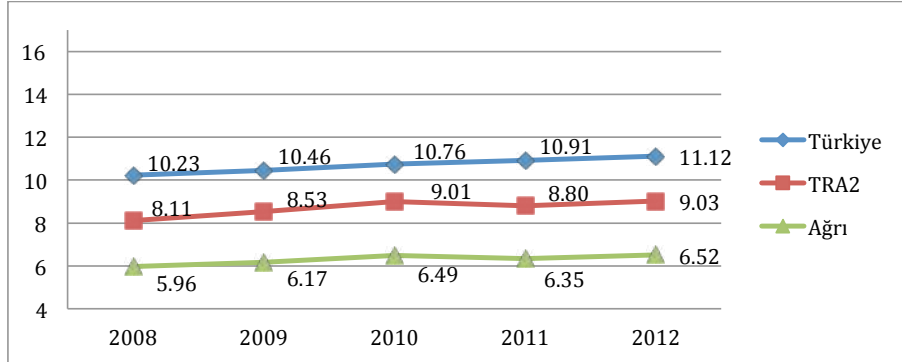
Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

Ağrı ili genç bağımlılık oranı (%69,8) bakımından Türkiye genelinin (%36,9) yaklaşık iki katıdır. Buradan doğurganlık hızının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu sonucuna varılabilir. Ağrı ili son 4 yıldır sahip olduğu yüzde 70'in üzerindeki genç bağımlılık oranları ile TRA2 Bölgesi ortalamasının da yükselmesine neden olmaktadır.

Grafik 2.5 Yıllara ve Bölgelere Göre Genç Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

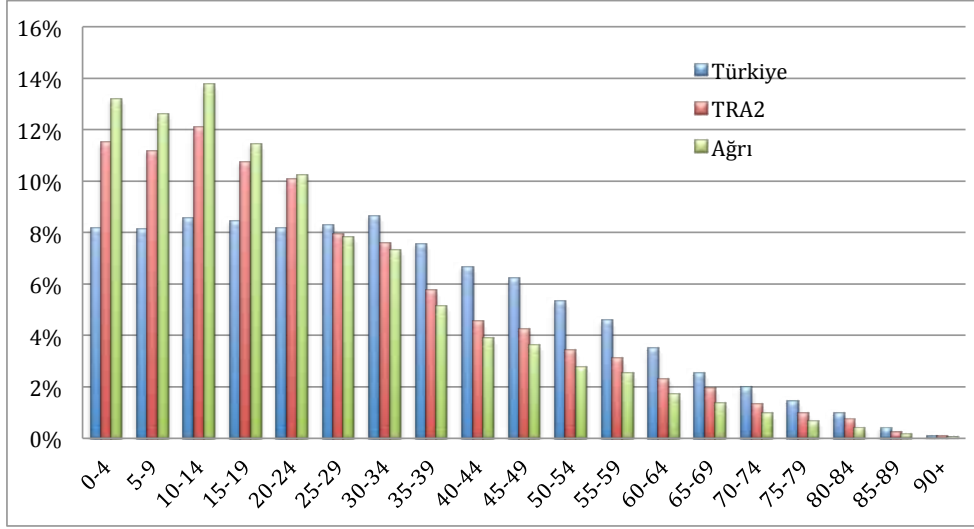
İlde yaşlı bağımlılık oranı Türkiye ortalamasının ve TRA2 Bölgesinin gerisindedir. Bu oran çalışabilecek nüfusun bakmakla yükümlü olduğu yaşlı nüfusu da açıklamaktadır.

Grafik 2.6 Yıllara ve Bölgelere Göre Yaşlı Bağımlılık Oranı (%), 2008-2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

Grafik 2.7'de yaş gruplarının oransal dağılımı ülke geneli, TRA2 Bölgesi geneli ve Ağrı düzeyinde gösterilmiştir. İlin genç nüfus oranı (0-24:%61,3) TRA2 Bölgesi geneline kıyaslandığında 5 puan üstünde kalmaktadır. Türkiye genelinin ise 20 puan üzerinde kalmaktadır. Bu durum Ağrı'da çok çocuklu aile yapısının demografik yapı üzerindeki etkilerini açıkça göstermektedir.

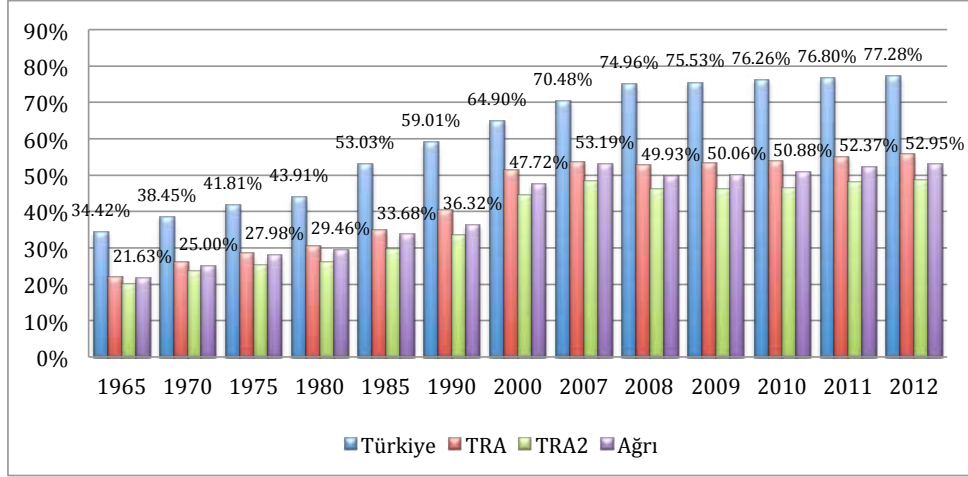
Grafik 2.7 Bölgeler İtibariyle Yaş Gruplarının Oranları, 2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

2.2.2. Şehirleşme

Şehirleşme oranı bir ilin şehirleşmiş bölgelerinde yaşayan nüfusun o ilin toplam nüfusuna oranını ifade etmekte olup gelişmişlik endekslerinde kullanılan göstergelerden birisidir. Grafik 2.8’de Türkiye geneli, TRA2 Bölgesi ve Ağrı ilinde 1965-2012 yılları arasında şehirleşme oranlarının yıllara göre değişimi gösterilmektedir. 1965 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Ağrı ilinde kentsel alanlarda yaşayan nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı % 21,6 iken 2011 ADNKS kayıtlarına göre bu oran %31,35 puan artışla %52,95 olmuştur. Bu artış Türkiye genelinde %42,86 ve TRA2 Bölgesinde %28,73 şeklindedir. İlde artan şehirleşme oranı beraberinde planlı bir kent yaşamını getirmemiş, aksine çarpık kentleşme ve kırsal hayatın kentte devam ettirilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Bu durum günümüz hayatında yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır.

Grafik 2.8 Yıllara ve Bölgelere Göre Şehirleşme Oranları (%), 1965-2012

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları, Genel Nüfus Sayımları

Tablo 2.1'de TRA2 Bölgesi'nde 2011 yılı engelli nüfus verileri yer almaktadır. Ağrı ili, Bölge illeri arasında engelli nüfus bakımından 1. sırada yer almaktadır.

Tablo 2.1TRA2 Bölgesi Engelli Nüfus Verileri, 2011

Bölge	En az bir engeli olan kişi sayısı	Görmede zorluk yaşayanlar	Duymada zorluk yaşayanlar	Konuşmada zorluk yaşayanlar	Yürümede, merdiven çıkmada/ inmede zorluk yaşayanlar	Taşımada/ tutmada zorluk yaşayanlar	Yaşlarına göre öğrenmede/ basit dört işlem yapmada/ hatırlamada/ dikkatini toplamada zorluk yaşayanlar
Ağrı	44.626	1,4	1,1	0,9	3,8	5,1	3,8
Kars	23.454	1,5	1,1	0,7	3,8	4,8	3,1
Ardahan	7.988	1,7	1,4	0,8	3,3	4,7	3,2
Iğdır	12.598	1,7	1,3	0,7	3,7	4,1	2,3

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011

2.2.3. Göç

Bir ilin göç vermesinin altında yatan faktörler arasında bölgede yetersiz iş, ilkel yaşam koşulları, tıbbî imkânların yetersizliği, doğal afetler, kirlilik vs. sebepler bulunurken hedef bölgede göç edeni çeken etmenler ise iş olanakları, daha iyi yaşam koşulları, eğlence, eğitim olanakları, sağlık imkânları, cazip iklim, güvenlik, sanayi vs. koşullar olarak açıklanmaktadır.⁵ Bir ilin nitelikli göç (eğitimli ve sermaye sahibi kişiler) vermesi, o ilin sosyo-ekonomik gelişmesini olumsuz yönde etkileyecek önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

İlde muhtelif sebeplerden ötürü gerçekleşen göç sayısal olarak TRA2 Bölgesi'ne benzemektedir. Ancak sürekli göç veren ilin nüfusu aldığı göç ve doğurganlık oranının da yüksek olmasına bağlı olarak son yıllarda artmıştır.

Tablo 2.2 Yıllara Göre Ağrı İli Nüfus ve Göç İstatistikleri, 2008-2011

Yıl	Nüfus	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%)
2011	555.479	15.508	25.182	-9.674	-17,3
2010	542.022	14.950	22.966	-8.016	-14,7
2009	537.665	12.115	22.613	-10.498	-19,3
2008	532.180	12.195	27.450	-15.255	-28,3

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları

2012 yılı ADNKS sonuçlarına göre ilin nüfusu bir önceki yıla göre 3.000 azalmıştır. 2012 yılına ait **göç rakamları** henüz açıklanmadığından **göçün nüfustaki azalmaya** etkisi tam olarak kestirilememektedir.

2.3. Teknik ve Sosyal Altyapıda Durum

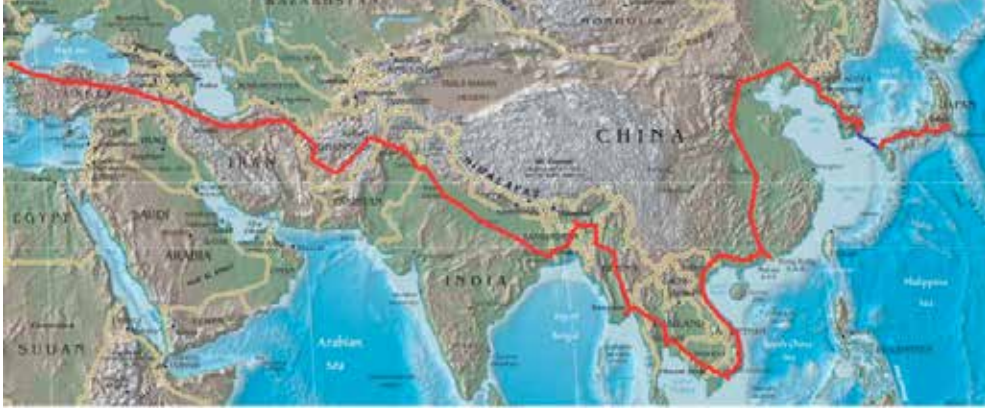
2.3.1. Ulaştırma

Ağrı'da şehirlerarası ulaşım karayolu ve havayolu ile sağlanmaktadır. Ağrı için ulaşım-daki en önemli proje, yaklaşık uzunluğu 1.268 km olan Gerede, Merzifon, Gürbulak otoyol projesidir. Projenin 2023 yılına kadar tamamlanması planlanmaktadır.

5 Everett S. Lee (1966). A Theory of Migration. University of Pennsylvania

Ağrı ili, Portekiz'den başlayarak Gürbulak'ta son bulan, 10 ülkeyi birbirine bağlayan ve batı-doğu rotası olarak adlandırılan yaklaşık 5.700 km uzunluğundaki E-80 (Avrupa rotası) yolunun bitiş noktasıdır. Bu yolun 195 km'si Ağrı ili sınırlarında kalmaktadır. Bu noktanın devamı Gürbulak'tan sonra Asya yolu (AH1) ile birleşmekte ve Japonya'ya kadar uzanarak dünyanın en uzun rotasını (20.557 km) oluşturmaktadır.⁶

Harita 2.2 AH1 Asya Yolu Rotası

İlde demiryolu bağlantısı bulunmamakta olup en yakın demiryolu yaklaşık 95 km uzaklıktaki Erzurum'un Horasan ilçesinden geçmektedir. Ruslar tarafından inşa edilen Horasan-Ağrı-Doğubayazıt-Gürbulak-İran dekovil hattı Cumhuriyet döneminden bu yana kullanılmadığından hâlihazırda rayları sökülmüş vaziyettedir.

İlde 1997 yılından beri havaalanı bağlantısı bulunmaktadır. Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nin (DHMI) 2011 yılı verilerine göre 1.178 yolcu uçağı iniş kalkış yapmıştır. 2012 yılı sonu itibariyle ise Ağrı Havalimanı'ndan 1.311 uçak iniş kalkış yapmıştır. Bu uçuşlarla seyahat eden toplam yolcu sayısı 2011 yılında 134.519, 2012 yılında ise 154.068 şeklinde gerçekleşmiştir. Mevcut durumda İstanbul ve Ankara'ya karşılıklı direk uçuş seferleri bulunmaktadır. Havalimanı 2009 yılında hava trafiğine kapatılıp pisti modernize edilmiş, toplam alanı 2,3 milyon metrekareye çıkarılmış ve yeni terminal binası yapılmaya başlanmıştır. Terminal binasının inşası tamamlandığında havalimanının yolcu kapasitesi yıllık 3 milyona çıkacaktır.

Ağrı'yı komşu illere ve ülkelere bağlayan karayolu ulaşımının kalitesi son yıllarda yapılan bölünmüş yollar sayesinde hızla artmaktadır.

⁶ <http://www.unece.org/#>, Erişim tarihi 23.01.2013

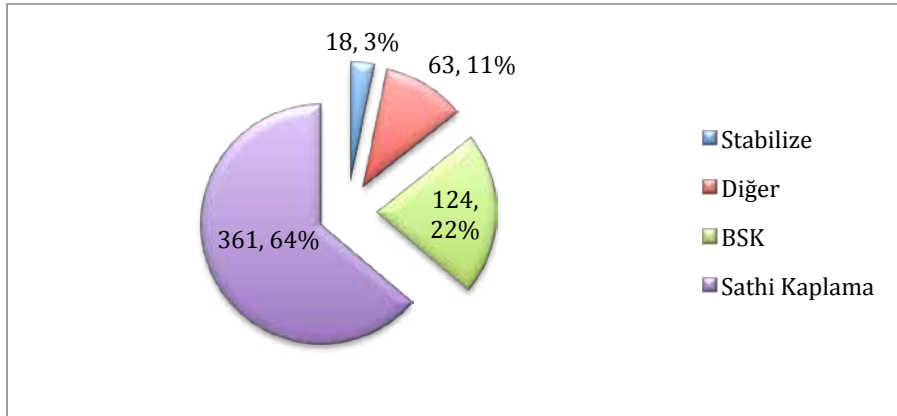
Tablo 2.3 Ağrı İl Merkezinin Diğer İlçelere ve Önemli illere Uzaklığı

İlçe Adı	Uzaklık (km)	İl Adı	Uzaklık (km)	İlçe Adı	Uzaklık (km)
Diyadin	59	İğdır	143	Kayseri	881
Doğubayazıt	94	Kars	216	Bitlis	243
Eleşkirt	34	Ardahan	310	Gaziantep	760
Hamur	13	Erzurum	184	Adana	966
Patnos	79	Van	232	Ankara	1.052
Taşlıçay	31	Trabzon	483	İzmir	1.636
Tutak	40	Malatya	606	İstanbul	1.406

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.11.2012

İl sınırları içerisinde 467 km devlet yolu, 99 km il yolu olmak üzere toplam 566 km yol bulunmaktadır. Bu yolların 361 kilometresi sathi kaplama olup 124 kilometresi bitümlü sıcak asfalt karışımından oluşmaktadır (Grafik 2. 9).

Grafik 2.9 Yol Ağının Fizikî Durumu (Km), 2012

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, *İstatistikler, İllere Göre Devlet ve İl Yolları*, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.12.2012

Ağrı ilinde 2003-2011 yılları arasında tamamlanan yol ve altyapı çalışmaları ile 2012 yılındaki hedeflerin gerçekleşme durumları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 2.4 Ağrı İlinde Yol ve Altyapı Çalışmaları

ÇALIŞMALAR	2003-2011 GERÇEKLEŞME		2012		
			HEDEF	YAPILAN	BİRİM
Bölünmüş Yol	234	km	59	2	km
Yol İyileştirme (TY)	774	km	25	19	km
Kaza Kara Nokta	15	adet	2	0	adet
BSK Yapımı	171	km	71	66	km
Asfalt Çalışmaları	857	km	62	99	km
Köprü Yapımı	7	adet	4	0	adet
Trafik-Düşey İşaretleme	4.644		690	653	
Trafik-Yatay İşaretleme	868.097		189.000	69.208	
Trafik-Otokorkuluk	35	km	40	4	km

Kaynak: Karayolları Genel Müdürlüğü, www.kgm.gov.tr, Erişim: 18.11.2012

Karayolları 12. Bölge Müdürlüğü'nün ilde yürüttüğü 14 projenin toplam tutarı 530 milyon TL olup 2012 yılı sonuna kadar yapılan toplam harcama 210 milyon TL'dir.

2.3.2. Sağlık

Ağrı'da sağlık hizmetleri 3'ü özel hastane olmak üzere 11 hastane, 1 doğum ve çocuk bakımevi, 1 ağız ve diş sağlığı merkezi, 6 toplum sağlığı merkezi ve 42 aile sağlığı merkezi tarafından yürütülmektedir.

Tablo 2.5 TRA2 Bölgesi ve İllerinde Yer Alan Sağlık Kuruluşlarının Dağılımı, 2011

İL/BÖLGE	Devlet Hastanesi	Tıp Fak. Hastanesi	Özel Hastane	Ağız ve Diş Sağlığı Mrk.	Toplum Sağlığı Mrk. (*)	Aile Sağlığı Merkezi
Ağrı	8	-	3	1	6	42
Ardahan	3	-	-	1	5	13
Iğdır	3	-	1	1	4	21
Kars	5	1	-	1	6	31
TRA2	19	1	4	4	21	107

(*) Ağrı'da 3, Ardahan ve Kars illerinde 1'er Toplum Sağlığı Merkezi, illerde bulunan entegre devlet hastaneleri bünyesinde olduğundan hesaba dahil edilmemiştir.

Kaynak: TRA2 Sağlık Altyapısı Raporu, 2011.

TRA2 Bölgesi'nde Ağrı ve Iğdır illeri haricinde özel hastane bulunmamaktadır. Her bir ilde birer adet ağız ve diş sağlığı merkezi hizmet vermekte olup, TRA2 Bölgesi'nde yer alan 21 toplum sağlığı merkezinden 6'sı Ağrı'da yer almaktadır. TRA2 Böl-

gesi'nde bulunan aile sağlığı merkezlerinin dağılımlında Ağrı ilk sırada gelmektedir.

Ağrı Kadın Doğum ve Çocuk Hastalıkları Hastanesi ayrı bir hizmet binasına sahip olmakla birlikte Devlet Hastanesi bünyesinde hizmet vermektedir. Ağrı ilinin tüm ilçelerinde Devlet Hastanesi bulunmaktadır. Doğubayazıt, Merkez ve Patnos ilçelerinde ise birer adet özel hastane vardır.

İlde sağlık sektöründe devam eden en önemli yatırım projeleri; Ağrı Merkez ilçesi 400 yataklı Devlet Hastanesi (yaklaşık yüzde 10'u tamamlanmıştır), 50 yataklı Diyardin Devlet Hastanesi (yaklaşık yüzde 80'i tamamlanmıştır), Tutak Devlet Hastanesi 30 yataklı ilave blok (yaklaşık yüzde 50'si tamamlanmıştır) yapım işleridir. Eleşkirt Devlet Hastanesi ise proje aşamasındadır.

TRA2 Sağlık Altyapısı Raporu'na göre, Ağrı, Kars, İğdir ve Ardahan il merkezlerinde bulunan hastane yetkilileri bölgede tıbbi atık yönetim sisteminin bulunmaması nedeniyle, özellikle büyük hastanelerin tıbbi atıklarının önemli bir sorun olduğunu, bölgenin tüm illerinden atıkların Erzurum'a gönderildiğini belirtmişlerdir.

Söz konusu çalışmada yapılan saha araştırmalarından derlenen Aralık 2011 yılı verilerine göre, ilde yer alan hastanelerin yatak kapasiteleri il merkezinde 256, ilçelerde 359 olmak üzere 615'tir. 2012 yılında Patnos Devlet Hastanesi'nin 150 yatak kapasiteli yeni hizmet binasına geçmesi ile bu sayı 730'a çıkmıştır.

Yetkililerle yapılan görüşmelerde, ilde sağlık hizmetlerinin sunumunda sağlık personelinin (insan kaynakları) hem nitelik hem de nicelik açısından yetersizliğinin en önemli sorun olduğu belirtilmiştir. 2012 yılı II. Dönem Ağrı İl Brifing Raporu'na göre ilde 158 uzman hekim, 226 pratisyen hekim, 147 aile hekimi, 21 diş hekimi ve 774 ebe-hemşire ve 811 diğer sağlık personeli görev yapmaktadır.

Tablo 2.6 Bin Kişiyeye Düşen Sağlık Personeli Sayısı

İL/BÖLGE	Uzman Hekim*	Pratisyen Hekim	Toplam Hekim	Diş Hekimi	Eczacı	Sağlık Memuru**	Hemşire	Ebe
Ağrı	0,38	0,51	0,89	0,08	0,12	1,07	1,08	0,62
Ardahan	0,49	0,64	1,14	0,16	0,19	1,59	1,08	0,78
İğdir	0,48	0,6	1,08	0,18	0,22	0,95	1,16	0,76
Kars	0,54	0,56	1,09	0,12	0,14	1	1,02	0,84
TRA2	0,45	0,55	1	0,11	0,15	1,08	1,08	0,72
TÜRKİYE	1,15	0,53	1,67	0,29	0,36	1,28	1,56	0,68

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri 2010

Ağrı, Türkiye geneli ile kıyaslandığında bin kişiye düşen uzman hekim sayısı bakımından ülke ortalamasının üçte biri kadar hekim sayısına sahip olup ilin sağlık alanında acil ihtiyaç içinde olduğu görülmektedir. Bin kişiye düşen pratisyen hekim sayısında ise Ağrı (0,51), TRA2 Bölge ortalama değeri (0,55) ve tüm Türkiye ortalamasına (0,53) yakın bir seviyededir. Bin kişiye düşen diş hekimi sayısında TRA2 Düzey II Bölgesi illerine göre geride olan il, ülke ortalamasının neredeyse dörtte biri seviyesindedir. Bölge içinde Ağrı ve Kars'ın diş hekimi ihtiyacı ıgdır ve Ardahan ile karşılaştırıldığında daha yüksek seviyededir. Bin kişiye düşen eczacı sayısında ise Ağrı (0,12) ortalaması, Türkiye ortalamasının (0,36) üçte biridir. İl için her bin kişiye düşen hemşire sayısı ise (1,08) ülke ortalama değerinden (1,56) daha az bir değere sahiptir. Bu karşılaştırmalardan açıkça görülebileceği gibi ilin temel sağlık göstergeleri bakımından hemen hemen tüm parametrelerde Türkiye geneli değerlerinin gerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 2.7 Bölgelere Göre Planlanan Yatak Sayıları ve On Bin Kişiyeye Düşen Yatak Sayıları

İL/BÖLGE	Planlanan Yatak Sayısı	On Bin Kişiyeye Düşen Yatak Sayısı		
		Planlanan (2014)	Mevcut (2010)	2007 Yılı
Ağrı	849	15,66	10,39	9,12
Ardahan	220	20,86	13,28	13,75
ıgdır	305	16,54	14,42	0,1595
Kars	707	23,43	17,27	12,33
TRA2	2.081	18,36	13,14	11,55
TÜRKİYE			24,97	26,21

Kaynak: TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı, Mevcut Durum ve Sorunlar, 2011, s.48

2007 ile 2010 yılı arasında gerçekleşen gelişmeler karşılaştırıldığında, Türkiye genelinde ortalama olarak on bin kişiye düşen hastane yatak sayısı 1,24'lük bir gerileme göstermişken, Ağrı'da bu parametrede yaklaşık 1,27'lik bir ilerleme yaşanmıştır.

Ağrı'da 2014 yılı itibariyle gerçekleşecek planlamalar açısından, on bin kişiye düşen hastane yatak sayısı 10,39'dan 15,66'ya çıkarak %50,7 seviyesinde artmış olacaktır. Açıkça görülmektedir ki, bu kayda değer artış bile il değerlerini mevcut Türkiye ortalamasına (24,97) ulaştırmamaktadır.⁷

⁷ TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

2.3.3. Eğitim

Eğitim bölgesel kalkınmada güçlü bir etken olmakla birlikte ekonomik gelişmeyi sağlayabilmek için sihirli anahtar niteliğinde olup ulusal kalkınmada da önemli yer tutmaktadır.⁸ Bununla birlikte bölgedeki ve ildeki eğitim şartlarının durumu göçü tetikleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Nitekim Serhat Kalkınma Ajansı'nın TRA2 Bölgesi'nden gerçekleşen göç ile ilgili yaptırdığı bir araştırmanın⁹ bulgularına göre araştırmaya katılan örnek birimlerinin %55,2'si (1.972 kişi) göç etme nedenini eğitim olarak belirtmişlerdir. Eğitim göç nedenleri arasında ekonomik nedenlerden sonra ikinci sırada yer almaktadır.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması'na (2003, DPT) göre eğitim göstergeleri açısından Ağrı 79. sırada yer almakta olup bu sıralama TRA2 Bölgesi'nin diğer illeri arasında en düşük (Kars, Ardahan, Iğdır) seviyededir.

Tablo 2.8 Türkiye Geneli ve Ağrı İlinde İlköğretim ve Okul Öncesi Öğretimde Net Okullaşma Oranları (%), 2011-2012

Bölge	Okul Öncesi ⁽⁴⁻⁵⁾			İlköğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	43,10	43,70	42,47	98,41	98,59	98,22
Ağrı	19,51	19,82	19,18	97,77	97,22	98,35

Kaynak: Milli Eğitim Örgün Eğitim İstatistikleri 2011-2012, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Okul öncesi öğretimde ilin değerleri Türkiye ortalamasının çok gerisinde olup TRA2 Bölgesi illeri arasında son sırada yer almaktadır. İlköğretimde kadın okullaşma oranı erkek okullaşma oranının ve Türkiye geneli kadın okullaşma ortalamasının üstündedir. İlköğretim çağındaki olan erkek çocukların %2,8'i, kız çocukların ise %1,7'si ilköğretim kurumlarında kayıtlı değildir.

⁸ Recent Theories of the Relationship between Education and Development, Francis X. Hezel, SJ, Yayınlanmadı, 1974.

⁹ TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012, s.141

Tablo 2.9 2011-2012 Eğitim-Öğretim Sezonunda Türkiye Geneli ve Ağrı İlinde Orta-öğretim Kurumlarında Net Okullaşma Oranları (%)

Bölge	Ortaöğretim			Genel Ortaöğretim			Mesleki ve Teknik Ortaöğretim		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	66,07	68,17	63,86	35,62	34,66	36,63	30,46	33,51	27,24
Ağrı	32,13	34,43	23,04	18,43	22,39	14,05	10,95	12,03	8,99

Kaynak: Milli Eğitim Örgün Eğitim İstatistikleri 2011-2012, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı.

Ortaöğretim okullaşma oranında il değerleri Türkiye genelinin neredeyse yarısı kadardır. İlköğretimden mezun olduktan sonra ortaöğretim düzeyinde okula devam etmeme oranı Ağrı'da %68 olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaöğretime devam eden fertlerin yaklaşık %59'u genel ortaöğretim kurumlarında eğitimlerine devam etmekte olup %41'lik kısım mesleki ve teknik ortaöğretim kurumlarına kayıtlıdır. Ağrı'da genel ortaöğretim kapsamında kamu/özel Anadolu ve fen liseleri bulunmaktadır.

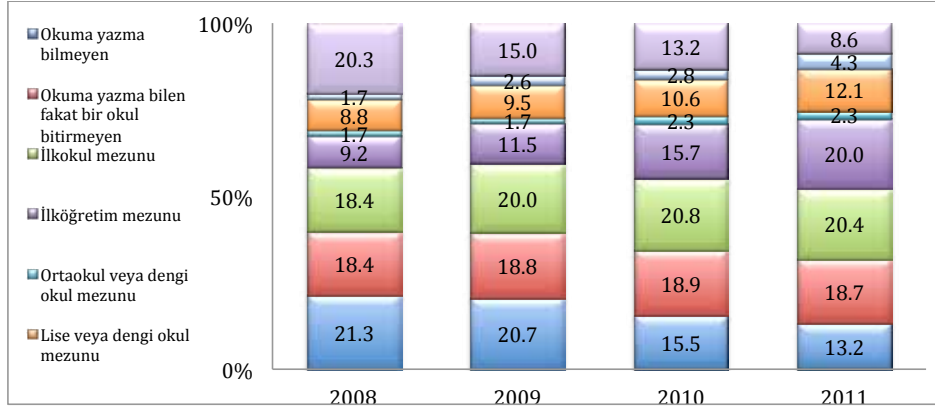
Tablo 2.10 Ağrı İl Genelinde Ortaöğretim Kurumu Türüne Göre Öğrenci Sayıları, 2011-2012

Ortaöğretim Kurumu Türü	Öğrenci Sayısı
Güzel Sanatlar ve Spor Lisesi	238
Anadolu Lisesi	6.958
Kız Teknik ve Meslek Lisesi	2.248
Çok Programlı Lise	1.091
Anadolu Öğretmen Lisesi	817
Endüstri Meslek Lisesi	1.700
İmam Hatip Lisesi	3.440
Fen Lisesi	244
Lise	3.968
Sağlık Meslek Lisesi	517
Ticaret Meslek Lisesi	1.103
Genel Toplam	22.324

Kaynak: İl Milli Eğitim Müdürlüğü

İlde bulunan ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören öğrenci sayıları listesi yukarıdaki gibidir. Meslek liselerinde okuyan öğrenci sayısı (%24,9) il için önemli bir işgücü potansiyeli anlamını taşımaktadır.

Grafik 2.10 Yıllara Göre Ağrı İlinde 15+ Yaş Eğitim Durumunun Birikimli Dağılımı (%), 2008-2011

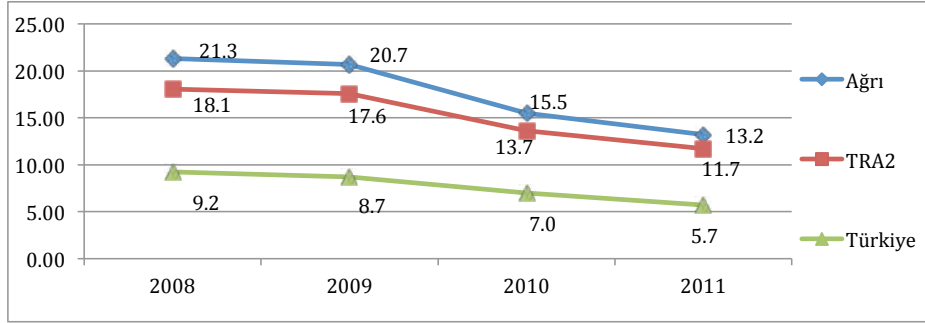

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları.

Son 4 yılda öğrenim durumu bilinmeyenlerin oranının %21,3'ten %13,2'ye gerilemiş olması kayıtların her geçen yıl daha verimli tutulduğunu göstermektedir. Yüksekokul veya fakülte mezunlarının toplam içerisindeki oranı %1,7'den %4,3'e (2011 yılı değerleri sırasıyla Türkiye genelinde ve TRA2 Bölgesi'nde %9,9 ve %5,4) yükselmiştir. İlde ilkokul mezunlarının oranı 2008 yılında %18,4, 2009 yılında %20, 2010 yılında %20,7 2011 yılında ise %20,4'tür. Bu değerler yıllara göre şehre göç eden ilkokul mezunlarının oransal dalgalanmasını da gösterebilir. Çünkü 1998 yılından itibaren ilköğretim 5. sınıftan sonra okula devam etmeyen kimseler "okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen" sınıfından hesaplamaya katılmaktadır. Dolayısıyla bu orandaki yıllara göre farklılaşma sadece ilkokul mezunlarının ikamet değişimlerinden kaynaklı olarak açıklanabilir.

İlde kadınların okuryazarlık oranı 2011 yılı ADNKS kayıtları itibariyle %67,9 iken erkek nüfusun okuryazarlık oranı %87,2'dir. Bu oranlar 2008'den bu yana artmış olup bu artışa eğitim durumu bilinmeyenlerin azalması da katkı sağlamıştır.

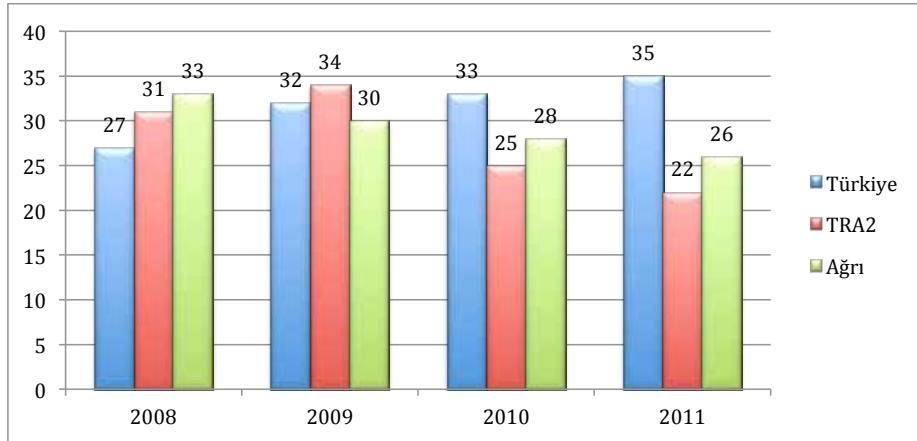
Grafik 2.11 Yıllara ve Bölgelere Göre 15+ Yaş İçerisinde Okuma Yazma Bilmeyenlerin Toplamdaki Payının Dağılımı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, ADNKS Kayıtları.

Türkiye genelinde okuma-yazma bilmeyenlerin 15+ yaş nüfusu içindeki payı %5,7 iken, Ağrı'da %13,2 ve TRA2 Bölgesinde %11,7'dir. (Grafik 2.11)

Grafik 2.12 Öğretim Görevlisi Başına Düşen Öğrenci Sayısı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, verilerinden hesaplanmıştır. Erişim: 16.11.2012

TRA2 Bölgesi'ndeki dört üniversite de son üç yıl içerisinde kurumsal kapasite bakımından önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi açtığı yeni bölümlerle öğrenci sayısını kısa sürede 7.800'e çıkarmıştır. Mevcut durumda Eleşkirt Celal ORUÇ hayvancılık üretim yüksekokulunun inşaat çalışmaları devam etmekte olup 2013 yılı Eylül ayında öğrenci alınması planlanmaktadır. Doğubayazıt'ta kurulması planlanan Mühendislik ve Doğa Bilimleri Fakültesi için yer seçimi yapılmıştır. 2013 yılı içinde Dekanlık binasının etüt-proje işlerinin tamamlanması ve inşaaata başlanması planlanmaktadır. Doğubayazıt'a kurulacak olan Meslek Yükseko-

kulu için Şu anda uygun arsa temin edilmeye çalışılmaktadır. Uygun arsa bulunması halinde fiziki mekânların inşasına baŐlanacaktır. Yüksekokulun kurulması için yapılacak masraflar (yaklaşık 4-5 milyon TL) aslen Doğubayazıtlı olan ve yurtdiŐında yaşayan bir iŐadamı tarafından karşılanacaktır. Turizm ve Dış Ticaret bölümlerinde eğitim verilmesi planlanan yüksekokul için 2012-2013 Ğretim yılı için 100 kişilik Dış Ticaret kontenjanı ayrılmıştır. Bölüme kayıt yaptıran 43 Ğrenci Şu anda AĞrı merkez kampüste öğrenim görmektedir. İlde tarım ve hayvancılık sektörünün temel geçim kaynağı olduğu düşünüldüğünde niversite bünyesinde ziraat fakültesinin bulunmaması dezavantaj oluŐurmaktadır.

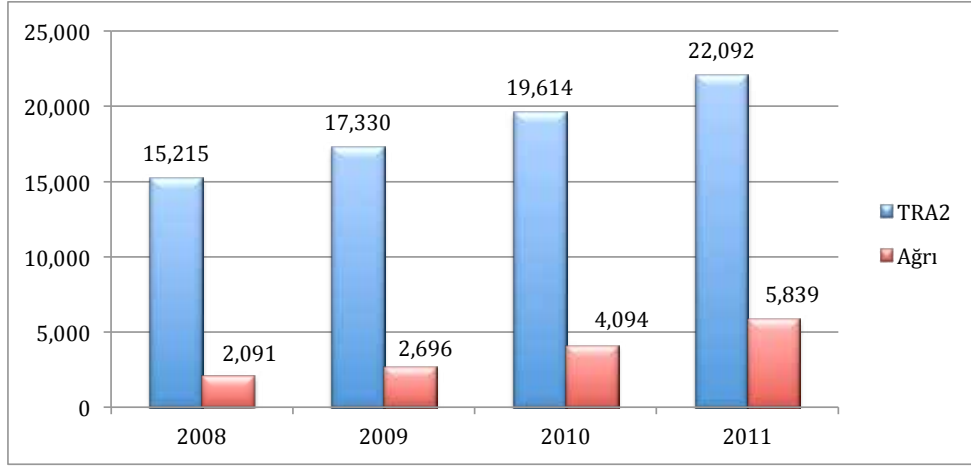
Tablo 2.11 TRA2 Bölgesinde niversite ve Birimleri, 2012

Birimler	AĞrı İbrahim een Üniversitesi	Kafkas Üniversitesi	İĞdir Üniversitesi	Ardahan Üniversitesi
EĞitim Fakültesi	1	1		
Fen-Edebiyat Fakültesi	1	1	1	
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	1	1		1
Dış Hekimliği Fakültesi		1		
Eczacılık Fakültesi	1			
Tıp Fakültesi		1		
Veterinerlik Fakültesi		1		
Ziraat Fakültesi			1	
İslami İlimler Fakültesi	1			
İlahiyat Fakültesi		1	1	
Mühendislik–Mimarlık Fakültesi	1	1	1	1
Güzel Sanatlar Fakültesi		1		
Devlet Konservatuarı		1		
Meslek Yüksekokulu	3	7	1	5
Hayvansal retim Yüksekokulu	1			
Turizm İŐletmeciliĐi ve Otelcilik Yüksekokulu	1			
Sağlık Yüksekokulu	1	2	1	
Yabancı Diller Yüksekokulu	1	1		
Beden EĞitimi ve Spor Yüksekokulu	1	1		1
İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi				1
Sosyal Bilimler Enstitüsü	1	1	1	1
Fen Bilimleri Enstitüsü	1	1	1	1
Sağlık Bilimleri Enstitüsü		1	1	
Araştırma ve Uygulama Merkezi	4	12	4	5

Kaynak: Rakamlarla Serhat İlleri 2011

Grafik 2.12’de Türkiye, TRA2 Bölgesi ve Ağrı ilinde öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı yer almaktadır. Türkiye genelinde 2008 yılında 27 olan öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı, 2011 yılında 35’e yükselmiş, TRA2 Bölgesi’nde ise yıllar içinde bu sayı 31’den 22’ye düşmüş olup Ağrı’da 33’ten 26’ya düşmüştür. Bu değerlerin yıllar içerisinde düşmesi, bölgede ve ilde öğretim görevlisi sayısında öğrenci sayısındaki artışa oranla daha fazla yükselme olduğunu göstermektedir.

Grafik 2.13 Yükseköğretimde Okuyan Öğrenci Sayısı, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, Bölgesel Göstergeler, Eğitim İstatistikleri, 2012.

Yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı, TRA2 Bölgesi genelinde 2008-2011 yılları arasında yüzde 50 artış göstermiştir. 2011 yılında Ağrı ilinde üniversitede okuyan öğrenci sayısı 5.839 iken bu sayı 2012 yılında 7.824’e yükselmiştir. 2007 yılında kurulan İbrahim Çeçen Üniversitesi yeni fakülte ve bölümlerin açılması ile her yıl büyümektedir.

Tablo 2.12 Yükseköğretim İstatistikleri Karşılaştırması, 2008-2012

Yıl	Bölge	Toplam öğretim elemanı	Öğretim görevlisi başına düşen öğrenci sayısı	Okuyan öğrenci sayısı	Profesör sayısı	Doçent sayısı	Yardımcı Doçent sayısı	Diğer öğretim elemanı sayısı
2008	TRA2	486	31	15.215	28	38	103	317
2009		509	34	17.330	30	38	103	338
2010		795	25	19.614	60	44	166	525
2011		1.001	22	22.092	54	47	237	663
2008	Ağrı	59	35	2.091	2	-	18	39
2009		71	38	2.696	2	-	17	52
2010		201	20	4.094	5	5	48	143
2011		234	25	5.839	6	6	71	151
2012*		269	29	7.824	6	8	79	176

Kaynak: TÜİK, Eğitim İstatistikleri, Yükseköğretim, Erişim: 16.11.2012

Tablo 2.12’de TRA2 Bölgesi genelinde ve Ağrı ilinde yükseköğretime ilişkin veriler şekilde yer almaktadır. 2008 yılında ilde 2 profesör ile birlikte toplam 59 öğretim elemanı varken, 2012 yılında bu değerler sırasıyla 6 ve 269 olmuştur.

Tablo 2.13 Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu’na (KYK) Bağlı Yurtlarda Barınan Öğrenci Sayısı İle Yurt Kapasitesi, 2011-2012

Bölge	Yurt Sayısı	Kapasite	Barınan	Boş Kapasite	Kapasite Doluluk Oranı (%)
Türkiye	303	266.674	238.864	27.810	89,57
TRA2	4	4.388	4.240	148	96,63
Ağrı	1	2.302	1.763	539	76,58

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı, İstatistikler, 2011-2012, Erişim: 16.11.2012

Türkiye genelinde Kredi ve Yurtlar Kurumu’na bağlı 303 adet yurt bulunmaktadır. TRA2 Bölgesi illerinde ise her ilde birer yurt bulunmaktadır. Ağrı ilinde bulunan yurdun doluluk oranı %76,58 iken Türkiye genelinde bu oran %89,6’dır.

Tablo 2.14 İldeki Özel Yükseköğrenim Yurtlarına İlişkin Bilgiler

Bölge	Sayı	Kapasitesi	Barınan	Kapasite Doluluk Oranı (%)
TRA2	19	1.991	1.140	57,3
Ağrı	5	548	406	74,0

Kaynak: T.C. Milli Eğitim Bakanlığı resmî internet sitesi, Erişim: 10.12.2012, Saha ziyaretleri,

2.3.4. İşgücü ve İstihdam

İşgücü piyasası ve istihdam yapısı incelendiğinde üzerinde durulması gereken ilk önemli nokta temelde işgücü talebi ve işgücü arzı arasındaki farklılıktan doğan sorunlara yönelik politikalarıdır. İlde nitelikli insan kaynaklarının yetiştirilmesi, istihdam imkânlarının geliştirilmesi, işsizliğin azaltılması ve ildeki öncelikli sektörlerde işgücünün etkinleştirilmesi ilin ekonomik ve sosyal kalkınmasında büyük bir etkidir. Aynı şekilde bu yapının doğru analiz edilmesi için mevcut durumun ortaya konulması gerekmektedir. Bu amaçla Ağrı Çalışma ve İş Kurumu Müdürlüğü tarafından Ajansa sunulan proje kapsamında İşgücü Piyasası Analizi çalışması yaptırılmıştır.

İstihdam ve işgücü verilerinin bir kısmı TÜİK tarafından il düzeyinde hesaplanmadığı için bazı değerlendirmeler sadece TRA2 Bölgesi düzeyinde yapılmıştır.

Bölgede 2004 yılında 299 bin kişi istihdam edilmiş iken 2011 yılında 344 bin kişi istihdam edilmiştir. 2005-2011 yılları arasında 15-24 yaş arası nüfusun istihdam oranında önemli bir artış gözlenmektedir. 55 ve üzeri yaştaki işgücünün istihdam oranında ise 6 yıllık zaman zarfında %6'lık bir azalma gerçekleşmiştir.

Tablo 2.15 Geniş Yaş Gruplarına Göre TRA2 Bölgesi İstihdam Oranı Değerleri (%), 2005-2011

Yıllar	15-19	20-24	25-34	35-54	55+
2005	20,2	39,0	56,5	61,4	40,5
2008	22,7	36,2	57,0	67,0	42,7
2011	22,6	43,2	57,0	66,7	34,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012

TRA2 Bölgesi'nde Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) veri tabanında kayıtlı işsiz sayısı 2011 yılı kayıtlarına göre 28.877 olup Ağrı ilindeki kayıtlı işsiz sayısı 11.010'dur. Bu değerler Türkiye İş Kurumu'na yapılan başvurulara göre elde edilmiştir.

TÜİK verilerine göre bölgede ve ilde işsizlik oranlarının yıllara göre değişimi aşağıdaki tabloda verilmiştir. Ağrı ilinde 2008 yılından bu yana işsizlik oranı %5,2 artış göstermiştir. Elde edilen bulgular söz konusu yıllarda Dünya ve Türkiye ekonomisini etkileyen finansal krizin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

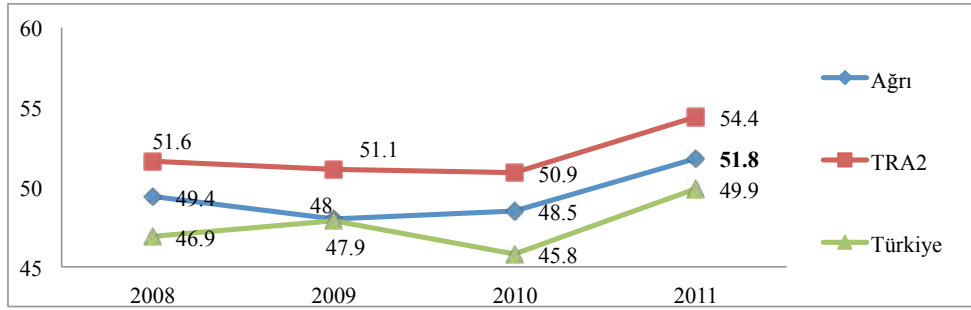
Tablo 2.16 Yıllara ve Bölgelere Göre İşsizlik Oranları, 2008-2011

Yıllar	Ağrı	TRA2	Türkiye
2008	6,5	5,6	9,8
2009	10,1	9,4	11,9
2010	11,7	10,3	14,0
2011	11,6*	10,2	11,0

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012, (*Ağrı 2011 yılı değeri Ağrı/TRA2 oranının doğrusal değişiminden hesaplanarak elde edilmiştir.)

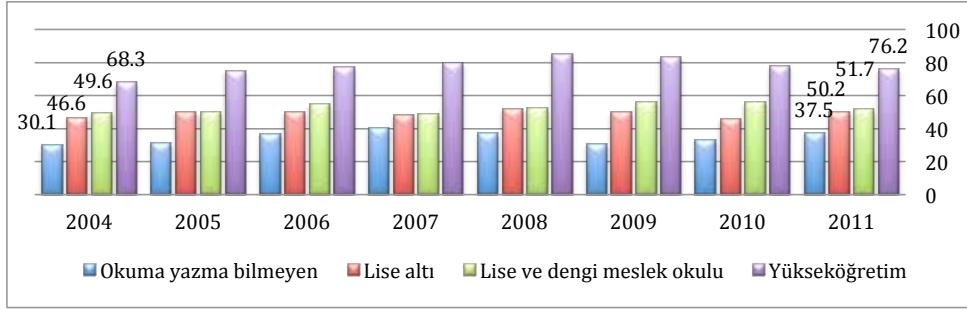
Bununla birlikte Ağrı, işsizlik oranı bakımından TRA2 Bölgesi ve Türkiye genelinin üzerindedir. İşsizlik oranları hesaplanırken özellikle tarım ve hayvancılık sektöründe çalışan ücretsiz aile işçilerinin hesaba katılmadığı da düşünülürse ilde işsizliğin başlıca sorunlar arasında yer aldığı söylenebilir.

Grafik 2.14 Yıllara ve Bölgelere Göre İşgücüne Katılım Oranları, 2008-2011

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 21.11.2012, (Ağrı 2011 yılı değeri Ağrı/Türkiye oranının doğrusal değişiminden hesaplanarak elde edilmiştir.)

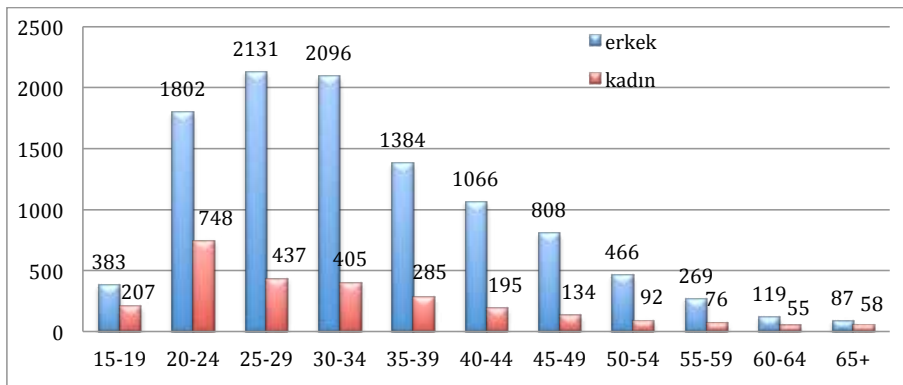
İşgücüne katılma oranı TRA2 Bölgesi'nde 2004 yılında %44,2 iken 2011 yılında %54,4 olarak hesaplanmıştır. İlde işgücüne katılım oranı 2008 yılına göre 2011 yılında %2,4'lük bir artış göstererek %51,8'e yükselmiştir.

Grafik 2.15 TRA2 Bölgesi Eğitim Durumuna ve Yıllara Göre İstihdam Oranı (%) (15 + Yaş), 2004-2011

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 15.11.2012

TRA2 Bölgesinde genel istihdam oranı 2004 yılında %43,4 iken bu oran 2011 yılı sonunda %48,8 olmuştur. Bölgede 2004 yılında yükseköğretim mezunlarının %68'i istihdam edilirken 2008 yılında bu oran %85,3'e kadar çıkmıştır. 2008'den 2011'e kadar sürekli bir düşüş gözlenmiş ve 2011 yılında bu oran %76 olmuştur. Bu durum bölgenin yükseköğretim mezunlarına yeteri kadar iş sağlayamadığı şeklinde yorumlanabilir. Grafikten ayrıca lise mezunları ile lise altı mezuniyet durumu olan (okuyazar ama okul bitirmemiş kısım da dâhil) işgücünün yıllara göre birbirine yakın istihdam edilme oranı olduğu gözlemlenmektedir.

2012 yılında Ağrı İŞKUR İl Müdürlüğü'ne yapılan toplam iş başvuru sayısı 11.765'dir. Bu başvuruların 9.049'u erkekler, 2.716'sı kadınlar tarafından yapılmıştır. 2012 yılı verilerine göre İŞKUR'a 13.303 kayıtlı işsiz bulunmaktadır. Kayıtlı işsizlerin yaş gruplarına göre dağılımı Grafik 2.16'da gösterilmiştir.

Grafik 2.16 Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Ağrı İŞKUR İl Müdürlüğü'ne Kayıtlı İşsizler, 2012

Kaynak: Ağrı Çalışma İş Kurumu İl Müdürlüğü, Ocak 2013

İŞKUR İl Müdürlüğü'ne kayıtlı işsizlerin %57,27'si 20-34 yaş arasındaki işsizlere ait olup (7.619 kişi) kayıtlı kadın işsizler de benzer şekilde 20-34 yaş grubunda (1.590 kişi) yoğunlaşmaktadır.

Tablo 2.17 Yaş Gruplarına Göre Ağrı İŞKUR'a Kayıtlı İşsizler ile İşe Yerleşme Sayıları, 2012

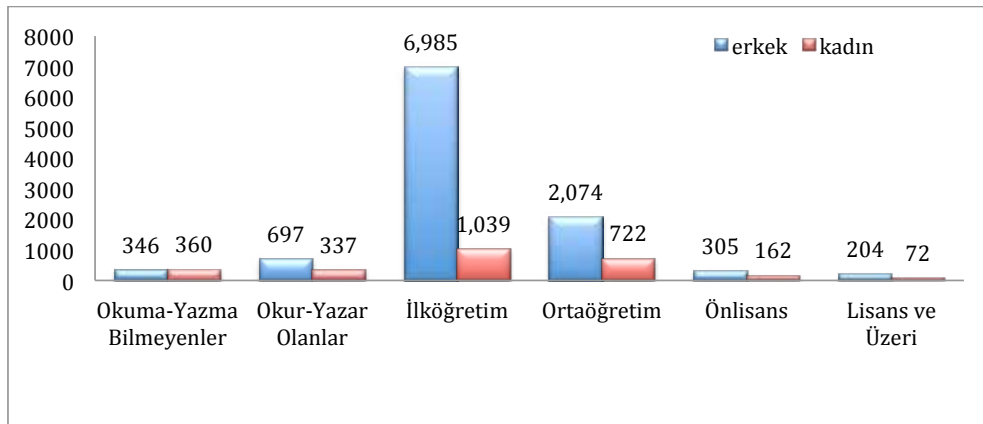
Yaş Grubu	İşsiz Sayısı	İşe Yerleşen Sayısı	İşe Yerleşme Oranı (%)	Yaş Grubu	İşsiz Sayısı	İşe Yerleşen Sayısı	İşe Yerleşme Oranı (%)
15-19	590	242	41,02	40-44	1261	445	35,29
20-24	2550	571	22,39	45-49	942	323	34,29
25-29	2568	693	26,99	50-54	558	177	31,72
30-34	2501	763	30,51	55-59	345	102	29,57
35-39	1669	610	36,55	60+	319	20	6,27

Kaynak: Ağrı Çalışma İş Kurumu İl Müdürlüğü, Ocak 2013

Tablo 2.16'da İŞKUR İl Müdürlüğü'ne kayıtlı işsizler ve işe yerleşme oranları verilmiştir. 20-29 yaş arasında başvuru yapan adayların %49,38'i İŞKUR aracılığıyla işe yerleştirilmiş olup bu oran oldukça yüksektir.

Grafik 2.17'de İŞKUR İl Müdürlüğü'ne kayıtlı işsizlerin eğitim durumuna göre dağılımı verilmiştir. Kayıtlı işsizlerin yaklaşık yarısı ilköğretim mezunu erkeklerdir. Kayıtlı işsizler arasında okuma yazma bilmeyen kadınların sayısı erkeklerden fazladır.

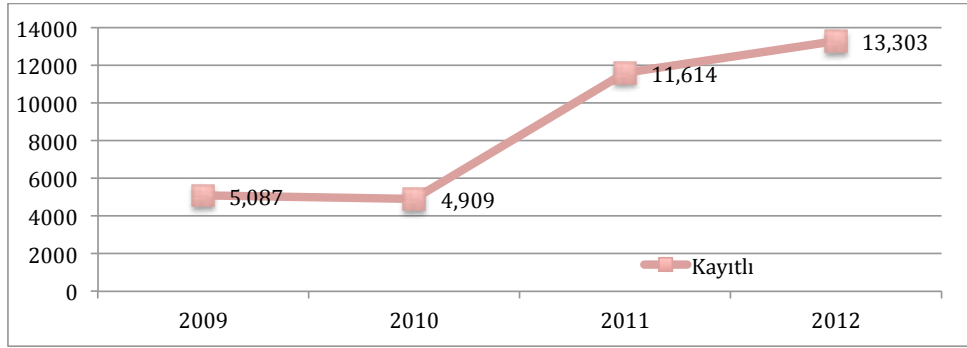
Grafik 2.17 Eğitim Durumu ve Cinsiyete Göre Ağrı İŞKUR İl Müdürlüğü'ne Kayıtlı İşsizler, 2012

Kaynak: Ağrı Çalışma İş Kurumu İl Müdürlüğü, Ocak 2013

2012 yılında İŞKUR İl Müdürlüğü tarafından alınan açık iş sayısı 3.359 kamu, 815 özel sektör olmak üzere toplam 4.174'tür. Bu açık işlerin %94'ü karşılanarak toplam 3.946 kişi işe yerleştirilmiştir. Kamudan alınan açık işlerin %99'u özelden alınan açık işlerin ise %72'si karşılanmıştır. Bu sayılar ilde ve bölgede İŞKUR aracılığıyla işe yerleştirme oranlarının Türkiye genelinden yüksek olduğunu göstermektedir. 2012 yılında 217 erkek ve 199 kadın olmak üzere toplam 416 kişi istihdam garantili kurslar kapsamında özel sektörde işe yerleştirilmiştir. Ayrıca özel sektörde 23 engelli erkek ve 3 engelli kadın olmak üzere 26 engelli kişi işe yerleştirilmiştir. Toplam işe yerleştirilenlerin eğitim durumuna bakıldığında yüzde 65 ile ilköğretim ve yüzde 17 ile lise dengi okul mezunları öne çıkmaktadır.

Grafik 2.18 Yıllara Göre Kayıtlı İşgücü, 2009-2012

Kaynak: Ağrı Çalışma İş Kurumu İl Müdürlüğü, Ocak 2013

İlde İŞKUR veri tabanında kayıtlı işgücünün yıllara göre değişimi Grafik 2.18'de gösterilmiş olup 2009'dan bu yana %161,5 oranında bir artış gerçekleşmiştir. İnsanların İŞKUR aracılığıyla iş arıyor olması bu konuda toplumsal bilincin arttığı anlamına gelmektedir. İŞKUR tarafından düzenlenen mesleki eğitim kursları, iş ve meslek danışmanlarının işsiz kişileri yönlendirmelerinin toplumsal bilinci artırdığı düşünülmektedir.

2.4. Tarımsal Yapı

Tarım ve hayvancılık bölgenin temel geçim kaynağı olmasına rağmen tarımın büyük oranda iklim koşullarına bağlı olması ilin tarımsal üretimi ve gelişmesini etkilemektedir. Ürünlerin yetiştirme süresi dikkate alındığında yıllık dekar başına ortalama verimlilik diğer bölgelere kıyasla oldukça düşüktür. Girdi maliyetlerinin yüksek olmasına karşın üretilen ürünlerden yeterince verim alınamaması tarıma duyulan ilgiyi azaltmaktadır.

2.4.1. Tarım Arazileri ve Tarımsal Yapı

2.4.1.1. Tarım Arazilerinin Kullanım Durumu

İlde tarım arazilerinin alanı toplam yüzölçümün %31,7'sini oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin yüzde 47,7'si sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak yüzde 5'i sulanmaktadır. TRA2 Bölgesi'ndeki toplam tarım alanlarının % 44,45'ine karşılık gelen Ağrı ilinde tarım alanı 361.000 hektardır.

Tablo 2.18 Ağrı İli ve TRA2 Bölgesinde Tarımsal Alanların Yapısı

Bölge	Tarım Alanı (ha)	Orman ve Fundalık Alanlar (ha)	Çayır ve Mera Alanları (ha)	Sulanabilir Arazi (%)	Sulanan Arazi / Sulanabilir Tarım Alanı (%)
Ağrı	361.000	51.192	556.222	47	5,2
TRA2	812.248	72.237	1.525.617	57,6	29,1

Kaynak: Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

İlde, damlama sulama ve yağmurlama yöntemlerinin kullanımı yaygın olmayıp, yanlış sulama uygulamalarının (salma sulama vb.) yanı sıra sulama şebekelerinin çoğunun eski ve toprak kanallı olması, tarımda aşırı su kullanımına sebep olmaktadır. Bu da tuzlanma ve çevre kirliliği gibi sorunları doğurmaktadır. Sürdürülebilir tarımın bir gereği olan tesviye, toplulaştırma ve drenaj sistemleri ile tarla içi geliştirme çalışmaları bölgede yetersiz kalmaktadır. İl genelinde 17 köyde 31.492 dekar alanda tespit ve tahdit işlemi yapılmış olup, 6 köyde de 10.780 dekar alanda ıslah çalışması yapılmıştır. 2012 yılında mera tespit, tahdit ve ıslah çalışmaları için toplam 220.235,00 TL ödenek harcanmıştır.¹⁰ Sulamaya yönelik kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi iklim koşullarının elverişsizliği ve ödenek yetersizliği gibi nedenlerle gecikmektedir.

10 Ağrı Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü

Ağrı'da arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Bölgenin çayır ve mera alanının %36'lık kısmı Ağrı sınırları içerisinde. Çayır ve mera alanları yüzde 48,8'lik oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2,5 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

Tablo 2.19 Kullanım Şekillerine Göre Topraklar (%)

İl/Bölge	Tarım Alanları	Çayır ve Mera	Ormanlık ve Fundalık Alan	Tarım Dışı Alan
Ağrı	31,7	48,8	4,5	15
TRA2	28	51	2,4	19
Türkiye	33	18,7	26,4	22

Kaynak: Valilik ve İl Tarım Müdürlüğü Verileri, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004

İlin orman ve fundalık alan oranları (yüzde 4,5) ise Türkiye ortalamasının (yüzde 26,4) oldukça altındadır. İlde heyelan ve erozyon tehlikesi olan alanlarda ağaçlandırma çalışmaları öncelikli olarak yapılmaktadır.

2.4.1.2. Tarım İşletmelerinin Yapısı

İşletmelerin büyük çoğunluğu aile işletmeleridir ve bu işletmelerde çalışanlar, ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Bölgede tarım sektöründeki istihdamın, tüm istihdam içindeki payı 2009 yılında %64,5 iken 2011 yılında %55,8'e düşmesine rağmen 2011 yılı Türkiye genelindeki tarım istihdam oranından (yüzde 25,5) oldukça yüksektir. Bununla birlikte TRA2 Bölgesinde 2004 yılında %34,5 olan tarım sektörünün Gayri Safi Katma Değer içindeki payı 2008 yılı itibarıyla %24,6'ya gerilemiştir.

İlde tarım işletmeleri, arazi büyüklüğü bakımından genellikle büyük ölçekli işletmeler değildir. Buna rağmen, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı kayıtlarında, işletmelerin büyük çoğunluğunun 50 ile 200 dekar arası araziye sahip tarım işletmeleri olduğu görülmektedir.

2.4.1.3. Tarım Sektöründe Kurumsal Kaynaklar ve Örgütlenme

Tarım Kredi Kooperatifleri TRA2 Bölgesinde her ilde örgütlenmiştir. Bu kooperatifler çiftçiye üretimde girdi desteği ve nakit kredi olanakları sağlamaktadırlar. Ziraat odaları tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, bölgede yeterli etkinliğe sahip değildir.

Tablo 2.20 Tarım Sektöründe Örgütlenme

İl / Bölge	Tarım Kredi Kooperatif Sayısı	Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği Sayısı	Koyun Keçi Yetiştiricileri Birliği	Arı Yetiştiricileri Birliği
Ağrı	5	1	1	1
TRA2	36	4	4	4

Kaynak: Tarım Kredi Kooperatifleri, www.tarimkredi.org.tr, Erişim: 21.11.2012

Ağrı'da 5 Tarım Kredi Kooperatifi ve 3 adet yetiştirici birliği bulunmaktadır. Hayvansal üretimin geliştirilmesi amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, veterinerlik hizmetleri, yem ve malzeme satışı, ırk ıslahı ve kayıt tutma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

Son yıllardaki örgütlenmelerin bir kısmı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Avrupa Birliği kaynaklı tarımsal desteklerden faydalanmak için gerekli olan yasal zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kooperatif ve birlik gibi örgütler hem nicelik hem de nitelik olarak yetersizdir. Bu durum beraberinde üretimin sürdürülebilirliğini zorlaştırmakta, pazarda rekabet edebilirliği ve üretim verimliliğini azaltmaktadır.

2.4.2. Bitkisel Üretim

Ağrı'da endüstriyel bitki üretimi bölge üretiminin %72'sini, tahıl üretimi %8,6'sını oluşturmaktadır. İldeki yem bitkileri üretimi toplam tarla ürünlerinin %71,6'sını oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölgenin yem bitkileri üretimi Türkiye'nin yüzde 6'sını teşkil etmektedir. Tahıl üretimi miktar yönünden incelendiğinde Ağrı, bölge içerisinde ilk sırada (%51) yer almaktadır.

Tablo 2.21 Ağrı, TRA2 Bölgesi ve Türkiye’de Hasat Edilen Tarla Bitkileri Üretim Miktarı ve Alanı, 2011

Ürün Grubu	AĞRI		TRA2			TÜRKİYE		
	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	%	Hasat edilen alan (dekar)	Üretim (ton)	%
Baklagiller	2.171	308	123.397	20.447	0,8	8.140.407	1.239.830	1,3
Endüstriyel Bitkiler	26.200	86.931	43.880	143.829	5,5	15.875.500	19.960.414	20,3
Tahıllar	1.563.818	262.648	3.339.907	514.518	19,8	118.537.787	35.202.073	35,8
Yağlı Tohumlar	2.215	275	4.619	644	0,02	13.710.253	3.227.588	3,28
Yem Bitkileri	802.025	891.940	2.126.646	1.906.702	73,44	15.006.025	31.677.814	32,2
Yumru Bitkiler	1.470	2.346	5.140	9.992	0,38	2.212.874	6.995.771	7,12

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, Erişim: 07.12.2012

Tablo 2.22’ye göre Ağrı ilinin bitkisel üretimi 2000 yılına oranla önemli ölçüde artmıştır. Tarla ürünlerinde meydana gelen artışın başlıca sebepleri arasında tahıl ve yem bitkileri ekiminin yaygınlaşması gelmektedir. Sulama imkânlarının ve tarımsal desteklerin artması ile girdi fiyatlarının yükselmesi çiftçileri kendi hammaddelerini üretmeye yöneltmiştir.

Tablo 2.22. Ağrı İlinde Yıllar İtibariyle Yetiştirilen Ürünler

	Sebze (ton)	Meyve (ton)	Tarla Ürünleri (ton)
2000	10.887	347	481.164
2001	10.907	318	524.356
2002	11.452	307	472.552
2003	15.549	307	552.616
2004	16.487	171	500.883
2005	20.997	175	505.493
2006	20.734	189	543.043
2007	8.101	359	723.488
2008	11.838	291	694.117
2009	13.258	302	866.885
2010	19.623	336	1.753.963
2011	16.911	391	1.244.448

Kaynak: TÜİK, Tarım İstatistikleri, Erişim: 07.12.2012

2.4.3. Hayvansal Üretim

Bölge, coğrafi yapısı ve sahip olduğu geniş çayır ve mera varlığı nedeniyle hayvancılığa elverişli durumdadır. İkliminin yem bitkisi üretimine uygun olması hayvancılığın bölgede gelişmesine katkıda bulunurken, kışların uzun ve sert geçmesi olumsuz bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim faaliyetleri sırasında oluşan atıklar çoğunlukla değerlendirilmemektedir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle büyükbaş hayvan varlığı verilmiştir.

Tablo 2.23 Yıllara Göre Büyükbaş Hayvan Varlığı, 2000-2011

YIL	Ağrı	TRA2
2000	289.490	871.040
2004	341.012	947.273
2008	259.582	915.781
2011	280.429	1.068.193

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 08.12.2012

Büyükbaş hayvan varlığı genel itibariyle dalgalanma eğilimindedir. İlde büyükbaş hayvan sayısı 2004 yılında 350 bin seviyelerine yükselmiş olup sonrasındaki süreçte yaklaşık %20'lik bir azalma göstererek 2011 yılına gelindiğinde hayvan varlığı 11 yıl öncesindeki miktarın gerisinde kalmıştır.

İlde büyükbaş hayvancılıkta yerli sığır ırkı ve melez ırk hâkimdir. Süt verimi yüksek olan kültür ırkları ise toplam varlığın yalnızca %5,75'ini oluştururken; sağılan hayvan varlığı ise toplam mevcudun %33'ünü teşkil etmektedir.

Tablo 2.24 Bölgelere Göre Büyükbaş Hayvan Irklarının Dağılımı, 2011

İrk	Ağrı		TRA2	
	Toplam	Sağılan hayvan sayısı (baş)	Toplam	Sağılan hayvan sayısı (baş)
Sığır (Kültür)	16.149	5.394	74.943	26.635
Sığır (Melez)	84.837	28.094	481.549	173.486
Sığır (Yerli)	179.015	59.743	510.017	207.220
Manda	428	163	1.684	544
Toplam	280.429	93.394	1.068.193	407.885

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 08.12.2012

TRA2 Bölgesi'ndeki küçükbaş hayvan varlığı 2011 yılı itibariyle 1.970.305 olup Ağrı ili küçükbaş hayvan varlığında ilk sırada yer almaktadır. Ağrı'yı sırasıyla Iğdır ve Kars illeri takip etmektedir.

Tablo 2.25 Yıllara Göre Küçükbaş Hayvan Varlığı, 2000-2011

YIL	Ağrı	TRA2
2000	1.845.890	2.973.080
2004	1.671.223	2.602.388
2008	1.083.355	2.093.797
2011	1.099.938	1.970.305

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 08.12.2012

Tablo 2.25'ten de anlaşılacağı üzere; bölge genelinde olduğu gibi Ağrı'da da küçükbaş hayvan sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Kırsal alanda göç hızındaki artış, tüketicilerin büyükbaş hayvan ürünlerini daha çok tercih etmesi, küçükbaş hayvanın bakımının emek yoğun oluşu ve desteklemelerin büyükbaş hayvanlara yoğunlaşması bu azalışın sebepleri arasında gösterilebilir. Küçükbaş hayvanların yün ve sütünden istifade etmeme de küçükbaş hayvancılığı ekonomik olmaktan uzaklaştırmaktadır.

2.4.3.1. Süt ve Süt Ürünleri Sektörü

İlde süt ürünleri sektörünün başlıca sorunu yıl boyunca süt arzının yeterli olmayışıdır. Bu sorunun temelinde hayvancılık uygulamalarının plansız ve verimsiz oluşu yatmaktadır. Çiftlik tipi hayvancılık yapılmadığından bakım, besleme, sağım vb. konular mera ve yaylacılığa dayalı hayvancılık yapan üreticiler açısından soruna dönüşmektedir. Çayır ve meraya dayalı hayvancılık hayvanlar arasında hastalıkların yaygınlaşmasına neden olmakta ve yetiştiricilerin hayvan sayısını artırmalarının önünde engel teşkil etmektedir. Bu şekilde yapılan hayvancılıkta kışın hayvanlara herhangi bir konsantre yem verilmeden yalnızca çayır otu ya da saman ile beslenmektedir. Böylece hayvan gelişimi olumsuz yönde etkilenmekte, et ve süt verimi düşmekte ve hayvanların piyasa değeri düşük seviyede kalmaktadır.

İlde süt üretiminin yetersiz oluşu ilde süt ürünleri imalatının gelişmesine engel olmaktadır. İlde hammadde ihtiyacına cevap verebilecek büyüklükte modern bir çiftlik bulunmamaktadır. Son dönemde DAP destekleri ile kurulan 100 baş ve üzeri birkaç işletmenin Bölgedeki çiftçilere örnek olması ve büyük ölçekli yatırımların artması beklenmektedir.

Tablo 2.26 Ağrı'da 2011 Yılında Büyükbaş Hayvan Süt Verimi

Hayvan Adı	Sağılan hayvan sayısı (baş)	Süt (Ton)	Hayvan Başına Günüük Süt Verimi (kg)
Sığır (Kültür)	5.394	19.686	12,2
Sığır(Melez)	28.094	75.685	9,0
Sığır(Yerli)	59.743	81.848	4,6
Toplam	93.231	177.219	6,3

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 08.12.2012

Tablo 2.26'da hayvan ırklarına göre süt verimini görmek mümkündür. Bölgedeki toplam süt üretiminin büyük bir kısmını yerli ırklardan elde edilen inek sütü oluşturmaktadır. 2011 yılı verileri ile ilde sığır ırklarına göre süt verimi incelendiğinde kültür ırklarından elde edilen günüük süt miktarı yerli ırkın yaklaşık 3 katıdır. Kültür ırklarının ve melez ırkların beklenen verim düzeyine (16 kg/gün) ulaşabilmesi ancak iyi bir bakım ve besleme ile mümkündür. Günümüzde bölgede yerli ırk ile İsviçre Esmeri, Montofon, Simental ve bunların melezleri ağırlıktadır. Yüksek süt verim potansiyeli olan Holstein gibi ırkların denenmesi, bölge şartlarına uygun melez hayvanların yetiştirilmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki tabloda ise bölgedeki toplam sütün işlendiği ürünler ve TRA2 Bölgesi Süt ve Süt Ürünleri Sektörü Raporu saha çalışması sonucunda işletme sahiplerinin beyan ettiği ürün üretim miktarları verilmektedir. Buna göre ilde yoğurt, ayran ve beyaz peynir ile az miktarda otlu peynir ve tereyağı üretilmektedir.

Tablo 2.27 Süt Ürünleri Üretim Miktarları (Ton)

Ürün Cinsi	Ağrı	Toplam	Ürün Cinsi	Ağrı	Toplam
Beyaz Peyniri	75	551	Yoğurt	635	3.687
Lor Peyniri	0	192	Ayran	90	540
Otlu Peynir	3,5	32	Tereyağı	0,4	267

Kaynak: TRA2 Bölgesi'nde Süt ve Süt Ürünleri Sektör Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012

Süt ve besi hayvancılığında ırk ıslahı, hayvan bakımı ve besleme, hayvan hastalıkları, hayvan barınaklarının modernizasyonu, örgütlenme eksikliği, kurumsal kapasitenin ve modern işletmelerin eksikliği ilde görülen önemli hayvancılık sorunlarıdır. Mevcut durumda ilde küçük kapasiteli 6 tane süt işleme tesisi bulunmaktadır.

2.4.4. Arıcılık

Ağrı zengin flora yapısı ve geniş çayır-mera alanları ile arıcılık konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. İl, bu özelliği nedeniyle bahar aylarında göçer arıcalar için önemli bir lokasyon olmaktadır. TRA2 Bölgesi ve Ağrı'da arıcılık yapılan köy sayısı, toplam kovan sayısı, bal ve balmumu üretim miktarları Tablo 2.27'de verilmektedir.

İlde faaliyet gösteren Arı Yetiştiricileri Birliği'nin toplamda 134 üyesi bulunmaktadır.

Tablo 2.28 TRA2 Bölgesi ve Ağrı'da Kovan Sayıları ve Bal Üretim Miktarları, 2011

Bölge	Köy sayısı	Kovan Sayısı	Bal Üretimi (ton)	Kovan Başına Bal Verimi (kg)	Balmumu Üretimi (ton)
Ağrı	154	26.633	515	19	3,2
TRA2	604	140.436	1.633	11	57
TR	21.131	6.011.332	94.245	15	4.235

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 14.11.2012

2011 yılında TRA2 Bölgesi kovan varlığının %18'i, bal üretiminin ise %31'i Ağrı'dadır. Kovan başına 19 kg bal düşen Ağrı, Bölge (11 kg) ve Türkiye (15 kg) ortalamasının üstündedir.

Tablo 2.28 Ağrı İli ve İlçeleri Arıcılık Verileri, 2012

İlçe	Kovan Sayısı (Adet)	Bal Üretimi (ton)	Bal Mumu Üretimi (ton)	Gezici Arıcı Sayısı	Sabit Arıcı Sayısı	Ortalama Bal Verimi (kg/kovan)
Merkez	3.675	73,5	0	6	41	20
Diyadin	540	3,3	0,19	0	5	6
Doğubayazıt	404	4	0	2	4	10
Eleşkirt	9.084	227	0	26	15	25
Hamur	3.279	21,45	1,3	8	14	6,54
Patnos	1.134	29	0	0	5	25,8
Taşlıçay	1.664	24,5	0	2	7	15
Tutak	9.236	277	0	36	21	30
Toplam	29.016	659,75	1,49	80	112	22,74

Kaynak: Ağrı Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Verileri, 2012

2012 yılı arıcılık verilerine bakıldığında toplamda 192 arıcıdan 80 tanesinin göçer arıcı olduğu görülmektedir. 2011 yılında 26.633 olan kovan sayısı, 2012 yılında

29.016'ya yükselmiştir. Arıcılığın yapıldığı ilçelere göre kovan verimleri değişken olup ortalama verim 22,74 kg civarındadır. Göçer arıcılar en fazla Eleşkirt ve Tutak ilçelerini tercih etmektedir.

2.4.5. Kanatlı Hayvanlar

Bölge genelinde kanatlı hayvan üretimi yaygın olmasına rağmen geçimlik üretim nedeniyle ekonomik gelir elde edilememektedir. İldeki kanatlı hayvan varlığının %69'unu yumurta tavuğu oluşturmaktadır. Ayrıca il, bölgedeki yumurta tavuğunun %36'sını, hindinin %53'ünü ve ördeğin %39'unu barındırmaktadır. İlde 5 adet yumurta paketlenme tesisi bulunmaktadır.

Tablo 2.29 Bölgelere Göre Kanatlı Hayvan Varlığı

Bölge	Yumurta Tavuğu			Hindi			Kaz			Ördek		
	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı	Sayı	TRA2 Payı	TR payı	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı	Sayı	TRA2 Payı	TR Payı
Ağrı	226.055	%36	%0,28	57.490	%53	%2	29.375	%14	%4	14.272	%39	%3

Kaynak: TÜİK, Hayvancılık İstatistikleri, Erişim: 08.12.2012

2.5. Madenler

Ağrı ilinde, pomza, perlit, tuğla-kiremit, kireçtaşı, andezit, asbest, krom, altın, mermer gibi madenler bulunmaktadır. Madencilik faaliyetlerinin yoğun olmadığı Ağrı'da sadece birkaç mermer ocağı, tuğla fabrikası, pomza ocağı ve krom madeni bulunmaktadır. Diyadin ilçesinde özel bir maden firması tarafından altın çıkarılması girişimleri bulunmaktadır.

Kaynak: MTA TRA2 İllerini Kapsayan Maden Envanteri Derlemesi, 2012

Ağrı ili içinde bulunduğu jeolojik yapısı gereği özellikle endüstriyel hammadde kaynakları bakımından önem teşkil etmektedir. Ağrı ili ve yakın çevresinde yapılan çalışmalar sonucunda başta pomza ve perlit olmak üzere tuğla-kiremit, kireçtaşı ve

kükürt yatak ve zuhurları ortaya çıkarılmıştır. Piroklastik ürünlerin etkin olduğu Ağrı volkanizmasında Doğubayazıt ilçesi ve civarında yaygın ponza akıntıları gözlenmekte olup, buna bağlı olarak Doğubayazıt - **Çetenli** civarında iyi ve düşük kalitelere yaklaşık 3 milyon görünür ve muhtemel ponza rezervi tespit edilmiştir. Ayrıca, Patnos ilçesinde de iyi kaliteli yaklaşık 22 milyon ponza rezervinin varlığı bilinmektedir. Bununla birlikte Patnos ilçesi büyük potansiyellerde perlit yataklarına da ev sahipliği yapmaktadır. Merkez ilçede ise iyi kalitede tuğla-kiremit hammaddeleri ile ildeki Şeker Fabrikasının kireçtaşı ihtiyacını karşılamak için yapılan etütlerle belirlenmiş büyük jeolojik potansiyele sahip kireçtaşları yer almaktadır. Kükürt oluşumlarına ise Tendürek Dağı civarında rastlanmaktadır. Ancak buradaki kükürtler küçük boyutlu zuhurlardır. İl dâhilinde gerçekleştirilen kömür ve jeotermal enerji arama çalışmaları sonucunda Eleşkirt-Hayrangöl, Yığıltaş ve Ramazan linyit sahaları ortaya çıkarılmış olup, Hayrangöl sahasının linyit rezervi 85.000 ton olarak belirlenmiştir. Diyadin-Çermik jeotermal alanında gerçekleştirilen sondaj çalışmaları sonucunda da 62-78 °C sıcaklık ve 560.5 lt/sn debiye sahip akışkan görünür hale getirilmiştir. Kaplıca, kaplıca tesisi, sera ısıtması ve özellikle Diyadin ilçesinin ısıtılmasında kullanılan bu jeotermal enerji ile ülke ekonomisine 87.4 MWt termal güce sahip jeotermal enerji kazandırılmıştır.

2.5.1. Altın

Altın Ağrı ilinde Diyadin-Mollakara sahasında bulunmaktadır. MTA tarafından 1955 yılında yapılan ilk çalışmalarda altın cevherleşmesine (altın yatakları oluşumuna) rastlanmıştır. Rezervin 100 ton olduğu tahmin edilmektedir. Saha ön çalışmaları yapan firma tarafından faaliyete geçirilecektir.

2.5.2. Kireçtaşı

Merkez-Eleşkirt-Kösedağ Sahası kireçtaşı bakımından zengindir. Tenörü yüzde 54 CaO, yüzde 0.95 Si, yüzde 0.90 MgO olan kireçtaşının muhtemel rezervi 100.000.0000 tondur.

2.5.3. Pomza

Isıtıldığında bozunarak magnezyum oksit verdiği için refrakter (ateşe dayanıklı) tuğla yapımında kullanılmaktadır.

Doğubayazıt-Çetenli Sahaları

Kalitesi: İyi ve düşük kaliteli

Rezerv:2.957.900 m³ görünür, 80.000 muhtemel rezerv.

Patnos-Dedeli Bucağı-Zali Sahası

Kalitesi: İyi kaliteli

Rezerv: 7,4 milyon görünür ve 14,8 milyon muhtemel rezerv.

2.5.4. Perlit

Perlit inşaat, tarım, tekstil ve sanayide kullanılmaktadır. Patnos Perlit Sahasında bulunan perlitin tenörü bilinmemekle birlikte 150 milyon ton jeolojik rezerv olduğu tahmin edilmektedir.

2.5.5. Asbest (Asb)

Merkez-Abuzeyit, Bentderesi, Cuma Çay, Eşe Deresi, Mermer Tepe Kumtepe ve Ziyarettepe sahaları asbest bulunan yerlerdir. Ancak tenörü hakkında bilgi bulunmamaktadır. Cuma Çay sahasında 30.000 ton muhtemel rezerv vardır.

2.6. Sanayi

Günümüzde ekonomik büyüme ve buna bağlı refah artışının büyük ölçüde sanayileşme ve ihracata dayalı üretim ile mümkün olacağı düşünülmekte; kalkınmanın, planlı ve yenilikçi sanayileşme politikalarının uygulanmasına bağlı olduğu kabul edilmektedir. İmalat sanayi, ekonomik büyümenin lokomotifi konumunda bulunması ve yerel kaynakların farklı bir ürüne dönüşümünü sağlayabilmesi nedeniyle gerek ulusal gerek bölgesel dışa bağımlılığı azaltma konusunda stratejik bir öneme sahiptir. Bir bölgenin ekonomik gelişmişliği imalat sanayi sektöründe yapılan yatırımlar ve üretim kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir.

Tablo 2.30 Cari Fiyatlarla Bölgesel Gayrisafi Katma Değer (GSKD) ve Sektörlerin GSKD İçindeki Payı (%), 2004-2008

BÖLGE	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
TRA2	34,5	24,6	11,9	12,6	53,7	62,8
Türkiye	10,7	8,5	28	27,2	61,3	64,3

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, Erişim: 14.11.2012

Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden oluşan TRA2 Düzey II Bölgesi'nde imalat sanayi yeterince gelişmemiş olup bölge ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma ve hayvancılığa dayalıdır. 2008 yılı TÜİK verilerine göre, sanayi sektörünün gayri safi katma değeri içerisindeki payı ülke genelinde %27,2 iken TRA2 Bölgesi'nde %12,6 ile sınırlıdır. Tarım ve hizmetler sektörlerinin payları ise sırasıyla yüzde 24,6 ve 62,8'dir. Ülke genelinde tarım sektörünün gayrisafi katma değer içerisindeki payı ise %8,5'dir.

2004 ve 2008 yılı verileri karşılaştırıldığında, katma değer açısından tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru bir geçiş olduğu yorumu yapılabilir. Bunun sebebinin ise söz konusu yıllarda bölgede yer alan Küçük Sanayi Sitesi ve Organize Sanayi Bölgesi oluşumlarının tamamlanmasına ve geçmiş yıllara oranla çok sayıda sanayi işletmesinin faaliyete geçmesine bağlı olduğu söylenebilir. Konu ile ilgili olarak açıklanan son resmi istatistik 2008 yılına ait olduğundan bu yıl sonrasındaki dönemlere ilişkin gelişmeler hakkında bir çıkarım yapılamamaktadır.

Tablo 2.31 Yıllara, Bölgelere ve Sektörlere Göre İstihdamın Dağılım Oranları (%), 2009-2011

BÖLGE	Tarım			Sanayi			Hizmetler		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011	2009	2010	2011
TRA2	64,1	58,2	55,8	6,3	9,2	13,7	29,6	32,6	30,5
Türkiye	24,6	25,2	25,5	25,3	26,2	26,5	50,1	48,6	48,1

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, Erişim: 13.11.2012

2011 yılında TRA2 Bölgesi'nde en çok istihdam sağlayan sektör % 55,8'lik oranla tarım sektörüdür. Tarım sektörünü yüzde 30,5'lik pay ile hizmetler sektörü izlemektedir. Bölgedeki sanayi sektörünün sağlanan toplam istihdam içerisindeki payı ise yüzde 13,7'dir.

2009–2011 yılları arasında TRA2 Bölgesi'nde istihdamın sektörler bazında dağılım oranlarına göre tarım sektöründe çalışan kişi sayısı yaklaşık %10 gerilemiş, buna karşın sanayi sektöründeki oran ise iki katına yükselmiştir.

İstihdam verileri ve sektörlerin gayrisafi katma değer içerisindeki payları karşılaştırıldığında tarım sektörünün, bölgedeki istihdamın büyük bir kısmını karşılamasına rağmen katma değer açısından aynı değeri yaratmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun, bölge potansiyelinin değerlendirilememesinden, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde yıllardır karşılaşılan verimsiz üretim sorunlarının önüne geçilememesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. TRA2 Bölgesi'nde sanayi ile sağlanan istihdam oranı ülke genelinin yarısı seviyesinde olmasına karşın son yıllarda bölgedeki sanayileşme süreci dikkat çekmektedir.

Tablo 2.32 İmalat Sanayi İşyeri Sayılarının Alt İmalat Kollarına Dağılımı 2002,2011

Yıllar	2002				2011			
	Ağrı		TRA2		Ağrı		TRA2	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Gıda Ürünleri ve İçecek	56	18,18	237	22	175	23,71	516	24,2
Orman ve Orman Ürünleri	69	22,40	234	21,7	111	15,04	374	17,6
Metal Ürünleri	43	13,96	162	15	162	21,95	455	21,4
Tekstil Ürünleri ve Giyim Eşyası	43	13,96	145	13,5	84	11,38	245	11,5
Makine ve Teçhizat	17	5,52	70	6,5	31	4,20	109	5,1
Diğer İmalatlar	80	25,97	230	21,3	175	23,71	431	20,2
Toplam	308	100	1.078	100	738	100	2.130	100

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, 2002 ve Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı 2011 verileri. Erişim: 13.11.2012

2002 yılında TÜİK tarafından gerçekleştirilen Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarında TRA2 Bölgesi illerinde imalat sanayi sektöründe yer alan işyeri sayısı 1.078'dir. Bölgede faaliyet gösteren işyerlerinin %28,5'i Ağrı'da bulunmaktadır.

2002 yılında Ağrı'da imalat sanayi sektöründe yer alan 308 işletmenin %18,18'i gıda ürünleri ve içecek imalatı, %22,4'ü orman ve orman ürünleri, %13,96'sı metal ürünleri, %13,96'sı tekstil ürünleri ve giyim eşyası, %5,52'si makine ve teçhizat, %25,97'si ise diğer imalat alanlarında üretim yapmaktadır.

Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre, TRA2 Bölgesi illerinde imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren 2.130 işyeri bulunmaktadır. Söz konusu

işyerlerinin yüzde 34,64'ü Ağrı'da yer almaktadır. Son on yılda imalat sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı iki kattan fazla artış göstermiştir. Alt imalat kolları bakımından en büyük artış %276 ile Metal Ürünleri sektöründe yaşanmıştır.

Ağrı ilindeki mevcut 653 imalat sanayi sektörü işletmesinin %23,71'i gıda ürünleri ve içecek imalatı, %21,95'i metal ürünleri, %15,04'ü orman ve orman ürünleri, %11,38'i tekstil ürünleri ve giyim eşyası, %4,2'i ise makine ve teçhizat alt imalat kollarında, %23,71'i ise diğer imalat alanlarında üretim yapmaktadır.

Tablo 2.33 TRA2 Bölgesi İllerinin Alt İmalat Kollarındaki İşyeri Sayısı Değişimi (%), 2002-2011

Alt İmalat Kolu	Yüzde Değişim (%)				
	Ağrı	Kars	Iğdır	Ardahan	TRA2
Gıda Ürünleri ve İçecek	212,5	65,1	144,8	106,5	117,7
Orman ve Orman Ürünleri	60,9	21,5	196,6	48,8	59,8
Metal Ürünleri	276,7	141,7	189,5	81	180,9
Tekstil Ürünleri ve Giyim Eşyası	95,3	44,4	51,3	166,7	69
Makine ve Teçhizat	82,4	5,9	200	63,6	55,7
Diğer İmalatlar	118,8	35,9	86,8	168,4	87,4
Toplam	139,6	53,6	129,1	94,6	97,6

Kaynak: TÜİK, Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı, 2002 ve Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı 2011 verilerinden derlenmiştir.

Son 10 yıldaki işyeri sayısı Ağrı'da ise %139,6 artış göstermiştir. Bölge illeri ile kıyaslandığında son 10 yıldaki verilere göre Ağrı'nın en hızlı sanayileşen il olduğu görülmektedir.

İlde faaliyet gösteren işyerlerinin değişim oranlarına göre, alt imalat kolları bakımından en fazla artış metal ürünleri alanında (%276,7) gerçekleşmiştir. Gıda ürünleri ve içecek alanında %212,5 tekstil ürünleri ve giyim eşyasında %95,3 orman ve orman ürünlerinde ise % 60,9'luk bir artış yaşanmıştır. Buna göre ildeki tüm imalat sektörleri yüzde 60'ın üzerinde artış göstermiştir.

İlde alt imalat kolları bakımından gerçekleşen işyeri sayısı değişimleri incelendiğinde ilde öne çıkan işletmelerin Küçük Sanayi Sitelerinde ve şehir içindeki imalathanelerde yerleştiği sonucuna ulaşılmaktadır. 2 adet ayakkabı fabrikası, yem fabrikası, şeker imalathaneleri, tekstil atölyeleri vs. işletmeler şehir içinde faaliyet göstermektedir.

Kamu ve özel sektörde imalata yönelik yatırımlar olmasına karşın bu işletmelerin

üretim payları oldukça düşüktür. İlin en önemli sanayi kuruluşları Şeker Fabrikası ve Et Balık Kombinası olup yaklaşık 670 kişiye istihdam sağlamaktadırlar. Mevcut sanayi tarım sektörüne ve özellikle hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir.

Tablo 2.34 Yıllara Göre Ağrı İli Şeker Pancarı Verileri, 2009-2011

Yıllar	Ekim Yapan Köy Sayısı	Pancar Ekilen Alan	Mahsul Taşıyan Alan	Bedeli Ödenen Pancar	Verim
		(Dekar)	(Dekar)	(Ton)	(Ton/Dekar)
2011	56	28,675	26,2	86,93	3,32
2010	66	35,02	35,02	89,903	2,57
2009	61	22,853	22,853	68,351	2,99

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., (Erişim tarihi: 21.01.2013)

Tablo 2.34'de 2009-2011 yılları arasında şeker pancarı üretimine ilişkin veriler yer almaktadır. 2009 yılı itibarıyla pancar ekimi yapan köy sayısı 61 iken, 2010 yılında bu sayı 66'ya yükselmiş ve 2011 yılında ise düşüğe geçmiştir. Tüm verilerde genel olarak 2011 yılı itibarıyla düşüş yaşanmıştır. Verim miktarı ise 2011 yılında 3,32'ye çıkmıştır.

2011-2012 yılı verilerine göre Ağrı Şeker Fabrikası'nda 42 memur, 357 daimi işçi, 114 geçici işçi olmak üzere toplam 513 kişi istihdam edilmektedir.

Ağrı Şeker Fabrikası'nın 2009-2010 döneminde 13.910 ton, 2010-2011 döneminde 13.419 ton ve 2011-2012 döneminde 16.888 ton kristal şeker satışı yapmıştır.

Toplam 104.247 m² alanda faaliyet gösteren Ağrı Et Kombinası Müdürlüğü, 2007 yılında İl Özel İdaresi'nden devir alınarak faaliyete geçmiştir. 20 memur, 35 işçi çalıştıran kurumun temel faaliyet alanları; Ağrı ve Iğdır illerinden aldığı sığır ve koyunları keserek ürettiği etleri karkas ve kemiksiz olarak veya et ürünleri şeklinde bölgede değerlendirmekten oluşmaktadır.

Tablo 2.35 Ağrı Et ve Balık Kombinası Üretim Kapasitesi, 2013

Kesim Kapasitesi	
Siğir Kesim Kapasitesi (Teorik)	320 Adet
Siğir Kesim Kapasitesi (Pratik)	160 Adet
Koyun Kesim Kapasitesi (Teorik)	2.000 Adet
Koyun Kesim Kapasitesi (Pratik)	1.000 Adet
Depolama Kapasitesi	
Soğuk Muhafaza Kapasitesi	39 Ton
Dondurma Kapasitesi	35 Ton
Donmuş Muhafaza Kapasitesi	249 Ton

Kaynak: Ağrı Et ve Balık Kombinası Müdürlüğü internet sitesi, (Erişim tarihi: 21.01.2013)

Ağrı Et ve Balık Kurumu'nun 2013 yılı üretim kapasitesine ilişkin veriler Tablo 2.35'te yer almaktadır. Kesim kapasitesine bakıldığında teori ile pratik arasında %50 oranlarında bir kapasitenin gerçekleştiği söylenebilir.

Tablo 2.36 Bölgelere ve Yıllara Göre Marka, Faydalı Model, Patent ve Endüstriyel Tasarım Başvuru (B) Ve Tescil (T) Sayıları, 2002-2012

Yıllar	Ağrı		TRA2		Türkiye	
	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil	Başvuru	Tescil
2002-2012 Toplamı	245	134	889	347	765.710	425.580
Bölge/TR (%)	0,03	0,03	0,11	0,08		

Kaynak: Türk Patent Enstitüsü, www.tpe.org.tr, Erişim: 01.02.2013

Son yıllarda tarımsal yapıdan sanayileşme sürecine geçmeye başlayan TRA2 Bölgesi illerinde işletmeler rakipleri ile rekabet etme konusunda önem arz eden marka, faydalı model, patent ve endüstriyel tasarım hususlarında ülke genelinin oldukça gerisindedir. TRA2 Bölgesi'nden yapılan marka başvuruları ve tescil sayıları ülke genelinin binde 1'i civarındadır. Patent, faydalı model ve endüstriyel tasarım konusunda yapılan başvurular ise daha az sayıdadır. Ağrı özelinde son 10 yılda 1 patent, 1 faydalı model ve 6 endüstriyel tasarım başvurusu yapılmış ve sadece 2012 yılında yapılan 1 adet endüstriyel tasarım başvurusu olumlu sonuçlanmıştır, coğrafi işaret başvurusu ise hiç gerçekleştirilmemiştir.

Bir ildeki veya bölgedeki sanayinin gelişmesinde hammadde, ulaşım, beşeri sermaye, mali sermaye birikimi, girişim vb. faktörlerin yanı sıra sanayi altyapısı da önemli bir rol oynamaktadır. Ağrı ilinde tarım ve sanayinin planlı gelişmesi konusunda yapılan çalışmalar istenen sonucu doğurmamıştır. Ağrı'da Merkez ilçede yer alan Organize Sanayi Bölgesi 2010 yılından beri faal olmasına rağmen yatırımcıları çekememektedir. İlde 2008 yılında yapımına başlanan ve altyapısının büyük kısmı biten Besi Merkezi faaliyete geçmemiştir. Söz konusu oluşumların yanı sıra Merkez, Patnos, Doğubayazıt, Eleşkirt, Diyadin, Tutak ilçelerinde toplam 6 adet küçük sanayi sitesi mevcuttur. Bunlardan Merkez, Patnos, Doğubayazıt, Eleşkirt ilçelerinde yer alan KSS'ler faaliyette, Diyadin ilçesindeki KSS yapım, Tutak ilçesindeki KSS ise ihale aşamasındadır. İlde yer alan modern besi merkezi projesi, organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi sitelerine ilişkin özet bilgiler aşağıda sunulmuştur.

2.6.1. Modern Besi Merkezi Projesi

Proje için Ağrı merkeze 4 km uzaklıkta ilin kuzeyinde Baloluk köyü mevkiinde yaklaşık 139,7 hektarlık bir alan belirlenmiştir. 270 parselden oluşan bu alanın yaklaşık 48,5 hektarlık kısmı besicilik faaliyetleri için geri kalan kısmı ise sosyal ve idari tesisler, park yeri, ağaçlandırılacak alan, gübre bertaraf alanı olarak planlanmıştır.

Projede ahır işletmeleri kapasiteleri bakımından 25-50-75 başlıklı olmak üzere 3 tipte gruplanmıştır. Toplam 333 besi işletmesi (235 adet 25 başlık, 82 adet 50 başlık, 16 adet 75 başlık) olup, 11.175 hayvan kapasitelidir. Ancak bu ahır kapasiteleri kesin olmayıp 100 veya 200 başlık ahırların yapılması da düşünülmektedir. İlk gelen hayvanların sağlık taraması ve salgın hastalıklara müdahale edilmesi için karantina bölgesi planlanmıştır. Alanın çevreye zararını engellemek ve koruma bandı olarak tampon yeşil alanlar planlanmıştır.

Proje kapsamında merkezde her türlü ihtiyaca cevap verecek et ve süt üretim tesisleri ve modern barınaklar, laboratuvarlar, gübre bertaraf alanları ve biogaz tesisi, bölge yönetimi, toplantı salonu, sergi alanı, kafeterya, cami, güvenlik, sağlık tesisi, bankalar, AVM gibi tesislerin yapılması planlanmıştır.

Altyapı Çalışmaları ve Finansman

27.10.2009 tarihinde yaklaşık maliyeti 6.531.394,85 TL olan ve 2.951.726,49 TL'ye ihale edilen modern besi merkezi altyapı çalışmalarına yönelik sözleşme 15.12.2009 tarihinde imzalanmış olup, yer teslimi yapılmıştır. Yer teslimi tarihi itibariyle işin bitimi 300 gün tayin edilerek çalışmalara başlanmıştır. Proje ile ilgili Ağrı İl Özel İdaresi tarafından 2.000.000,00 TL ödenek, ilgili Bakanlık tarafından da 1.581.409,00 TL ödenek gönderilmiştir. Proje altyapı çalışmaları için harcanan 999.590,70 TL Bakanlıkça gönderilen ödenekten yapılmıştır.

Proje için ihtiyaç duyulan toplam 11 milyon TL kaynağın eldeki 2,9 milyon TL'lik kısmı ile projenin fiziki olarak **yüzde 35'** i gerçekleştirilmiştir Şu ana kadar 42 hektarlık alanın altyapısı bitirilerek hazır konuma getirilmiştir.

Üst Yapı ve Finansman

Üstyapı çalışmalarına yönelik projeler Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'na

(TOKİ) gönderilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucu protokol oluşturulup, proje imza aşamasına getirilmiştir. Ancak TOKİ ile yapılan görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır. TOKİ 50 başlık bir barınak için 300.000 TL gibi yüksek bir maliyet çıkardığı için anlaşma sağlanamamıştır. Projenin tamamlanabilmesi için yaklaşık 8 milyon TL kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. İl Özel İdare bünyesindeki bu alanın tamamlanabilmesi için farklı modeller üzerinde görüşmeler devam etmekte olup kesin bir yol henüz bulunamamıştır. En güncel olarak düşünülen modele göre mali açıdan sağlam sermaye sahiplerine Ziraat Bankası kredisi kullanılarak üst yapı tamamlanacaktır. Kredi kullanan kişilerin doğrudan barınakları inşaat etmeden yine bu kaynak Özel İdare tarafından kullanılması düşünülmektedir. Üst yapı da tamamlandığında buranın idaresinin ayrı olarak yürütülmesi planlanmaktadır.

Besi merkezinin üst yapısı, vaziyet planları da dahil olmak üzere her türlü projesi hazır vaziyettedir. Şu anda tek sıkıntı maddi kaynak bulmada yaşanmaktadır. Gerekli olan maddi kaynak bulunarak projenin bir an önce tamamlanması ve faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Proje sadece şehir merkezinde hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin şehir dışına çıkarılmasından ibare olmayıp modern ve bilinçli bir şekilde yapılacak hayvancılık ve katma değer sağlayan tarıma dayalı işletmelerle bu işten kar elde edilebileceğini kanıtlayacaktır. İldeki geleneksel hayvancılık faaliyetlerinin dönüşüme uğraması için bu projenin hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

2.6.2. Ağrı Organize Sanayi Bölgesi ¹¹

2.6.2.1. Genel Bilgi ve Konum

Tablo 2.37 Ağrı OSB Genel Bilgiler

Kuruluş Yılı	1991
Alan Büyüklüğü (hektar)	100
Parsel Sayısı	58 (1. ETAP) + 57 (2. ETAP)
Tahsisli Parsel Sayısı	9 (1. ETAP)
Doluluk Oranı (%)	15,5 (1. ETAP)
En Yakın Şehir Merkezine Uzaklık	Ağrı: 18 km
En Yakın Havaalanına Uzaklık	Ağrı: 28 km
En Yakın İstasyona Uzaklık	Erzurum: 180 km
En Yakın Limanlara Uzaklık	Hopa: 400 km, Trabzon: 480 km
En Yakın Sınır Kapılarına Uzaklık	Gürbulak:110 km, Dilucu:180 km, Türkgözü:390 km

Ağrı OSB, Ağrı-Doğubayazıt karayolunun 18. km'sinde yer almaktadır. OSB'nin kuruluş kararı 1991 yılında alınmış olmasına rağmen yer konusunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle 1995 yılında OSB'nin yerine karar verilebilmiştir. İki etap halinde düzenlenen OSB'nin 58 parselden oluşan 1. etabının altyapı inşaatı 2010 yılında tamamlanmıştır. 57 parselden oluşacak olan 2. etap için çalışmalar henüz başlamamıştır.

2.6.2.2. OSB'de Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Durumu

OSB'nin halen proje ve inşaat durumunda olan bölümleri bulunmaktadır. Sanayi bölgesinde yer alan işletmelerin faaliyet durumlarına ilişkin özet tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.38 Ağrı OSB'de Yer Alan İşletmelerin Faaliyet Durumu

Tahsis Yapılan Firma Sayısı	4
Üretimdeki Firma Sayısı	1
Kapalı Firma Sayısı	1
Proje Safhasındaki Firma Sayısı	-
İnşaat Halindeki Firma Sayısı	2

Ağrı OSB'de parsel tahsisine 2010 yılı sonunda başlanmıştır ve bugüne kadar 4 firmaya 9 adet parsel bedelsiz olarak tahsis edilmiştir. Parsel büyüklükleri 4.000 ile 10.000 arasında değişmektedir. Ayrıca bölgenin ileride gelişmesi göz önüne alın-

¹¹ Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İl Müdürlüğü, Ağrı Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü internet sitesinden alınan bilgilerden derlenmiştir. Kaynak: TRA2 Sanayi Bölgeleri Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

rak 26,5 hektar alan gelişme bölgesi olarak planlanmış ve rezervde bekletilmektedir. Parsel tahsisi gerçekleştirilen 4 firmadan 2 tanesi üretime geçmiş olup (bitümlü asfalt plenti tesisi faal) peynir üretim tesisinde üretim durmuş, 2 tanesi ise inşaat safhasındadır. Parsel tahsisi yapılan firmalara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2.39 Ağrı OSB’de Üretim Yapan Firmaların Faaliyet Alanları

Faaliyet Alanı	Firma Sayısı
Bitümlü Asfalt Plenti Tesisi (faal)	1
Süt Ürünleri İşleme Tesisi (üretimi durdu)	1
Dondurma Fabrikası (inşaat)	1
Doğal Kaynak Suyu Dolum Tesisi (inşaat)	1

- ✓ 104 Ada 5 nolu (2 adet) sanayi parseli –toplam 11.908,72 - 10.07.2007 tarih ve 221 nolu müteşebbis heyet kararı ile Gizmor İçecek San. Tic. Ltd. Şti firmasına ‘Doğal Kaynak Suyu Dolum Tesisi’ kurulması için bedelsiz tahsis edilmiştir.
- ✓ 103 ada 6 nolu (5 adet) parsel –toplam 22.007,24 - 21.02.2008 tarih ve 237 nolu müteşebbis heyet kararı ile Nes-Ce İnşaat San. Tic. Ltd. Şti. firmasına ‘Bitümlü Asfalt Plenti Tesisi’ kurulması amacıyla bedelsiz olarak tahsis yapılmıştır.
- ✓ 113 Ada 2 nolu (1 adet) sanayi parseli-toplam 4.232,00 - 14.07.2008 tarih ve 247 nolu müteşebbis heyet kararı ile Begüm Gıda Enerji San. Tic. Ltd. Şti. firmasına ‘Süt Ürünleri İşleme Tesisi’ kurulması amacıyla bedelsiz tahsis edilmiştir.
- ✓ 113 ada 1 nolu parsel (1 adet) sanayi parseli-toplam 4.110,94 - 14.07.2008 tarih ve 246 nolu müteşebbis heyet kararı ile Sümer Gıda San. Tic. Ltd. Şti. firmasına ‘Dondurma Fabrikası’ kurulması amacıyla tahsis edilmiştir.

2.6.3. Küçük Sanayi Siteleri ¹²

2.6.3.1. Ağrı (İl Merkezi) Küçük Sanayi Sitesi:

Ağrı Merkezde 312 işyerlik 1 adet Küçük Sanayi Sitesi mevcuttur. İl Merkezinde kurulu bulunan Küçük Sanayi Sitesi 1997 yılında faaliyete başlamıştır. İş yerinde ortalama olarak 1-2 kişi istihdam etmektedir. 2012 yılı itibariyle 300 dolu iş yeri, 12 adet boş iş yeri mevcut olup doluluk oranı %96'dır.

2.6.3.2. Doğubayazıt Küçük Sanayi Sitesi:

Doğubayazıt Küçük Sanayi Sitesi 1991 yılında kurulmuştur. Toplam 100 işyeri kapasiteye sahip olan sanayinin doluluk oranı yüzde 100'dür.

2.6.3.3. Eleşkirt Küçük Sanayi Sitesi:

2009 yılında faaliyete geçen ve toplam 50 işyeri kapasitesine sahip olan KSS'nin yaklaşık yüzde 60'ı doludur.

2.6.3.4. Patnos Küçük Sanayi Sitesi:

2006 yılında faaliyete geçen ve 90 işyeri kapasitesine sahip olan Patnos KSS'nin tamamı doludur.

2.6.3.5. Diyadin Küçük Sanayi Sitesi:

1998 yılı yatırım programına alınan ve 2003 yılında bitirilmesi planlanan Diyadin KSS henüz tamamlanarak faaliyete geçememiştir. Altyapı ve üstyapı işleri büyük ölçüde bitmesine rağmen üyeler ve inşaatı yapan firma arasındaki anlaşmazlık nedeniyle ilerleme sağlanamamaktadır.

2.6.3.6. Tutak Küçük Sanayi Sitesi:

50 işyeri kapasiteli olarak yapılması planlanan Tutak KSS şu anda ihale aşamasında olup yatırım programına göre 2015 yılında bitirilmesi planlanmaktadır.

12 81 İl Durum Raporu, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, 2012

2.7. Ticaret

İlde ticari aktiviteler yeterince organize olmamış, küçük esnaf ve sanatkârlardan oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak tarımsal ve hayvansal ürünler, gıda, giyim, ev araç ve gereçleri, inşaat malzemeleri ile diğer tüketim malları ticarete konu olmaktadır.

İlde henüz Ticaret Borsası bulunmamaktadır, İl merkezinde ve Doğubayazıt'ta olmak üzere iki adet sebze hali vardır.

İl Ticaret ve Sanayi Odası'nın Doğubayazıt'ta bir temsilciliği bulunmakta olup Patnos ilçesinde şube açılması planlanmaktadır. 1957 yılında faaliyete başlayan Ağrı Ticaret ve Sanayi Odası (ATSO), 8 çalışanı ile hizmet vermektedir. 2012 yılında yeni hizmet binasına taşınan ATSO'ya kayıtlı 2.900 civarında üye bulunmaktadır.

Ağrı Esnaf ve Sanatkârlar Odalar Birliğine bağlı 16 alt oda ve kayıtlı toplam 16.570 üye bulunmaktadır. Bu alt odalar; Ağrı Bakkallar ve Sebzeciler Odası, Ağrı Berberler Odası, Ağrı Lokantacılar Odası, Ağrı Marangozlar ve Keresteciler Odası, Ağrı Oto Tamirciler Odası, Ağrı Şoförler Odası, Ağrı Terziler Odası, Diyadin Esnaf Sanatkârlar Odası, Doğubayazıt Esnaf Sanatkârlar Odası, Doğubayazıt Şoförler ve Otomobilciler Odası, Eleşkirt Esnaf Sanatkârlar Odası, Patnos Esnaf Sanatkârlar Odası, Patnos Şoförler ve Otomobilciler Odası, Taşlıçay Esnaf ve Sanatkârlar Odası, Tutak Esnaf ve Sanatkârlar Odası, Hamur Esnaf Sanatkârlar Odası'dır.

İlin önemli tüketim kitlelerinin bulunduğu şehirlere uzak olması, ildeki şehirleşme hızının yavaş olması ve ilin sınır kenti olmasının ticaret hayatını olumsuz etkilediği söylenebilir.

Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın 2011 yılı verilerine göre ilde ticari faaliyette bulunan 13.637 işletme yer almaktadır.

Ayrıca TÜİK' in en güncel iş demografisi istatistiklerine göre 2009 yılında Türkiye'de toptan ve perakende ticaret sektöründe kurulan işletme sayısı 19.221 iken bunların 133 tanesi TRA2 Bölgesi'nde ve 23 tanesi ise Ağrı'da kurulmuştur.

URAK İller Arası Rekabet Endeksi araştırmasında Ağrı, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli açısından 35'inci sırada yer almaktadır.¹³

13 URAK İller Arası Rekabet Endeksi, 2009-2010

2.8. Bankacılık

Bankacılık sektöründe, 2011 yılı itibariyle toplam 24 şubeyle 11 ayrı banka faaliyet göstermektedir. İlde faaliyet gösteren bankalar içinde en çok şubesi olan banka 8 şubeyle T.C. Ziraat Bankası olup, onu 3 şubeyle Türkiye İş Bankası ve Türkiye Halk Bankası takip etmektedir. Ağrı ilinde faaliyet gösteren banka ve banka şubesi sayılarında yıllar itibariyle artış söz konusu olup, 2003 yılında ilde 14 banka şubesi bulunurken 2011 yılında şube sayısı 24'e çıkmıştır. Aynı dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren banka şube sayısında da benzer bir gelişme gözlenmiş, 2003 yılında bölgede 119 olan banka şube sayısı 2011 yılında 158'e, ülke genelinde bulunan (yurtiçi) banka şube sayısı 2003 yılında 5.921 iken 2011 yılında 9.760 olmuştur.

İlde 2003-2011 döneminde banka şube sayısı artarken, şube başına düşen kişi sayısında azalış olmuştur. Şube başına düşen kişi sayısı 2003 yılında 37.785 kişi iken bu sayı %38 azalarak 2011 yılında 23.144 kişiye düşmüştür. Aynı dönemde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde şube başına düşen kişi sayısı 2003 yılında 26.430 kişi, %46 gibi önemli bir azalışla 2011 yılında 14.116 kişiye düşmüştür, Türkiye genelinde ise 2003 yılında 12.097 olan şube başına kişi sayısı 2011 yılında 7.616 olarak gerçekleşmiştir. Şube başına düşen kişi sayısının bu derece azalması hizmete erişimde ve hizmet kalitesinde artışı gösterebilmektedir. Şube başına mevduat ve kredi miktarları incelendiğinde; ilde şube başına mevduatın 2003 yılında 5 milyon TL, 2011 yılında 20 milyon TL; şube başına kredi miktarının 2003 yılında 1,4 milyon TL, 2011 yılında 23 milyon TL olduğu görülmektedir. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde şube başına düşen mevduat 2003 yılında 8 milyon TL, 2011 yılında 24 milyon TL, şube başına düşen kredi 2003 yılında 2 milyon TL, 2011 yılında 34 milyon TL olmuştur. Ülke genelinde ise şube başına mevduat 2003 yılında 25 milyon TL, 2011 yılında 70 milyon TL, şube başına kredi 2003 yılında 11 milyon TL, 2011 yılında 67 milyon TL olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye'de banka şube sayıları ile şube başına düşen kişi sayısı, kredi ve mevduat miktarları Tablo 2.37'de verilmiştir.

Tablo 2.40 Bölgelere ve Yıllara Göre Banka Şube Sayısı, Şube Başına Düşen Kişi Sayısı, Şube Başına Mevduat ve Kredi Miktarları (Bin TL), 2003, 2011

	Türkiye			TRA Bölgesi			Ağrı		
	2003	2011	Değ. (%)	2003	2011	Değ. (%)	2003	2011	Değ. (%)
Şube Sayısı	5.921	9.760	64	119	158	32	14	24	71
Şube Başına Düş. Kişi	12.097	7656	-36	26.430	14.116	-46	37.785	23.144	-38
Şube Başına Düş. Mev. (Bin TL)	25.879	70.496	172	7.980	24.309	204	4.906	20.215	311
Şube Başına Düş. Kredi (Bin TL)	11.368	67.713	495	2.432	34.737	1328	1.402	23.864	1.602

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği verilerinden hareketle hesaplanmıştır.

Banka mevduatının türlerine göre dağılımı, Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde ve Türkiye banka mevduatı içindeki payı Tablo 2.38’de gösterilmiştir.

Ağrı ilinde 2011 yılı itibariyle toplam banka mevduatı 485 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. İl toplam mevduatı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi banka mevduatının %12,2’sini oluştururken, Türkiye toplam mevduatı içindeki payı %0,06 civarındadır.

Tablo 2.41 Bölgelere Göre Mevduat Türlerinin Dağılımı, 2011

Mevduat Türü (Bin TL)	Türkiye		TRA Bölgesi		Ağrı		Pay (%)
	2011	%	2011	%	2011	%	Ağrı/Türkiye
Tasarruf Mevduatı	270.643.305	38,7	1.716.289	43,4	180.960	37,3	0,06
Resmi Kuruluşlar	32.128.382	4,5	791.244	20,0	156.096	32,17	0,48
Ticari Kuruluşlar	105.803.246	15,1	510.852	12,9	68.976	14,21	0,06
Bankalar Mevduatı	39.671.314	5,6	138	0,003	0	0	0
Döviz Tevdiatı	210.214.573	30,0	697.913	17,6	50.448	10,39	0,02
Diğer Kuruluşlar Mevduat	29.584.154	4,2	124.400	3,1	9.096	1,87	0,03
Kıymetli Madenler Depo	10.611.500	1,5	109.477	2,7	19.584	4,03	0,18
TOPLAM	698.656.474	100	3.950.313	100	485.160	100	0,06

Kaynak: TBB verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

2011 yılı itibariyle il toplam mevduatının %37,3’ü oluşturan tasarruf mevduatı, mevduat türleri arasında ilk sırayı almaktadır. Toplam banka mevduatı içindeki payı 2003 yılında %11, 2011 yılında %14,21 olan ticari kuruluşlar hesabı üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durum il ticaretinin söz konusu süreçte gelişim kaydettiğini göstermektedir. Resmi kuruluşlar hesabının payı ise 2003’te yüzde 5 iken 2011 yılında

yüzde 32'ye çıkararak en fazla artışı göstermiştir. 2003 yılında yüzde 31 seviyesinde olan döviz tevdiat hesabının payı 2011 yılında yüzde 10'a gerilemiştir.

Ağrı ili kişi başına düşen banka mevduatı açısından değerlendirildiğinde cari fiyatlarla 2003 yılında 130 TL olan kişi başına düşen banka mevduatı, yaklaşık %605 artarak 2011 yılında 917 TL düzeyine yükselmiştir. İlde kişi başına düşen mevduat bölge ortalamalarına gerisinde kalmaktadır. İlde kişi başına düşen banka mevduatının düşük olması, ilde gelir-tasarruf düzeyinin düşüklüğü, tasarrufların bankacılık sistemi dışında değerlendirilmesi gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Banka kredileri açısından Ağrı ilinin bankacılık verileri incelendiğinde; 2011 yılı itibarıyla ilde 572 milyon TL civarında kredi kullanıldığı, ilde kullanılan toplam kredilerin %17,26'sının ihtisas kredilerinden, %82,73'ünün ise ihtisas dışı kredilerden oluştuğu görülmektedir. İhtisas kredilerinden, mesleki kredilerin toplam krediler içindeki payı %1,68, tarımın payı %24,2 diğer ihtisas kredilerinin payı ise %5'tir. 2011 yılında Ağrı'da kullanılan ihtisas kredileri; Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde kullanılan ihtisas kredilerinin %10,07 ülke genelinde kullanılan ihtisas kredilerinin %0,22'sini oluşturmaktadır. Toplam banka kredileri açısından durum değerlendirildiğinde; ilde kullanılan kredilerin Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin %10,4'ünü, ülkenin ise %0,08'ini teşkil ettiği görülmektedir. Ağrı ilinde kullanılan banka kredilerinin türlerine göre dağılımı Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye verileri ile karşılaştırmalı olarak Tablo 2.39'da verilmiştir.

Tablo 2.42 Bölgelere Göre Banka Kredilerinin Dağılımı (Bin TL), 2011

Kredi Türü	Türkiye		TRA Bölgesi		Ağrı		Ağrı/TR
	2011	%	2011	%	2011	%	
İhtisas Kredileri	44.375.925	6,7	981.041	17,8	98.880	17,26	0,22
- Tarım	24.527.567	3,7	783.638	14,2	60.432	24,2	0,24
-Mesleki	5.541.195	0,83	81.615	1,4	9.648	1,68	0,17
- Turizm	346.601	0,052	222	0,004	0	0	0
- Diğer	13.960.389	2,1	115.566	2,1	28.800	5,02	0,20
İhtisas Dışı Krediler	616.508.068	93,2	4.507.445	82,1	473.856	82,73	0,07
Toplam Krediler	660.883.993		5.488.486		572.736		0,08

Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Hariç **Toplam Krediler = Kısa Vadeli Krediler + Orta ve Uzun Vadeli Krediler

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Erişim: 09.12.2012

Ayrıca 2003 yılında ilde kişi başına düşen kredi miktarı cari fiyatlarla 37 TL iken, 2011 yılı itibariyle kişi başına düşen kredi miktarı 1.031 TL olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı'daki bankacılık sektörü kredi-mevduat ilişkisi açısından incelendiğinde; ilde kullanılan toplam kredilerin toplam mevduata oranı 2003 yılında %28 iken 2011 yılında %118 seviyesine yükseldiği görülmektedir. Bu durum süreç içerisinde il ekonomisindeki konjonktür ve banka müşterilerinin risk dengesinin değişimini gözler önüne sermektedir. Türkiye genelinde 2011 yılı itibariyle toplam kredilerin toplam mevduatlara oranının ise %94 olduğu görünmektedir. Bankalar mevduatın krediye dönüşüm oranını yüksek tutabilmek için yoğun biçimde rekabet etmek zorundadırlar. İl bankacılık sektöründeki rekabet aracılık fonksiyonunun gelişmesine yardımcı olmakta; sonuçta ildeki üretim, istihdam, büyüme ve refah artışına katkı sağlamaktadır.

2.9. Dış Ticaret ve Lojistik

Altyapı yatırımlarını hızlandırması, bölge ekonomisine canlılık getirmesi ve yeni istihdam alanları ile girişimciliği teşvik etmesi gibi etkileri nedeniyle dış ticaret ve lojistik sektörü, halkın gelir ve refah düzeyinin yükselmesine, dolayısıyla Düzey II Bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında en az gelişmiş bölgeler arasında yer alan TRA2 Bölgesi'nin kalkınmasına önemli katkılar sağlayacak sektörlerden biridir.¹⁴

Ağrı'nın da içerisinde bulunduğu TRA2 Düzey II Bölgesi illeri 4 ülkeye komşu olup, 3'ü faaliyette olan toplam 7 sınır kapısına sahiptir. Azerbaycan (Nahcivan), Gürcistan ve İran'a ulaşan Dilucu, Türkgözü ve Gürbulak sınır kapıları ülkemizin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan tarihi, kültürel ve ticari geçitleridir.

Ağrı il sınırları içerisinde bulunan Gürbulak Sınır Kapısı, Doğubayazıt ilçe merkezine 30 km, il merkezine 120 km uzaklıkta bulunmakta ve sonrasında İran'ın Bazergan kentine ulaşmaktadır. Gürbulak sınır kapısı ülkemizin İran sınırında bulunan üç kapısından (diğerleri Hakkari-Esendere ve Van-Kapıköy) işlem hacmi bakımından en büyük, TIR geçiş sayısı bakımından ise Kapıkule ve Habur'dan sonra Türkiye'nin en büyük üçüncü kara hudut kapısıdır. 2011 yılında 238.000 çekicinin geçiş yaptığı kapıdan 2012'nin ilk 9 ayında 186.000 araç geçiş yapmıştır. Bölgedeki yoğun araç taşıt trafiği büyük ölçüde, Bölge dışından (Mersin, Ankara, İstanbul vs.) İran ve Orta

14 Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.

Asya'ya yük taşıyan araçlardan ve bu ülkelerden Türkiye ile Avrupa'ya yük taşıyan araçlardan kaynaklanmaktadır. Bunun yanında Ağrı'da da bir lojistik ve TIR potansiyeli oluşmaktadır. 2011 yılı verilerine göre Ağrı ilinde 10 tane uluslararası taşımacılık yapma yetki belgesine (C2 Yetki Belgesi) sahip firma ve yaklaşık 250 çekici bulunmaktadır.

Gerek dış ticarete yaşanan gelişmeler, gerek sınır kapısının her iki tarafında yaşanan gecikmeler nedeniyle Gürbulak'ta kimi zaman uzun TIR kuyrukları oluşmaktadır. Oluşan bu TIR kuyruklarında çeşitli güvenlik sorunları yaşanmakta, TIR şoförleri kişisel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Sırada bekleyen araçlar sınır kapısına ulaşana kadar defalarca dur kalk yaparak yakıt israfına neden olmaktadır.

Bu alandaki ihtiyacın karşılanması, Bölge şartlarına uygun bir TIR parkının yapılması zorunluluk haline gelmiştir. Tüm bu sorunların çözülmesi, sürekli gelişen ve önemli bir istihdam kaynağı olan Lojistik sektörünün desteklenmesi için Ağrı İl Özel İdaresi tarafından Gürbulak mevkiinde TIR parkı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda Doğubayazıt'ta Gürbulak sınır kapısına 5-6 km uzaklıkta genişleme imkânına sahip 240 dönüm alanda modern teknolojilerin kullanılacağı bir TIR parkı kurulması için fizibilite çalışması yaptırılması ihtiyacı doğmuştur. Ağrı İl Özel İdaresi bu TIR parkı fizibilitesini yaptırmak üzere Serhat Kalkınma Ajansı Doğrudan Faaliyet Destek Programına başvurmuştur. Söz konusu proje için Serhat Kalkınma Ajansı yaklaşık 70.000 TL kaynak aktarmıştır. Fizibilite çalışması ile Bölgenin mevcut durumu, dış ticaret verileri, lojistik sektöründe yaşanan gelişmeler ve bölgemize etkisi, kurulması planlanan TIR parkı ile ilgili ön teknik çizimler yapılmıştır. Fizibilite çalışması yüzde 99 oranında tamamlanmıştır, Özel İdaresinin teknik çizim üstünde yapılmasını istediği ufak tefek düzeltmelerin ardından çalışma bastırılacaktır. Fizibilite çalışmasına göre TIR parkı kapasitesinin ilk etapta 210 araçlık olması planlanmaktadır. İhtiyaca göre bu kapasite artırılabilecek, gerekli görülmesi durumunda kapalı TIR parkı da eklenecektir. TIR parkı içerisinde idari bina, alışveriş alanları, konaklama binası, depolar, bakım servisi, benzin istasyonu, dinlenme salonları olacaktır. Park'ta otomasyon sistemi kurulacak olup giriş çıkış yapan tüm TIR'lar kayıt altına alınacak ve belirli bir sıra dahilinde Gümrüğe geçmelerine izin verilecektir. TIR parkı içinde kantar yapılması da planlanmaktadır. TIR parkında ilk etapta 57 kişinin çalışacağı öngörülmüştür. İlk etap için öngörülen yatırım tutarı ise yaklaşık 21,6 milyon TL'dir. Yatırımın yaklaşık 9 yılda kendini amorti edeceği hesaplanmaktadır.

Bölgenin sınır olduğu 3 ülke ile gerçekleştirilen dış ticarete ilişkin özet bilgiler Tablo 2.43'te sunulmuştur.

Tablo 2.43 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye İle Ticareti, 2011

		Azerbaycan	Gürcistan	İran
Ülke Toplam Dış Ticareti (milyon\$)	İthalat	9.756	7.058	68.700
	İhracat	26.571	2.189	109.500
Türkiye ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	2.064	1.092	3.590
	İhracat	1.389	314	12.461
Ülkenin Dış Ticareti İçinde Türkiye'nin Payı (%)	İthalat	21,2	15,5	3,3
	İhracat	5,2	14,4	18,1
TRA2 ile Ticaret (milyon\$)	İthalat	94,6	0,8	70,7
	İhracat	0,2	0,1	14,3
Ülkenin Türkiye ile Dış Ticareti İçinde TRA2'nin Payı (%)	İthalat	4,6	0,1	2
	İhracat	0	0	0,1

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

2011 yılında Azerbaycan, toplam 9,8 milyar dolarlık ithalatının %21,2'sini Türkiye'den gerçekleştirirken TRA2 Bölgesi Azerbaycan'a sadece 94,6 milyon dolarlık ihracat yapabilmıştır. Bu rakam Türkiye'nin yaptığı yaklaşık 2 milyar dolarlık ihracatın % 4,6'sıdır. İran'a Türkiye'den yapılan toplam 3,6 milyar dolarlık ihracatın sadece 70,7 milyon dolarlık (%2) kısmı TRA2 Bölgesi illerinden gerçekleştirilmiştir.

Hâlihazırda Türkiye, bu ülkelerden yıllık toplam 14,2 milyar dolarlık mal almakta ve bu ülkelere toplam 6,7 milyar dolarlık mal satmaktadır. Söz konusu ülkelerin Türkiye'ye ihraç ettikleri ve Türkiye'den ithal ettikleri başlıca ürün grupları Tablo 2.44 ve 2.45'te yer almaktadır.

Tablo 2.44 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünler

Azerbaycan	Gürcistan	İran
Mineral yakıtlar, petrol ve türevleri	Demir hurdası	Ham petrol
Plastikler ve mamuller	Ferro alyaj	Doğalgaz
Organik Kimyasal Maddeler	Taş kömürü	Plastikler ve mamulleri
Mensucattan Mamul Diğer Eşya	Azotlu gübreler	Bakır
Ham deriler (kürkler hariç) ve köseleler	Elektrik enerjisi	İşlenmemiş çinko

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

Tablo 2.45 Azerbaycan, Gürcistan ve İran'ın Türkiye'den İthal Ettiği Başlıca Ürünler

Azerbaycan	Gürcistan	İran
Makineler, mekanik cihazlar, yedek.	Plastikten boru, hortum	İşlenmemiş altın
Demir ve çelikten eşya	Demirden inşaat malzemeleri	Portakal
Elektrikli makina, cihazlar, yedek parçalar	Motorlu taşıtlar	Tavuk yumurtaları
Plastik ve plastikten mamul eşya	Soğutucu ve dondurucu	Çamaşır makineleri
Motorlu kara taşıtları ve yedek parçaları	İzole edilmiş tel-kablo	Şilte, yatak takımı, yatak çarşafı

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri, Erişim: 10.05.2012

Dış ticaret rakamları ve ticarete konu olan ürün gruplarından da anlaşılacağı üzere, TRA2 Bölgesi'nin çeşitli nedenlerle ülkeler arasındaki ticaretten yeterince faydalanmadığı söylenebilir. Serhat Kalkınma Ajansı çalışmalarında bölgede sanayi üretiminin gelişmemiş olmasının, ulaşım imkânlarının yetersiz oluşunun ve bölge halkının dış ticaret konusundaki bilgi eksikliklerinin bu tabloyu oluşturan başlıca nedenler olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2.46 Yıllara ve Bölgelere Göre İhracat ve İthalat Miktarlarının Değişimi (Milyon ABD Doları), 2002, 2012

Bölge/Yıllar	İhracat Bilgileri		İthalat Bilgileri	
	2002	2012	2002	2012
Ağrı	3,2	42,1	8,3	76,2
Kars	0,8	3,2	0,6	3,9
Iğdır	21,5	84,6	1,7	8,1
Ardahan	0,2	1,8	0,2	10
TRA2	26	131,9	10,8	88,3
Türkiye	36.059	152.560	51.554	236.536

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

TRA2 Bölgesi'nin toplam ihracatı son 10 yılda 26 milyon dolarından yaklaşık 5 katına çıkarak 131 milyon dolara yükselmiştir. Bu önemli artışa karşın bölgenin ülke içerisindeki payı % 0,08 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.47 İlin Son 5 Yıldaki İhracat ve İthalat Miktarlarının Değişimi (ABD Doları), 2008-2012

Yıllar	İhracat Miktarı (ABD Doları)	İthalat Miktarı (ABD Doları)
2008	50.687.048	77.074.365
2009	44.339.430	45.226.910
2010	76.903.824	58.973.059
2011	77.697.090	71.205.820
2012	42.138.000	76.221.000

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Erişim: 12.12.2012

İlin son 5 yıldaki verilerine göre, ildeki dış ticaret hacmi yüzde 16 artmıştır. İhracat gerçekleştirilen ülkelerin başında İran, Türkmenistan, Azerbaycan gelirken, en fazla ithalat yapılan ülkeler ise Çin, İran, Hindistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. 2011 yılı ile kıyaslandığında ihracat yüzde 50 oranında azalmış ve 42 milyon dolara gerilemiştir. Bunun en önemli sebebi İran hükümetinin 180 kalem ürünün ithalatına yönelik aldığı bazı tedbirlerin ihracatımızı düşürmüş olmasıdır. İran makamları tarafından yapılan açıklamaya göre ithalata ilişkin herhangi bir yasaklama kararı olmadığı; ancak, İran Devleti tarafından belirlenen kur ile serbest piyasadaki kur arasında büyük fark ve tutarsızlık bulunduğundan İran'a ihraç edilecek ürünlerin (mobilya, gıda, içecek, kozmetik, ev malzemeleri ve süs eşyaları vb. sektörler kapsamındaki ürünler) sipariş kaydının onaylanmasının ancak ihracattan sağlanan döviz geliri tutarı kadar olabileceği ifade edilmektedir.

2012 yılı TÜİK dış ticaret istatistiklerine göre TRA2 Bölgesi'nden gerçekleştirilen ihracatın %32'si Ağrı'dan gerçekleşmektedir. Ağrı ilinden gerçekleştirilen ihracat miktarı 2002 yılına göre (3,2 Milyon ABD Doları) önemli bir artış göstermiştir.

Bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinde, TRA2 Bölgesi'nin sahip olduğu stratejik konum, bölgede gerçekleştirilmesi planlanan büyük ölçekli yatırımlar ve sınır kapıları Ağrı ve bölge illeri için avantaj teşkil etmektedir. Bu noktada bölgesel ve ulusal hedeflere ulaşılması için komşu ülkeler ile gerçekleştirilecek olan her yönlü ticaret önem arz etmektedir. Nitekim İran ile Türkiye'nin işbirliğiyle kurulması gündemde olan Ortak Serbest Sınır Ticaret Merkezi için Doğubayazıt ilçesi ön plana çıkmaktadır. Yatırımcılara cazip avantajlar sağlaması planlanan Ortak Serbest Sanayi Bölgesinin kurulması Doğubayazıt ilçesi, Ağrı ili ve TRA2 Bölgesinin kalkınması için çok büyük avantaj sağlayacaktır.

Sarısü Sınır Ticaret Merkezi (STM)

Sınır Ticaret Merkezi (STM), ülkemizin yaşam standartlarının düşük ve işsizliğin ciddi boyutlarda olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde ekonomik, sınai ve ticari faaliyetlere ivme kazandırılması, bölgedeki esnaf ve tacirler için komşu ülkelere ticaret merkezleri vasıtasıyla ticaret yapılarak ihracatın arttırılması ve vergi kolaylıkları sağlanarak il ihtiyaçları dâhilinde ithalat yapılması imkânı veren münhasır bir ticaret modelidir.¹⁵

15 Ekonomi Bakanlığı, Sınır Ticareti, www.ekonomi.gov.tr.

STM'lerdeki ticaretin özel bir amaca yönelik olması nedeniyle, normal ticarete göre teşvik edilmesi ve bazı üstünlükler sağlanması söz konusudur. Bu üstünlüklerden bir tanesi de vergi avantajlarının olmasıdır. Buna göre; sanayi ürünleri ithalatında, normal ithalatlarda alınması gereken vergi ve fonlar alınmazken sadece KDV ve ÖTV'nin tamamı, tarım ürünlerinde ise, söz konusu ürünlerin ithalatında alınması gereken vergi ve fonların %60'ı ile KDV'nin tamamı tahsil edilmektedir.¹⁶

Sarısu STM, Ağrı Doğubayazıt İlçesi Sarıçavuş Köyü mevkiinde, Gürbulak Sınır Kapısı'na 5 kilometre uzaklıkta Ağrı Valiliği ile Maku Valiliği arasında 23.12.1992 tarihinde yapılan Protokol ile kurulmuştur. Derme çatma dükkânlarla faaliyete başlayan merkez daha sonra Valilik tarafından modern bir görünüme kavuşturulmuş, 100 adet işyeri, 80 tonluk baskül ve gıdaların depolanması için hijyenik depolar inşa edilip tamamlanmıştır. Gerçekleştirilen yatırımlar neticesinde faaliyete geçen Sarısu STM, ülkemizde açılan ilk sınır ticaret merkezi olmuştur. Ancak geçen zaman içinde STM tekrar modernize edilmemiş, altyapı ve üstyapısı bakımsız kaldığı için adeta kaderine terk edilmiştir.

Sarısu Sınır Ticaret Merkezi'nde yaşanan sorunların devam etmesi neticesinde merkez, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Doğu Anadolu Bölge Müdürlüğü (mülga Gürbulak Gümrükler Başmüdürlüğü) tarafından 15 Eylül 2011 tarihinde ithalat ve ihracat işlemlerine kapatılmıştır.

Söz konusu gelişmelerin ardından Ağrı Sarısu Sınır Ticaret Merkezi'nin faaliyetlerinin değerlendirilmesini görüşmek ve karar varmak üzere 16 Kasım 2011 tarihinde Ekonomi Bakanlığı koordinasyonunda bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Sınır ticaret merkezinin kapatılması gündemiyle gerçekleştirilen toplantıya Ajans adına katılım sağlanmış, hazırlanan sınır kapıları raporundaki tespitler ile STM'nin önem ve gerekliliği vurgulanmıştır. Toplantı neticesinde komisyon tarafından Sarısu STM'nin Gümrük ve Ticaret Bakanlığınca alınan tedbirler çerçevesinde faaliyetine devam etmesi, ancak STM'nin fiziki ve teknik altyapısının ivedilikle iyileştirilmesine yönelik olarak ilgili kurumlar nezdinde gerekli çalışmaların (fizibilite çalışması dahil) yapılmasına karar verilmiştir.

Bakanlık nezdinde gerçekleştirilen toplantının ardından Sarısu Sınır Ticaret

16 T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı <http://www.gumruk.gov.tr/tr-TR/sss/Sayfalar/SinirTicareti.aspx> .

Merkezi'nin mevcut sorunlarının tartışılması ve çözüm yollarına ilişkin fikir alışverişinde bulunulması amacıyla 9 Aralık 2011 tarihinde Ağrı ili Doğubayazıt ilçesinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Ağrı Valiliği başkanlığında gerçekleştirilen toplantıya Ajans yetkililerinin yanı sıra Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği (DAİB), Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odası, Gürbulak Gümrük ve Muhafaza Başmüdürlüğü yetkilileri ile Doğubayazıt'ta faaliyet gösteren ihracatçı firma yetkilileri katılmıştır. Toplantı sonucunda Ajans yetkilisinin de içerisinde bulunduğu 7 kişilik bir komisyon kurularak çalışmaların bu komisyon tarafından yürütülmesine ve belirli aralıklarla komisyonun gelişmeler hakkında bilgilendirme toplantıları düzenlemesine karar verilmiştir. Bu süreç içerisinde Ajansın mali ve teknik desteği yardımıyla Ağrı Sarısu STM'den istenilen faydanın sağlanması için gerekli olan fizibilite çalışmasının Gürbulak Gümrük Müdürlüğü tarafından hizmet alımı yoluyla hazırlanmasına başlanmıştır.

29 Mart 2012 tarihinde Ekonomi Bakanlığı'nda gerçekleştirilen durum değerlendirme toplantısında STM ile ilgili yapılan çalışmalar aktarılmış, toplantı sonucunda Ağrı Sarısu Sınır Ticaret Merkezi'nin faaliyetlerine ilişkin olarak Serhat Kalkınma Ajansı tarafından yürütülen çalışmaların tamamlanmasına müteakip konunun değerlendirilmesi kararı alınmıştır.

Yüklenici firma tarafından hazırlanan fizibilite raporu tamamlanmış ve Aralık 2012 tarihi ile basılmıştır. Hazırlanan raporda Türkiye-İran ilişkileri, TRA2 Bölgesi ve Gürbulak Sınır Kapısı, bölgedeki kamu yatırımları ve etkileri, Sınır Ticaret Merkezi'nin mevcut sorunları ve çözüm önerileri, merkezin iyileştirilmesine yönelik teklifler, mimari statik projeler ve sürdürülebilirlik konulu başlıklara yer verilmiştir. Sarısu Sınır Ticaret Merkezi'nin iyileştirilmesine yönelik hazırlanan fizibilite çalışmasına Ajans internet sitesinden ulaşılabilmektedir.

2.10. Turizm

Orta Asya'dan gelen kavimlerin Anadolu'ya girişleri sırasında, bir geçiş oluşturmuş, dolayısıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Ağrı ili farklı turizm aktiviteleri (kültür, termal, inanç, dağ ve doğa, yayla) potansiyelini taşıyan tarihi, doğal ve kültürel zenginliklere sahiptir. Ağrı ili, ülkemizin en önemli kültür turizmi merkezlerinden biridir. İlin konumunun medeniyetlerin geçiş güzergâhında bulunması Ağrı'ya ayrı bir değer katmıştır. Doğu Anadolu'nun en gelişmiş ilçelerinden Doğubayazıt; Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi efsanesi ve İshakpaşa Sarayı gibi turistik unsurlarıyla Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. Ağrı'nın diğer önemli değerleri ise Dünya'nın ikinci büyük Meteor Çukuru ve Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Balık Gölü, Meya mağaraları, Diyadin kaplıcalarıdır.

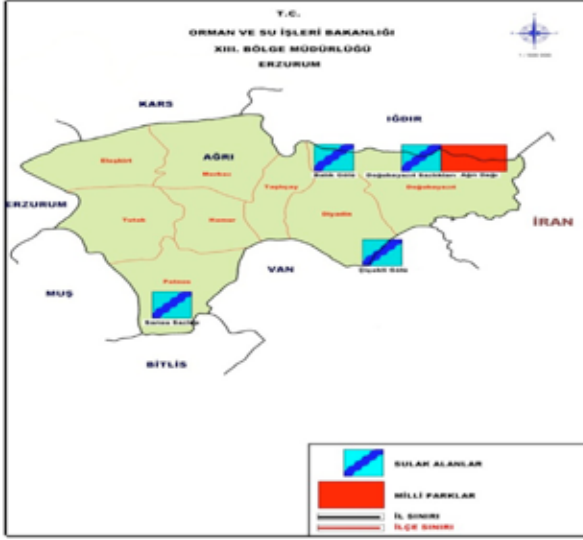
Ağrı Dağı, bir doğa harikası olması ve jeolojik konumunun yanı sıra kutsal kitaplarda yer alan Nuh Tufanından sonra Nuh'un Gemisi'ne ev sahipliği yaptığı inancıyla efsanevi kimliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Ararat, Kuh-i Nuh, Cebel el Haris gibi farklı adlarla anılan Ağrı Dağı, 5.137 metrelik yüksekliğiyle Türkiye'nin ve Avrupa'nın en yüksek dağı olup, dağcılık sporu için çok önemli bir yere sahiptir. Yüzyıllar önce ünlü gezgin Marco Polo'nun azameti karşısında 'hiçbir zaman çıkılamayacak' diye nitelediği Ağrı Dağı'na ilk tırmanış 9 Ekim 1829 tarihinde Prof. Frederik Von Parat tarafından gerçekleştirilmiştir. 21 Şubat 1970 tarihinde ise Dağcılık Federasyonu eski başkanlarından Dr. Bozkurt Ergör, zirveye ilk çıkan Türk dağcı unvanını almıştır. Türkiye'nin en büyük buzuluna ev sahipliği yapan Ağrı Dağı doruktan 1.000 metre aşağılara kadar devamlı kar ve buzlarla kaplıdır. 2012 yılı verilerine göre 364'ü yabancı olmak üzere 1.269 kişi Ağrı Dağı'na tırmanmıştır.

Resim 2.1 Ağrı Dağı

Türkiye’de uluslararası öneme sahip toplam 135 adet sulak alan bulunmakta olup Ağrı ili sınırları içerisinde 3 sulak alan (Balık Gölü, Sarısu Ovası Sulak Alanları ve Doğubayazıt Sazlıkları) yer almaktadır.¹⁷

Harita 2.3 Ağrı İli Sulak Alanlar

Balık Gölü Taşlıçay ilçesine 26 km, Doğubayazıt ilçesine 60 km. mesafede olup iki ilçe sınırları içerisinde kalmaktadır. Türkiye’nin en yüksek rakımlı (2.241 m) göllerinden biri olan Balık gölü çevresindeki dağlardan gelen küçük dereler, kıyısındaki pınarlar ve yeraltı sularıyla beslenen en derin yeri 37 m. olan bir lav seti gölüdür. Göl içme suyu ve kullanma suyu koruma sahası statüsünde olup yakınındaki yerleşim birimleri için içme suyu sağlamaktadır. Gölde yetişen kırmızı pullu alabalık da oldukça önemlidir. Planlama çalışmalarının gerçekleştirilmesi durumunda bölgenin yerli ve yabancı turistler açısından günübirlik ve rekreatif bir potansiyeli bulunmaktadır.

Doğubayazıt sazlıkları, Doğubayazıt ilçesi ile Ağrı Dağı arasındaki boşlukta yer alan iki gölü ve bunların arasında uzanan bataklıkları kapsamaktadır. Sazlık, Balık Gölünden ve Tendürek Dağlarından gelen derelerle beslenmektedir. Bölgede yaygın kuş türleri ise çayır delicesi, erguvani, balıkçıl, boz ördek, pasbaş, turna, patka, kızıl gaga ve kızıl bacak olarak sayılabilir. Bölge göçmen kuşların geçiş güzergâhında olduğu için ilkbahar ve sonbaharda kuş sayısında çeşitlilik artmaktadır.¹⁸

17 www.milliparklar.gov.tr/istatistik/51.xls

18 <http://bolge13.ormansu.gov.tr/>, erişim tarihi: 22.01.2013

Sarısu ovası sulak alanları idari olarak Ağrı ili Patnos ilçesi sınırları içindedir. Süphan Dağının kuzeyinde yer alan Sarısu ovası geniş ve yüksek rakımlı bir ovadır. İçinde barındırdığı sulak çaylarla, geniş sazlıklar ve birkaç tatlı su gölü ile önemli bir sulak alan ekosistemi teşkil etmektedir. Alan küçük derelerle ve yer altı suları vasıtasıyla beslenmektedir. Sulak alanın esas kısmını oluşturan bölümünde göl aynası sazlarla kaplı küçük dipsiz göl yer almaktadır. Bu gölün hemen yanında seyrek bitki örtüsüne sahip küçük bir göl de bulunmaktadır. Sazlığın doğu kesimi ise bataklık ve diğer sulak çaylıklarla kaplıdır. Türkiye'nin önemli kuş alanlarından biri olan Sarısu ovası sulak alanında Bildırcın, Kız kuşu, Su çulluğu, Çamurcun, Kilkuyruk, Elmabaş, Kara Ördek, Kınalı keklik, Çil keklik, Angıt, Gri balıkçıl, Toy, Uzun bacak, Bağırtlak, Tepeli taygar, Doğan, Kaya kartalı, Şahin, Karga, Saksığan gibi türler yaşamaktadır.¹⁹

2.10.1. İnanç Turizmi

İli önemli bir inanç turizmi merkezi haline getiren iki temel değer; uluslararası üne sahip ve bütün dinler açısından kutsal kabul edilen Nuh'un Gemisi izi ile bölge insanının manevi dünyasında önemli yer tutan Ahmed-i Hani Türbesidir. Her iki değer de Doğubayazıt ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Ahmed-i Hani Türbesi İshakpaşa Sarayı ile birlikte bölgede Ağrı Dağı yakasında yer almakta ve her gün artan bir ilgiyle karşılaşmaktadır.

2.10.2. Jeotermal Kaynaklar ve Termal Turizm

Ağrı ili bulunduğu coğrafi konumdan dolayı jeotermal kaynak potansiyeli olan bir ildir. Ancak ildeki bu kaynaklardan yeteri kadar yararlanılmamakta olup yapılacak planlama çalışmaları bölgenin potansiyelinin turizm, ısıtma ve seracılık alanlarında değerlendirilmesini sağlayabilecektir.

En önemli ve bilinen kaplıca alanı ilin güneydoğusunda Diyadin ilçe merkezine 5 km. mesafede bulunmaktadır. Kaplıca bölgesi Yılanlı, Davut ve Köprü Kaplıcaları olmak üzere geniş bir alana yayılmıştır. Yaz aylarında çevre ilçe ve illerden gelen misafirlerle alanda bir canlılık yaşanmakla birlikte nitelikli tesis eksikliği alanın optimal kullanımını ve bölgeye katkısını en aza indirmektedir. Kaplıcalarda Belediyeye ait tesisler olduğu

19 <http://bolge13.ormansu.gov.tr/>, erişim tarihi: 22.01.2013

gibi özel konaklama yerleri de vardır. Kaplıca alanının içinden geçen Murat Nehri, bölgeye görsel açıdan önemli bir doğal değer kazandırmaktadır.

17.10.1993 tarih ve 21731 sayılı Resmi gazetede Yayımlanarak Turizm Merkezi olarak ilan edilmiş olan alan içerdiği bikarbonat, klorür, sülfat, kalsiyum, karbondioksit gazı içermesi ve toplam mineralizasyonun 1gr/lt olması nedeniyle şifa özelliği taşımakta olmasına rağmen herhangi bir planlama çalışması yapılmadığı için gelişim gösterememiştir. Bölgede yapılan binalarda ise bütüncül bir yaklaşım gösterilmemiştir. Ağrı İl Özel İdaresi'nin Ajansımız ile işbirliği halinde başlattığı planlama çalışmalarının sonuçlanmasını müteakip alan bölgesel ve komşu ülkelere hitap edecek bir termal turizm merkezi olma yolunda büyük bir sıçrama gerçekleştirecektir.

2.10.3. Tarihi ve Kültürel Kaynaklar

Yapılan arkeolojik araştırmalara göre Ağrı çevresinde ilk yerleşmeler M.Ö. 1800 yıllarında başlayıp Kalkolitik Çağı, Tunç Çağı, Hititler, Urartular, Metler, Persler, Sakalar, Karduklar, Arsaklılar, Romalılar, Sasaniler, Bağratlar Bizanslıları, Selçuklular, İlhanlılar, Celayırlılar, Karakoyunlu-Akkoyunlular ve Osmanlılar döneminde kesintisiz devam etmiştir. Bu medeniyetlere ait arkeolojik araştırmalar sonucu elde edilmiş birçok kalıntı mevcuttur. Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü verilerine göre ilde 31 arkeolojik sit alanı, 4 doğal sit alanı olmak üzere toplam 35 sit alanı bulunmaktadır. Ayrıca ilde 35 adet kültür ve tabiat varlığı bulunmaktadır.

Resim 2.2 İshak Paşa Sarayı

Doğubayazıt ilçesine 8 km uzaklıkta ulaşımı oldukça kolay olan İshak Paşa Sarayı, eşine ender rastlanacak bir görünüme sahiptir. Osmanlı, Fars ve Selçuklu uygarlığının mimari üslubunu bünyesinde toplayan bir özellik taşıyan İshak Paşa Sarayı "Dış cephe, birinci ve ikinci avlu, zindan, selamlık dairesi, cami binası, aşevi (Darüzziyafe), hamam, harem dairesi odaları, fırın, merasim ve eğlence salonu, kalorifer sistemi, takkapılar, cephanelik ve erzak odaları, türbe binasından müteşekkildir.

2.10.4. Turizme Yönelik Arz

Ağrı gerek il merkezi gerekse turizm faaliyetlerinin yoğun olduğu Doğubayazıt ilçesi göz önüne alındığında nitelikli konaklama tesislerine ihtiyaç duyulan bir ildir.

Tablo 2.48 Ağrı İlinde Bulunan Turizm Belgeli Tesisler, 2012

İlçe	Sınıfı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Merkez	2 Yıldız	24	40
Doğubayazıt	3 Yıldız	125	254
Doğubayazıt	3 Yıldız	57	107
Doğubayazıt	3 Yıldız	90	160
Merkez	3 Yıldız	21	42
Merkez	3 Yıldız	27	45
Toplam		344	648

Kaynak: Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Ekim 2012

Ağrı İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre il sınırları içerisinde 2'si il merkezinde ve 3'ü Doğubayazıt ilçesinde olmak üzere 5 adet 3 yıldızlı; il merkezinde ise 2 yıldızlı 1 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Söz konusu tesislerin toplam oda ve yatak kapasiteleri sırasıyla 344 ve 648'dir.

İlde henüz 4 ve 5 yıldızlı otel bulunmamaktadır. Mevcut durumda inşaatı devam eden bir adet 4 yıldızlı otel yatırımı vardır.

2.10.5. Turizme Yönelik Talep

İl kültürel, tarihi kaynakları ve potansiyeline karşın turizm sektörü açısından yeterince gelişim gösterememiştir. Sektörün il ekonomisine olan katkısı beklenen düzeyden uzaktır.

Tablo 2.49 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerin Konaklama Durumu, 2009-2011

Konaklama	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	8.856	1.774	10.021	38.733	60.500	29.759
Yabancı	1.325	2.544	1.966	4.415	3.207	12.205
Toplam	10.181	4.318	11.987	43.148	63.757	41.964

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 22.12.2012

Konaklama istatistiklerine göre, 2011 yılı itibariyle turizm işletme belgeli tesislerde 10.021 yerli, 1.966 yabancı olmak üzere toplamda 11.987 kişi konaklamıştır. Aynı yıl belediye belgeli tesislerde ise durum 12.205 yabancı, 29.759 yerli olmak üzere toplamda 41.964 kişidir.

Ağrı'da yer alan turizm belgeli tesislerde konaklayan yerli ve yabancı turistler TRA Bölgesi'nin (yerli-256.344 / yabancı-44.432) sırasıyla %4'ü ve %4,24'dur.

Belediye Belgeli tesislerde ise il, konaklayan yerli turist sayısı bakımından TRA Bölgesinin (497.273) %6'sı iken bu durum yabancı turistlerde (TRA- 45.698) %26 seviyesindedir.

Tablo 2.50 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerin Geceleme Durumu, 2009-2011

Geceleme	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	13.008	3.528	17.748	69.424	73.173	107.246
Yabancı	3.292	2.357	4.737	12.029	4.087	22.843
Toplam	16.300	5.885	22.485	81.453	77.260	130.089

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 22.12.2012

Turistlerin 2011 yılı geceleme sayısı ise turizm işletme belgeli tesislerde 17.748'i yerli, 4.737'si yabancı olmak üzere toplam 22.485 kişidir. 2009 yılı verileri ile karşılaştırıldığında bu tesislerdeki geceleme sayılarında %37,9'luk bir artış yaşanmıştır.

2011 yılında belediye belgeli tesislerdeki geceleme sayısı 22.843'ü yabancı, 107.246'sı yerli olmak üzere toplam 130.0895 olarak kayıtlara yansımıştır.

İldeki turizm işletme belgeli tesislerde geceleleyen yerli turist sayısı 2011 yılında TRA Bölgesinin (397.056) %4,46'sını, ülke genelinin (27.616.616) ise %0,06'sını oluşturmaktadır. Aynı yıl turizm belgeli tesislerde geceleleyen yabancı turistler ise TRA Bölgesinin (87.160) %5,43'ünü, Türkiye'nin (106.505.481) %0,004'ünü teşkil etmektedir.

Ağrı'da yer alan belediye belgeli tesislerdeki 2011 yılı geceleme istatistiklerine göre, il TRA Bölgesi'nde yerli ve yabancı turist sayısı (yerli-487.216 / yabancı-278.534) bakımından sırasıyla %22 ve %8,2'lik paylara sahiptir. Ülkemizdeki belediye belgeli tesislerde geceleleyen yerli ve yabancı turist sayısında (yerli - 27.066.987 / yabancı - 22.662.247) Ağrı'nın oranı sırasıyla %0,39 ve %0,1'dir.

Tablo 2.51 Ağrı İli Turizm İşletme ve Belediye Belgeli Tesislerde Ortalama Kalış Süresi, 2009-2011

Ortalama Kalış Süresi	Turizm İşletme Belgeli			Belediye Belgeli		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Yerli	1,5	1,4	1,8	1,8	1,2	3,6
Yabancı	2,5	1,3	2,4	2,7	1,3	1,9
Toplam	1,6	1,4	1,9	1,9	1,2	3,1
Doluluk Oranı (%)	11,09	3,34	9,27	14,23	16,65	29,24

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, www.kulturturizm.gov.tr, Erişim: 14.11.2012

Ortalama kalış süreleri 2011 yılında yerli ve yabancı turistler olmak üzere turizm belgeli tesislerde 1,9 belediye belgeli tesislerde 3,1 olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı, ortalama kalış süreleri bakımından TRA Bölgesi (turizm işletme belgeli-9,4 / belediye belgeli-10,8) ile kıyaslandığında oldukça geride kalmaktadır. İlde bulunan turizm işletme ve belediye belgeli tesislerdeki ortalama kalış süreleri ülke geneli ile karşılaştırıldığında turizm işletme belgeli tesislerden yüzde 40 az (Türkiye 3,2) belediye belgeli tesisler açısından ise yüzde 40 (Türkiye 2,2)daha fazladır.

İlde yer alan otellerin 2011 yılındaki doluluk oranları %51,46 olan Türkiye ortalamasının yarısından da azdır.

2.11. Kamu Yatırımları

2012 yılı kamu yatırım programında gerçekleştirilmesi planlanan faaliyetlere göre, TRA2 Bölgesi'nin ülke geneline göre aldığı pay yüzde 1,2'dir. Bölge illerine yıl içerisindeki en fazla yatırım, konut sektöründe yapılmıştır. Gerçekleştirilen yatırımlar incelendiğinde bu durumun illerde yer alan üç üniversitenin gerçekleştirdiği altyapı harcamalarından kaynaklandığı görülmüştür.

Tablo 2.52 TRA2 Bölgesi ve İllerindeki Kamu Yatırımlarının Sektörel Dağılımı, (Bin TL, 2012)

Yatırım Cinsi	Ağrı	TRA2	Türkiye	TRA2 / TR (%)
Konut	80.894	101.881	479.845	21,2
Eğitim	51.351	144.208	6.491.136	2,2
Tarım	32.560	63.981	5.852.392	1,1
Sağlık	8.100	35.804	2.161.600	1,7
Ulaştırma-Haberleşme	39.225	81.032	13.877.595	0,6
Turizm	50	80	294.439	-
Madencilik	153	839	1.208.400	0,1
İmalat	-	-	538.050	-
Enerji	930	1.872	3.732.935	0,1
Diğer K. Hiz.	55.679	88.842	9.797.895	0,9
Toplam	268.942	518.539	44.434.287	1,2

Kaynak: Kamu Yatırımları, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Erişim: 15.11.2012

2012 yılı itibariyle Ağrı'da gerçekleştirilen yatırımların yaklaşık % 65'i eğitim, konut ve ulaştırma-haberleşme sektörlerine yapılmıştır. Tarım ve sağlık hizmetlerine aktarılan kaynakların ise toplam harcamalar içerisindeki payları sırasıyla %12,1 ve %3'tür. Madencilik, enerji ve turizm sektörlerine yapılan yatırımların oranı %1'i geçmezken 2012 yılında imalat sanayi sektörüne kamu harcamaları adına herhangi bir kaynak aktarılmamıştır.

Tablo 2.53 TRA2 Bölgesi İlleri ve Türkiye’de Kişi Başına Düşen Kamu Harcaması, 2000,2011

Bölge	Yıllar	Konut	Eğitim	Tarım	Sağlık	Ulaştırma-Haberleşme	Turizm	Maden-cilik	İmalat	Enerji	Diğer K.Hiz	Toplam
Ağrı	2000	0,2	2,2	3,5	1,1	2,2	0,9	-	0,2	-	0,7	11,0
	2011	224,0	103,2	57,3	7,3	52,4	0,2	8,3	1,6	-	49,3	503,6
TRA2	2000	0,2	5,4	5,7	1,4	1,3	0,4	0,2	0,2	0,0	1,5	16,3
	2011	65,4	92,6	41,1	23,0	52,0	0,1	0,5	-	1,2	57,0	332,9
Türkiye	2000	5,6	14,7	5,9	5,6	26,5	0,5	1,4	5,9	17,7	28,6	112,3
	2011	6,4	86,9	78,3	28,9	185,7	3,9	16,2	7,2	50,0	131,1	594,6

Kaynak: Kamu Yatırımları, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Erişim: 22.11.2012

NOT: Bu tablo oluşturulurken sadece söz konusu yıllara ilişkin kamu yatırımları dikkate alınmıştır.

2000 yılı itibariyle kişi başına kamu yatırım harcaması Ağrı ilinde 11 TL, Türkiye genelinde ise 112 TL olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına kamu yatırım harcamaları bakımından Ağrı, Türkiye genelinin çok altında kalmıştır.

2011 yılı verilerine göre, Ağrı’da gerçekleştirilen kişi başına kamu yatırımı harcaması 504 TL, TRA2 Bölgesi’nde 333 TL ve Türkiye genelinde ise 595 TL’dir.

2000 ve 2011 yıllarına ilişkin istatistikler karşılaştırıldığında, önceki yıllarda ülke geneli ile arasında büyük farklar bulunan bölge illerinde son yıllarda bu noktada önemli bir gelişme yaşandığı, ilin ülke ortalamasına eriştiği söylenebilmektedir.

Kişi başına yapılan kamu harcamaları aynı zamanda sektörler bakımından 2000 ve 2011 yılları için karşılaştırmalı olarak incelendiğinde kamu yatırımlarının seyri açısından il ve TRA2 Bölgesi için önemli bulgular elde edilmiştir.

Konut sektöründe yapılan kişi başına kamu harcaması 2000 yılında Ağrı’da 0,2 TL iken bu rakam ülke genelinde 5,6 TL olarak gerçekleşmiştir. 2011 yılında ise sektöre yönelik olarak yapılan yatırım ilde kişi başına 224 TL, ülke genelinde ise 6,4 TL’dir. Ülke geneli ile karşılaştırıldığında konut sektöründe önemli gelişmelerin yaşandığı söylenebilmektedir. İlde son yıllarda yapılan lojman ve afet konutları ile TOKİ’nin gerçekleştirdiği toplu konut projelerinin yanı sıra özel sektörün de bu alandaki yatırımları dikkat çekmektedir.

Kişi başına eğitim harcamalarında 2000 yılı itibariyle ülke genelinde 14,7 TL ve il genelinde 2,2 TL olan tutarlar, 2011 yılında Türkiye’de 86,9 TL, il genelinde ise 103,2 TL olarak aktarılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı’nın Ağrı ili ilçelerinde bulunan anadolu liseleri, öğrenci pansiyonları yatırımlarının yanında üniversitenin her geçen yıl kapasitesini arttırması bu alanda ilin 2011 yılında ülke genelinin üstünde yer almasına olanak sağlamıştır.

Ulaştırma ve haberleşme yatırımları incelendiğinde Karayolları Genel Müdürlüğü’nün köprü, yol yapımları ve onarım çalışmaları ile Ağrı havalimanında bulunan tesislerin inşası ve mevcut pistin geliştirilmesine yönelik yatırımların olduğu görülmektedir.

2000 ve 2011 yıllarında imalat sanayi alanına yönelik ilde herhangi bir yatırım yapılmaması dikkat çekmektedir.

2.11.1. Başlıca Kamu Yatırımları²⁰

2012 yılında Ağrı’da başlıca kamu yatırımlarının izlenmesi ve ile sağladığı katkıların somut olarak ortaya konması amacıyla Ajansımız tarafından hazırlanan kamu yatırımları çalışmasında yatırımlar sektörler itibariyle ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada yer alan ve Ağrı ili için önem arz eden yatırımlar aşağıda yer aldığı gibidir.

2.11.1.1. Tarım Sektörü

2.11.1.1.1. Ağrı Ovası Yazıcı Sulaması

Kurum	Proje Adı	Yer	Karakteristik	Başlama - Bitiş Yılı	Proje Tutarı	2011 Sonuna Kadar Tahmini Harcama	2012 Yatırımı
DSİ 8. Bölge Müdürlüğü	Ağrı Ovası Yazıcı Sulaması	Ağrı	Depolama: 196 hm ³ Sulama: 1.618 ha	1991-2017	589.122	326.057	30.000

20 Ağrı İli Kamu Yatırımları Çalışması, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012

Yazıcı Barajı'nın yapımını da içeren proje ile hem Ağrı ilinin içme suyu ihtiyacının karşılanması hem de Ağrı ve Ekincik ovalarının sulanması amaçlanmıştır. Ağrı'da, Altınçayır Deresi üzerinde sulama amacıyla kurulan barajın yapımına 1995 yılında başlanmıştır. Ancak ödenek yetersizliği nedeniyle yavaş ilerleyen baraj 2003 yılı sonrasında aktarılan kaynakla hızlı bir şekilde inşa edilmiş ve 2008 yılında tamamlanarak su tutma işlemi başlatılmıştır. 2010 yılında arıtma tesisinin inşasına geçilmiş ve tesis 2011 yılında tamamlanarak ilin içme suyu ihtiyacı buradan karşılanmaya başlanmıştır. Sulama altyapısının kurulması için çalışmalar devam etmekte olup, 2012 yılı için ayrılan ödenek 30 milyon TL'dir. Projenin 2017 yılında tamamlanması hedeflenmektedir.

2.11.1.1.2. Doğubayazıt İçme Suyu ve Kanal Projesi

Doğubayazıt ilçesinin içme suyu ihtiyacını karşılamak amacıyla 2008 yılında hazırlıklarına başlanan proje Avrupa Birliği kaynaklarından da desteklenmektedir. Toplam proje tutarı olan 76,5 milyon TL'nin 65 milyon TL'si AB kaynakları tarafından karşılanacaktır. 2012 yılında başlanan ve 2015 yılında bitirilmesi planlanan proje için 2012 yatırım programında 41,7 milyon TL (35,4 milyon TL dış kaynak) kaynak ayrılmıştır.

Tablo 2.54 Doğubayazıt İçme Suyu ve Kanal Projesi

Kurum	Proje Adı	Yer	Karakteristik	Başlama - Bitiş Yılı	Proje Tutarı	2012 Yatırımı
Devlet Su İşleri	Doğubayazıt İçme suyu ve Kanal. Projesi (AB)(12)	Ağrı	İsale, Şebeke, Arıtma, Yağmursuyu	2012-2015	76.507 (65.031 Dış Kaynak)	41.731 (35.472 Dış Kaynak)

2.11.1.2. Ulaştırma Sektörü

2.11.1.2.1. Ağrı Havalimanı Terminal Binası İnşaatı

1997 yılında hizmete giren Ağrı Havaalanı 2009 yılının ikinci çeyreğinde pistinin

büyük gövdeli uçakların seferlerine uygun olmaması, mevsimsel koşulların hava ulaşımını etkilemesi ve ihtiyaçlara tam olarak cevap verememesi gibi nedenlerle hava trafiğine kapatılarak yenileme ve tadilat işlerine başlanılmıştır.

İnşaat çalışmalarının ilk bölümü 2011 yılı başlarında bitirilerek havaalanı hava trafiğine açılmıştır. İnşaat çalışmalarının ilk bölümünde pistin uzatılması ve genişletilmesi için inşaat çalışmalarına başlanılmıştır. Ocak 2011 itibari ile Ağrı Havaalanı pisti 3000 metreye uzatılmış 45 metreye genişletilmiş ve pistin her iki tarafına 7,5 m. genişliğinde banket yapılmıştır. Pist sonlarına 60'ar metrelik durma sahası (stopway), 16 pist başında 90x120 m. 34 pist başında 150x120 m. RESA sahası (pist sonu emniyet alanı) inşaları tamamlanmıştır. Yeni kulenin ve Teknik Blok'un inşaatları bitirilmiş olup, Havaalanı güvenliğinin sağlanması için havaalanı mücavir sahası sınırları tel örgü ile kapatılmıştır. Toplam tutarı 38 milyon olan projenin 2013 yılında tamamlanması planlanmaktadır. Yolcu kapasitesi yıllık 3 milyona ulaşacaktır.

Resim 2.3 Ağrı Havalimanı Terminal Binası İnşaatı

2.11.1.3. Eğitim Sektörü

2.11.1.3.1. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Kampus Altyapısı İnşaatı

2012 yatırım programı içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bütçesine dâhil olan proje kapsamında kampüs altyapısı hizmetleri, kanal, elektrik, su, çevre düzenlemesi, doğalgaz ve benzeri işlerin yapılması planlanmıştır. Proje tutarı, 10.000.000 TL'dir.

Merkezi Araştırma Laboratuvarı

Yatırım programında yer alan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne ait Merkezi Araştırma Laboratuvarı Projesi, 2600 m² alan üzerine yapılacak olan ileri araştırma laboratuvarının yapımı makine, teçhizat ve inşaatını içermektedir. Proje tutarı 4.517.000 TL'dir.

Derslik ve Merkezi Birimler İnşaatı

2012 yatırım programı içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bütçesine dâhil Derslik ve Merkezi Birimleri Projesi, inşaatı, donanımını ve 14960 m² alan üzerine yapılacak eğitim fakültesi binasını içermektedir. Proje tutarı, 26.850.000 TL'dir.

2.11.1.3.2. Lojman ve Sosyal Tesis İnşaatı

2012 yatırım programı içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bütçesine dâhil lojman ve sosyal tesis projesi, 60 m² ve 120 m² olan 100 daire yapımını ve diğer işleri içermektedir. Proje tutarı, 13.750.000 TL'dir.

2.11.1.3.3. Açık ve Kapalı Spor Tesisleri

2012 yatırım programı içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bütçesine dâhil açık ve kapalı spor tesisleri projesi, 1500 seyirci kapasitesine sahip, atletizm pisti ve futbol sahasını içermektedir. Proje tutarı, 6.250.000 TL'dir.

2.11.1.3.4. 750 Kişilik Yurt Yapımı

2012 yatırım programı Yurt - Kur Genel Müdürlüğü bütçesine dâhil yurt inşaatı projesi, 750 kişilik yurt yapımını içermektedir. Proje tutarı, 15.000.000 TL'dir.

2.11.1.4. Sağlık Sektörü

2.11.1.4.1. Ağrı Devlet Hastanesi İnşaatı

İlk olarak 2008 yılında yatırım programına alınan ve 300 yataklı olarak planlanan devlet hastanesi daha sonra 400 yataklı olacak şekilde değiştirilmiştir. Yapımına 2011 yılında başlanan hastanenin 2013 yılı sonunda tamamlanarak teslim edilmesi planlanmaktadır.

Resim 2.4 Ağrı Devlet Hastanesi İnşaatı

Kurum	Proje Adı	Yer	Karakteristik	Başlama - Bitiş Yılı	Proje Tutarı	2011 Sonuna Kadar Tahmini Harcama	2012 Yatırımı
Sağlık Bakanlığı	Devlet Hastanesi	Ağrı- Merkez	400 Yt (59.980 m2)	2008-2014	58.000	5.800	5.000

Diyadin Devlet Hastanesi

2012 yatırım programında, Sağlık Bakanlığınca gerçekleştirilen, Devlet Hastanesi projesi, 50 yataklı hastane ve 10 daireli lojman yapım işini içermektedir. Proje bedeli, 8.206.254 TL'dir.

Tutak Devlet Hastanesi Ek Bina İnşaatı

2012 yatırım programında, Sağlık Bakanlığınca, Devlet Hastanesi projesi, 3.313 m² alan üzerine inşa edilecek olan 30 yataklı ek hastane binası yapımı işini içermektedir. Proje bedeli, 3.385.000 TL'dir.

2.11.2. Diğer Kamu Harcamaları

Doğubayazıt Gençlik Merkezi

2012 yatırım programında, Gençlik ve Spor Bakanlığınca yürütülen gençlik merkezi projesi, bina yapım işini içermektedir. Proje tutarı, 3.500.000 TL'dir.

Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi

2012 yatırım programında, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığınca yürütülen, bakım ve sosyal rehabilitasyon merkezi projesi, 40 kişilik bakım ve sosyal etüd, proje ve inşaatı içermektedir. Proje tutarı, 3.290.000 TL'dir.

Patnos Adliye Binası

2012 yatırım programı Ceza İnfaz Kurumu bütçesine dâhil Patnos Adliye Binası Projesi, etüd, proje ve inşaatı içermektedir. Proje tutarı 4.300.000 TL'dir.

2.12. Teşvik Sistemi

Ekonomik anlamda teşvik kavramı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğer faaliyetlere oranla daha fazla ve hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla devlet tarafından sağlanan maddi veya gayri maddi destekler veya özendirmeler olarak tanımlanmaktadır. Teşviklerin çeşitli amaçları olmakla birlikte temel amacı ekonomik refah seviyesinin yükseltilmesidir. Teşvik sistemi, ülke sanayinin kurulması, geliştirilmesi, rekabet edebilir konuma gelmesi ve korunması açısından çok önemli bir işleve sahiptir. Kamu kaynaklarının ülke ekonomisi açısından önemli görülen alanlara ve uygun tedbirler aracılığıyla aktarılması teşvik sisteminin etkinliği açısından önem taşımaktadır.²¹ Teşvik sistemi aynı zamanda bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını gidermek, istihdam artışı sağlamak ve işletmelerde yaratılan katma değeri yükseltmek amacıyla bir uygulama aracı olarak görülmektedir.

Ülkemizde, 1913 yılından beri sistemli bir şekilde uygulanan teşvik tedbirleri, ekonomik gelişmelere paralel olarak büyük değişikliklere uğramıştır. Bu dönem içinde ekonomik, sosyal ve siyasi yönde yaşanan değişimlerin kamu politikalarını büyük ölçüde etkilemesi sonucunda, teşvik uygulamaları hem içerik hem de şekil olarak büyük değişime uğramıştır.²²

21 Yeni Yatırım Teşvik Sistemi 1. Yıl Uygulama Sonuçları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, 2010.

22 16.07.2012 tarihli Kalkınma Ajansları Teşvik Sistemi Eğitimi Sunumu, M. Y. Şahin, T.C. Ekonomi Bakanlığı.

- Son olarak 2009 yılında yürürlüğe konan sistemdeki destek oran ve sürelerinin azalması,
- Bölgesel desteklerin illere göre yeniden düzenlenmesi,
- Desteklenen sektörlerin ve yatırım alanlarının düzenlenmesi
- En az gelişmiş bölgelerde, yatırımlara sağlanan destek miktarlarının artırılması
- Yatırım sermayesi ihtiyacının karşılanabilmesi (yatırım döneminde vergi indirimi) ihtiyaçlarından dolayı yatırımlarda devlet yardımları uygulamasında tekrardan düzenlemeye gidilmesine gerek duyulmuştur.

Yatırım teşvik mevzuatında yapılan değişikliklerin ardından sistem, 15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" (19 Haziran 2012 tarih ve 28328 tarihli Resmi Gazete), 2012/1 Sayılı Uygulama Tebliği, (20 Haziran 2012 tarih ve 28329 tarihli Resmi Gazete) ile son şeklini almıştır.

Bölgesel teşvik uygulamalarında illerimiz 2011 yılında Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) çalışması sonuçlarına göre gruplandırılarak teşvikler açısından altı bölgeye ayrılmıştır. Bu düzenlemeye göre Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerinden müteşkil TRA2 Düzey II Bölgesi bölgesel teşviklerin en fazla sunulduğu 6. Bölgede yer almaktadır.

Harita 2.4 Yeni Teşvik Sisteminde Bölgeler

Bölgesel teşvikler dışında kalan yatırım alanları için Genel Teşvik, Stratejik Yatırımlar ve Büyük Ölçekli Yatırımlar adı altında 3 destek grubu daha bulunmaktadır.

2.12.2.1. Genel Teşvikler

Bölgesel teşvik kapsamı dışında yer alan ve 6. Bölgede yapılan asgari 500.000 TL tutarındaki sabit yatırımlar için (örneğin enerji yatırımları veya kamu kurum ve kuruluşlarının altyapı veya hizmet yatırımları)

- KDV istisnası,
- Gümrük vergisi muafiyeti
- Sigorta primi işveren hissesi (tersanelerin gemi inşa yatırımları için) ve
- Gelir vergisi stopajı (sadece 6. Bölgede) desteğinden yararlanılabilmektedir.

2.12.1. Bölgesel Teşvikler:

Altıncı bölge illerinde asgari 500.000 (Beş yüz bin) TL sabit yatırım yapmak şartıyla yapılacak yatırımlar bölgesel destek unsurlarından faydalanabilmektedir. Bununla birlikte mevzuatta her türlü yatırım bölgesel teşvik kapsamında değerlendirilmemiş ve yatırım alanlarına bir sınırlama getirilmiştir. Buna göre,

- Kararın ekindeki belgelerden Ek-4'te yer alan teşvik edilmeyen veya teşvik edilebilmesi için belirlenen şartları sağlamayan yatırımlar,
- Enerji üretimine yönelik yatırımlar,
- Kamu kurum ve kuruluşları tarafından gerçekleştirilecek altyapı ve hizmet yatırımları,
- Müteharrik (motor veya hareket unsuru barındıran) karakterli yatırımlar, hariç diğer tüm yatırımlar bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında yer almaktadır. TRA2 Düzey II illerinin yararlanabileceği bölgesel teşvik unsurları aşağıda sıralanmıştır:

Kurumlar veya Gelir Vergisi İndirimi: 6. Bölge illerinde 31 Aralık 2013 tarihine kadar yatırıma başlanması durumunda, işletmenin faaliyetlerinden elde edeceği kar üzerinden alınacak kurumlar veya gelir vergisi, yapılan sabit yatırım tutarının yüzde 50'lik kısmına ulaşıncaya kadar (OSB'lerde bu oran yüzde 55'tir.) yüzde 90 oranında indirimli olarak tahsil edilecektir.

Tablo 2.55 Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Vergi İndirimi

Bölgeler	Yatırıma Katkı Oranı (%)	Vergi İndirim Oranı (%)	İşletme / Yatırım Döneminde Uygulanacak Yatırıma Katkı Oranı (%)	
			Yatırım Dönemi	Yatırıma Katkı Oranı (%)
I	15	50	-	100
II	20	55	10	90
III	25	60	20	80
IV	30	70	30	70
V	40	80	50	50
VI*	50	90	80	20

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği: Teşvik belgesi müracaatı sırasında belirtilen yeni istihdam sayısı kadar çalışanın asgari ücret üzerinden hesap edilen sigorta primi işveren hissesi, yatırım 31 Aralık 2013 tarihine kadar başlaması halinde 10 yıl süreyle devlet tarafından karşılanmaktadır. Eğer yatırım Organize Sanayi Bölgesi'nde yapılırsa bu süre 12 yıla çıkmaktadır (*).

Tablo 2.56 Teşvik Uygulamalarında Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği

Bölgeler	31.12.2013'e kadar	01.01.2014 itibariyle	Destek Tavanı (Sabit Yatırıma Oranı - %)	
			Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki
I	2 yıl	-	10	3
II	3 yıl	-	15	5
III	5 yıl	3 yıl	20	8
IV	6 yıl	5 yıl	25	10
V	7 yıl	6 yıl	35	11
VI*	10 yıl	7 yıl	Yok	15

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Gelir Vergisi Stopajı Desteği: Sadece 6. Bölgede yapılacak yatırımlarda sağlanan istihdam için asgari ücret üzerinden hesaplanacak gelir vergisi stopajı, 10 yıl süreyle alınmayacaktır.

Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği: Sadece 6. Bölgede yapılacak yatırımlarda sağlanan istihdam için asgari ücret üzerinden hesaplanacak sigorta primi işçi hissesi, 10 yıl süreyle alınmayacaktır.

Yatırım Yeri Tahsisi: Teşvik belgesi alan yatırımcılara, Maliye Bakanlığının belirlediği

usuller çerçevesinde hazine arazisi tahsisi yapılabilmektedir. İmalat sanayi konusunda yapılacak yatırımlarda ise Organize Sanayi Bölgelerinden ücretsiz veya düşük bedelli arsa tahsisi yapılabilmektedir.

Kredi Faiz Desteği: Yatırım gerçekleştirilirken bankalardan en az 1 yıl vadeli ve teşvik belgesinde belirtilmiş sabit yatırım tutarının yüzde 70'lik kısmına tekabül edecek şekilde kullanılacak olan yatırım kredisi faizinin yıllık 7 puanı Hazine tarafından karşılanmaktadır. Faiz desteği her halükarda 900.000 TL'yi ve 5 yılı geçemez. Döviz cinsi kredilerinde destek oranı yıllık 2 puandır.

Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası: Teşvik belgesi kapsamında belirtilen ve uygun görülen makine ve teçhizat için satın alımı sırasında KDV ödenmemektedir.

Gümrük Vergisi Muafiyeti: Teşvik belgesi kapsamında belirtilen ve uygun görülen makine ve teçhizatın yurt dışından satın alınması halinde gümrük vergisi de ödenmemektedir.

2.12.2. Bölgesel Teşviklerin İle Sunduğu Avantajlar

Tablo 2.57 Bölgesel Teşviklerin Karşılaştırılması

DESTEK UNSURLARI		TEŞVİK BÖLGELERİ					
		I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası		+	+	+	+	+	+
Gümrük Vergisi Muafiyeti		+	+	+	+	+	+
Kurumlar veya Gelir Vergisi (Yatırıma Katkı Oranı)	OSB Dışı	15	20	25	30	40	50
	OSB	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği (Destek Süresi)	OSB Dışı	2 yıl	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
	OSB	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi		+	+	+	+	+	+
Faiz Desteği		YOK	YOK	+	+	+	+
Gelir Vergisi Stopajı Desteği		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği (Destek Süresi)		YOK	YOK	YOK	YOK	YOK	10 yıl

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

Tablodan da anlaşılacağı üzere 6. Bölge illeri, yatırım için oldukça cazip imkânlar sunmakta olup, Serhat Bölgesinin sınır illerinden oluştuğu düşünüldüğünde ihracat odaklı düşünen, yeni pazarlar arayan, pazarını çeşitlendirmek isteyen, yatırım açısından bakir alanlarda söz sahibi olmak isteyen yatırım alanları için Kars, Ağrı, Ardahan ve Iğdır illeri uygun şartlar ihtiva etmektedir.

2.12.2.1. Stratejik Yatırımlar

İthalat bağımlılığı yüksek ürünlerin üretimine yönelik olarak asgari 50 milyon TL'lik yatırımlar, Karar'ın 8. Maddesindeki şartları da sağlaması kaydıyla stratejik yatırım olarak değerlendirilir. Bu yatırımlar, bölgesel teşvik unsurlarına ilave olarak bina ve inşaat harcamaları için KDV iadesinden de faydalanır. Ancak KDV iadesi için stratejik yatırım tutarının 500 milyon TL olması gerekmektedir.

2.12.2.2. Büyük Ölçekli Yatırımlar

Karar'ın Ek-3 belgesinde yer alan 12 sektörde yapılacak yatırımlar, söz konusu ekte belirtilen sabit yatırım tutarlarını ihtiva etmesi halinde, faiz desteği ve KDV iadesi hariç tüm destek unsurlarından Karar'da belirtilen oranlar çerçevesinde faydalanmaktadır. Söz konusu sektörler ve asgari yatırım tutarları Tablo 2.55'te verilmiştir.

Tablo 2.58 Büyük Ölçekli Yatırımlar

Sıra No	Yatırım Konuları	Asgari Sabit Yatırım Tutarları (Milyon TL)
1	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	1000
2	Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	200
3	Liman ve Liman Hizmetleri Yatırımları	200
4	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı Yatırımları:	
	a) Motorlu Kara Taşıtları Ana Sanayi Yatırımları	200
	b) Motorlu Kara Taşıtları Yan Sanayi Yatırımları	50
5	Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ve/veya Vagon İmalatı Yatırımları	
6	Transit Boru Hattıyla Taşımacılık Hizmetleri Yatırımları	
7	Elektronik Sanayi Yatırımları	
8	Tıbbi Alet, Hassas ve Optik Aletler İmalatı Yatırımları	
9	İlaç Üretimi Yatırımları	50
10	Hava ve Uzay Taşıtları ve/veya Parçaları İmalatı Yatırımları	
11	Makine (Elektrikli Makine ve Cihazlar Dâhil) İmalatı Yatırımları	
12	Metal Üretimine Yönelik Yatırımlar	

Kaynak: Yatırımlarda Devlet Yardımları, T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2012

2.13. Diğer Kamu Destekleri

Teşvik sistemi uygulamaları haricinde ilde yer alan çeşitli destek mekanizmalarına ait başlıca kurumların özet bilgilerine bu bölümde yer verilmiş olup detaylı bilgiler Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan “Destekler ve Teşvikler Broşürü” çalışmasında yer almaktadır.

2.13.1.Kalkınma Ajansı

Kalkınma Ajansları, bölgenin kalkınma sürecinin hızlandırılması ve bölge için kritik öneme sahip faaliyetlerin hayata geçirilmesi amacıyla önceden belirlenmiş uygunluk kriterleri doğrultusunda; bölge planı ve programları ile yıllık çalışma programı ve ilgili başvuru rehberlerinde belirlenen alanlarda bölge aktörlerine destek sağlayabilmektedir.

Kalkınma Ajanslarının sağladığı destekleri mali destekler ve teknik destekler olmak üzere iki ana başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

2.13.1.1. Mali Destekler

Ajans, yıllık çalışma programında ve başvuru rehberinde açıkça belirtilmek kaydıyla; özel işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurum ve kuruluşlarının, üniversitelerin, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşlarının, yerel yönetimlerin ve bunların birliklerinin, kooperatiflerin ve bunların birlikleri ile diğer gerçek ve tüzel kişilere mali destek sağlayabilmektedir. Ajansın sağlayabileceği mali destekler; doğrudan finansman desteği, faiz desteği ve faizsiz kredi desteği olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

a) Doğrudan Finansman Desteği: Ajansın Destek Yönetim Kılavuzu uyarınca belirtilen usul ve kurallar çerçevesinde, belli proje ve faaliyetlere yaptığı karşılıksız yardımlardır.

Doğrudan finansman desteği, Ajansın esas itibarıyla proje teklif çağrısı yöntemiyle kullandığı desteklerden oluşmaktadır. Ancak Ajans istisnai olarak, proje teklif çağrısı yapmaksızın ve proje hazırlığı konusundaki yükümlülüklerinden bazılarını hafifletmek veya proje hazırlık sürecini doğrudan yönetmek suretiyle, doğrudan faaliyet desteği ve güdümlü proje desteği şeklinde de doğrudan destek sağlayabilmektedir.

Proje Teklif Çağrısı: Ajans, belirli dönemler itibariyle planlanan destek programları kapsamında, proje teklif çağrısı yöntemiyle proje karşılığı mali destek sağlamaktadır.

Proje teklif çağrısı, belirli bir destek programı kapsamında, nitelikleri net bir şekilde belirlenmiş olan potansiyel başvuru sahiplerinin, önceden belirlenen konu ve koşullara uygun olarak proje teklifi sunmaya davet edilmesidir.

Doğrudan Faaliyet Desteği: Büyük hacimli yatırım kararlarına kısa vadede etki edilmesi ve yönlendirilmesine katkı sağlayacak olan faaliyetlere, kritik öneme sahip araştırma ve planlama çalışmalarına, Bölgenin kalkınması ve rekabet gücü açısından önemli fırsatlardan yararlanılmasına yönelik planlama, strateji belirleme ve fizibilite benzeri faaliyetlere verilen bir destek türüdür. Bu destek türüne yerel yönetimler, üniversiteler, diğer kamu kurum ve kuruluşları, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, birlikler ve kooperatifler başvuru yapabilmektedir.

Güdümlü Proje Desteği: Bölgesel gelişmenin hızlandırılması, bölgenin rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesi ve bölgedeki iş ortamının iyileştirilmesi açısından önem taşıyan projelere Ajansın öncülük etmesi ve koordinasyonu üstlenmesiyle gerçekleştirilmektedir. Güdümlü proje desteklerinde sadece;

- Yerel yönetimler ve mahalli idare birlikleri,
- Üniversiteler, meslek okulları, araştırma enstitüleri,
- Diğer kamu kurum ve kuruluşları,
- Kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları,
- Organize sanayi bölgeleri, endüstri bölgeleri ve küçük sanayi siteleri,
- Sivil toplum kuruluşları

proje uygulayıcısı olabilmektedir.

Güdümlü projenin yürütülmesinde, aynı anda birden fazla kurum ve kuruluş rol alabilmektedir.

b) Faiz Desteği ve Faizsiz Kredi Desteği: Faiz desteği, kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajans arasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlardan alacakları krediler karşılığında ödeyecekleri faiz giderlerinin, Ajans tarafından karşılanmasını öngören karşılıksız yardımdır.

Faizsiz kredi desteği, Ajans tarafından kâr amacı güden gerçek ve tüzel kişilerin ilgili aracı kuruluş ile Ajans arasında imzalanacak protokolde belirtilen nitelikteki projeleri için, ilgili aracı kuruluşlar eliyle kredi verilmesini ve bu mali desteğin Kalkınma Ajansları Proje ve Faaliyet Destekleme Yönetmeliği ve bu Kılavuzda belirtilen usul ve esaslar dâhilinde Ajans tarafından sağlanan mali desteğin faiz ödenmeksizin taksitler halinde geri ödenmesine imkan veren karşılıksız yardımdır.

2.13.1.2. Teknik Destek

Ajans tarafından sağlanacak teknik desteğin amacı, bölgedeki yerel aktörlerin bölgesel kalkınma açısından önem arz eden, ancak kurumsal kapasite eksikliği nedeniyle hazırlık ve uygulama aşamalarında sıkıntı ile karşılaşılan çalışmalarına destek sağlamaktır. Ajans sadece aşağıda belirtilen alanlarda yer alan faaliyetlere teknik destek sağlayabilmektedir:

- Eğitim verme,
- Program ve proje hazırlanmasına katkı sağlama,
- Geçici uzman personel görevlendirme,
- Danışmanlık sağlama,
- Lobi faaliyetleri ve uluslararası ilişkiler kurma

gibi kurumsal nitelikli ve kapasite geliştirici faaliyetler.²³

2.13.2. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB)

Ülkede ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını ve etkinliğini artırmak rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek sanayide entegrasyonu ekonomide uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla kurulan KOSGEB'in başlıca destek unsurları şunlardır;

2.13.2.1. KOBİ Proje Destek Programı

Genel olarak KOBİ'lerde proje kültürü ve bilincinin oluşturulması ile işletmelerin proje yapabilme kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İşletmelerin üretim, yö-

²³ Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu, T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga Devlet Planlama Teşkilatı), 2009.

netim, organizasyon, pazarlama, dış ticaret, insan kaynakları, mali işler ve finans, bilgi yönetimi ve bunlarla ilişkili alanlarda sunacakları projeler desteklenmektedir. Destek üst limiti 150.000 TL'dir.

2.13.2.2. Tematik Proje Destek Programı

İşletmelerin kendilerini geliştirmelerini sağlamak için, KOSGEB'ce belirlenmiş tematik alanlarda sunulan projelerin desteklendiği, tematik alan kapsamında olan ve hedef kitle, uygulama alanı, bütçe ve hedefler açısından sınırları çizilmiş çağrı esaslı tematik programıdır. Çağrı Esaslı Tematik Program ve Meslek Kuruluşu Proje Destek Programı olmak üzere 2 alt bileşeni bulunmaktadır.

2.13.2.3. İşbirliği Güçbirliği Destek Programı

KOBİ'ler arasında ortak hareket, işbirliği geliştirmeleri, ortak sorunlarına ortaklaşa çözümler geliştirmelerini destekleyen KOSGEB destek programıdır. Bir KOBİ'nin tek başına çözüm geliştirmede zorlandığı sorunları ortaklıklar kurmak suretiyle aşılmasını teşvik etmektedir. Başvuru için KOSGEB veri tabanına kayıtlı, aktif olarak faaliyet göstermekte olan en az 5 işletmenin proje kapsamında ortaklık yapması gerekmektedir. Destek üst limiti 250.000 TL geri ödemesiz, 500.000 TL geri ödemeli olmak üzere 750.000 TL'dir.

2.13.2.4. AR-GE, İnovasyon ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı

KOBİ'lerin ve girişimcilerin Ar-Ge, inovasyon (yenilikçilik) ve endüstriyel uygulama projelerinin desteklenmesidir. Ar-Ge, **İnovasyon** Destek Programı ve Endüstriyel Uygulama Destek Programı olmak üzere 2 alt bileşeni vardır.

2.13.2.5. Genel Destek Programı:

İşletmelerin çeşitli konulardaki küçük çaplı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ve proje hazırlamadan işletmeyi destekleyen bir programdır. Bu destek unsurunda işletmeler yurtiçi fuar, yurtdışı iş gezisi, tanıtım, eşleştirme, nitelikli eleman istihdamı, danışmanlık, eğitim, enerji verimliliği, tasarım, sınai mülkiyet hakları, belgelendirme, test, analiz ve kalibrasyon, bağımsız denetim konularında KOSGEB'ten destek alabilmektedir.

2.13.2.6. Girişimcilik Destek Programı:

Girişimciliğin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması, başarılı işletmelerin kurulmasını sağlamak amacıyla KOSGEB tarafından girişimcilere sunulan bir destek programıdır. Girişimcilik proje desteğinin uygulamalı girişimcilik eğitimi, yeni girişimci desteği ve iş geliştirme merkezi desteğinden oluşan 3 ana uygulama programı bulunmaktadır.

Uygulamalı girişimcilik eğitimi KOSGEB ve KOSGEB dışındaki kurum ve kuruluşlar tarafından düzenlenebilmektedir. Eğitimin hedef kitlesi kendi işini kurmak isteyen gerçek kişiler olup, eğitimler genel katılıma açık olarak düzenlenebileceği gibi, genç girişimci, kadın girişimci ve üniversite öğrencileri gibi belirli bir hedef gruba yönelik olarak da yapılabilmektedir.

2.13.2.7. Gelişen İşletmeler Piyasası KOBİ Destek Programı

Gelişme ve büyüme potansiyeline sahip küçük ve orta ölçekteki işletmelerin İMKB'de işlem görmesinin sağlanması ve sermaye piyasalarından fon temin edilmesine imkân sağlanması hedeflenmektedir. İşletmelere, paylarının Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem görmek üzere halka açılması sürecinde 100.000 TL'ye varan destekler sunulmaktadır.

2.13.2.8. Kredi Faiz Desteği

KOBİ'lerin yatırım, işletme sermayesi ve ihracata yönelik Türk Lirası veya döviz cinsinden nakdi ya da gayri nakdi kredilerinin, faiz/kar payı, komisyon vb. tutarlarının kısmen veya tamamının KOSGEB tarafından karşılanmasını sağlayan unsurdur. İşletmeler, kredi faiz desteğinden yararlanmak için başvurularını KOSGEB ile protokol imzalayan banka şubelerine yapmaktadır.²⁴

2.13.3. Türkiye Çalışma ve İş Kurumu (İŞKUR)

İş ve işçi bulmaya yönelik aracılık hizmetinin etkin bir şekilde sunulması, işgücünün istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik aktif programlar yoluyla istihdamın kolaylaştırılması, korunması, geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi ve işini kaybedenlere geçici bir

²⁴ KOSGEB resmî internet sitesi, www.kosgeb.gov.tr, Erişim: 17.11.2012

süre gelir desteği sağlaması amaçlanmaktadır. Kurumun aktif işgücü piyasası hizmetleri, işgücü piyasası enformasyon hizmetleri ve pasif işgücü piyasası hizmetleri olmak üzere üç ana destek programı bulunmaktadır.

2.13.3.1. Aktif İşgücü Piyasası Hizmetleri

Bu destek programının alt bileşenleri işgücü yetiştirme kursları, girişimcilik programları, işbaşı eğitim programları, toplum yararına çalışma programları, çalışanların mesleki eğitimi, iş ve meslek danışmanlığı hizmetleridir.

Aktif işgücü piyasası hizmetleri kapsamında iş ve meslek analizleri yapılması/yaptırılması, mesleklerin tanımlanması ve sınıflandırılarak yayınlanması, meslek ya da alan seçme aşamasında olan öğrencilere mesleki rehberlik hizmetlerinin sunulması, yetişkinlere iş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinin verilmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yaparak, yaşam boyu eğitim anlayışı içerisinde meslek edindirme, meslek geliştirme ve meslek değiştirme kurslarını düzenlemek, istihdamında güçlük çekilen grupların istihdamını kolaylaştırıcı mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek, verdirmek, işsizliğin yoğun olduğu dönemlerde ve yerlerde toplum yararına çalışma programları düzenlemek, istihdamdaki işgücüne eğitim seminerleri vermek ve aktif işgücü piyasası politikaları çerçevesinde uygulanan başlıca faaliyetlerdir.

2.13.3.2. İşgücü Piyasası Enformasyon Hizmetleri

İŞKUR tarafından işyerlerindeki işgücünün verimliliğini artırmak, yönetici pozisyonunda çalışanların, eğiticilik ve yöneticilik niteliklerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla işletmelerde eğitim seminerleri düzenlenmektedir. Bu seminerler ile çalışan işgücünün, işletme ve verimlilik kültürü, kalite ve iş güvenliği bilinci artırılarak yüksek performansa ulaşmasına katkı sağlanmaktadır. Ayrıca, ilk ve orta kademe yöneticilerine de yöneticilik ve eğiticilik niteliklerinin geliştirilmesine yönelik eğitimler verilmektedir.

2.13.3.3. Pasif İşgücü Piyasası Hizmetleri

Pasif işgücü piyasası kapsamında İŞKUR tarafından işsizlik sigortası, ücret garanti fonu, kısa çalışma ödeneği ve iş kaybı tazminatı hizmetleri sunulmaktadır.²⁵

25 Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü resmî internet sitesi, www.iskur.gov.tr, Erişim: 17.11.2012

2.13.4. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Destekleri

Bakanlık doğrudan destek verdiği gibi aynı zamanda tarım kredi kooperatifleri ve Ziraat Bankası aracılığıyla da çeşitli destekler vermektedir. Bakanlığın halihazırda Türkiye genelinde geçerli olan "Kırsal Kalkınma Yatırımlarını Destekleme Programı" ve Doğu Anadolu Bölgesi illerinde uygulanan "DAP Büyükbaş Hayvancılık Destekleme Programı" destekleri mevcuttur.

2.13.5. Tarım ve Kırsal Kalkınma Destekleme Kurumu (TKDK)

Avrupa Birliği'nin Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPA) kapsamında Türkiye'deki tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve Avrupa Birliği'nin tarım işletmeleri için belirlemiş olduğu standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımların desteklenmesi amacıyla T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet göstermektedir.

TKDK programları seçilen illerde uygulanmaktadır. Desteklere başvurabilmek için TKDK İl Koordinatörlüğünün başvuru yapılacak ilde faaliyet göstermesi gerekmektedir. Bölgemizde hâlihazırda yer alan TKDK Ağrı İl Koordinatörlüğü'ne başvuru yapılabilecek destek programları,

- Süt Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım,
- Et Üreten Tarımsal İşletmelere Yatırım (Kırmızı Et),
- Süt ve Süt Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması,
- Et ve Et Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması (Kırmızı Et),
- Meyve ve Sebzelerin İşlenmesi ve Paketlenmesi,
- Su Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanması,
- Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi,
- Yerel Ürünler ve Mikro İşletmelerin Geliştirilmesi,
- Kırsal Turizm,
- Kültür Balıkçılığının Geliştirilmesi,

şeklinde²⁶ 2013 yılı destekleri için 15 Şubat-15 Mart arasında başvurular alınacaktır.

²⁶ Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu resmî internet sitesi, www.tkd.org.tr, Erişim: 17.11.2012

2.14. İlin GZFT Analizi

Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan TRA2 Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı sürecinde, bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin sistematik bir analizi yapılarak bölgenin geleceği için arzulanan sonuçları etkileyebilecek unsurları belirlemek amacıyla 12-27 Temmuz 2010 tarihleri arasında dört ilde çalıştaylar düzenlenmiştir.

12 Temmuz 2010 tarihinde Ağrı için organize edilen toplantıda, Ajans tarafından hazırlanan bölge planının mevcut durum analizi bulgularının kalkınmanın yerel aktörlerince tartışılması, bölgenin vizyonu ile kalkınma amaç ve hedeflerinin yerel aktörler ile birlikte saptanması ve planın yerel aktörler (paydaşlar) tarafından sahiplenilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmaya il ve ilçe düzeyinde kamu, özel sektör kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ile bireysel üretici ve işletmeciler olmak üzere toplamda 100 kişi tarafından katılım sağlanmış ve sektörler için aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

2.14.1. Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Genç nüfusun fazlalığı	Sulama yetersizliği
Mera ve çayır alanların fazlalığı	Bilinçsiz tarım ve hayvancılık yapılması, eğitim eksikliği
Yüksek tarım ve hayvancılık potansiyeli	Denetim eksikliği
Şeker pancarı tarımının yapılması	Miras yasalarının toprağın bölünmesine neden olması
Arıcılık kapasitesinin yüksek olması	Teşviklerin tabana ulaşmaması
Organik tarıma uygun arazilerin bulunması	Kooperatif sayılarının ve faaliyetlerinin yetersizliği
Su potansiyelinin fazla olması	Büyük baş hayvancılıktaki ıslah eksikliği
Tıbbi ve aromatik (endemik) bitki zenginliği (kapari, kanola, gulik, çadır)	Küçükbaş hayvancılıktaki sayı yetersizliği
Doğal soğuk hava depoları olan mağaraların bulunması	Yetersiz toprak analizleri
	Sulama kanalları yetersizliği
	Hayvan sağlığı hastanelerinin olmaması
	Sigortasız tarım ve hayvancılık yapılması
	Tarımsal ürün zenginliği tanıtımının yetersiz olması
	Kredilerin yetersiz olması
	Küçük işletmeler için teşviklerin yetersiz olması

Fırsatlar	Tehditler
Tarım alanlarının genişliği	Islah çalışmalarının yapılmaması
Bölgenin hayvancılığa uygun olması	Sertifikalı tohum ıslah çalışmalarının eksikliği
Sanayi ve ihracata uygun organik tarım potansiyelinin bulunması	Göçün yoğun olması
Tatlı su balıkçılığının yapılabilirliği	Girdi maliyelerinin yüksek olması
Tarıma dayalı sanayinin gelişme potansiyelinin bulunması	Şeker pancarında yeterli desteğin olmaması
İklim şartlarına uygun hayvan ırklarının çoğaltılması	Toprak yapısının bozulması, bilinçsiz tarım faaliyetlerinin verdiği zararların artması
Toprak reformu yasasının yapılması	Erozyon ve sel felaketlerine gereken önlemlerin alınmaması
Kooperatiflerin kuruluş sürecinin kolaylaştırılması	DAP'a yeterince önem verilmemesi

2.14.2. Ticaret ve Sanayi, Enerji ve Madenler Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Şeker fabrikasının bulunması	Bölgeden yatırımcıların bölgeye yatırım yapmaması
Sınır ili olunması	Sanayi için enerji yetersizliği
Teşviklerden yararlanılması	Bankacılık mevzuatının dış ticaret mevzuatında sağlanan kolaylıklarla uyumlu olmaması
	Pazarlama sorunu (pazarın küçük olması)
	Organize hayvancılık alanının olmayışı
	Küçük işletmelere yeterli teşvikin verilememesi
	Yatırımların yetersizliği
	Kredilerin yetersiz olması
	DAP'a yeterince önem verilmemesi

Fırsatlar	
Doğal gaz çalışmalarının Ağrı şehir girişine kadar olan kısmının tamamlanması	Tarım dayalı sanayi potansiyelinin yüksek olması
Sınır ili olması	Hayvansal deri ve ürün sanayi potansiyeli
Organik tarımın tarımsal sanayiye uygun olması	Biyogaz enerjisinin üretilebilirliği
Organik tarımın ihracat değerinin yüksek olması	Serbest bölge olabilmek potansiyeli
Yurt dışında yaşayan Ağrılıların yatırım yapabileme ihtimalleri	Hayvancılık ve tarıma uygun sanayinin kurulabilir olması (yüne bağlı iplik fabrikası gibi)
Bakanlık, AB, BM gibi fonların olması	HES potansiyelinin olması
Kar ve buza bağlı endüstrinin kurulabilir olması	Tehditler
Atıl durumda olan karbondioksit fabrikasının bulunması	Terör ve güvenlik sorunlarının yatırımları engellemesi
Rüzgâr enerjisi potansiyelinin bulunması SGK vergilerinin desteklenmemesi	

2.14.3. Kültür ve Turizm Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Güçlü turizm varlıklarının bulunması	Başlık parası, töre ve berdelin olumsuz etkisi
İnanç turizmi varlıklarının bulunması	Turizmin bölgede sektör olarak algılanmaması
Dağcılık ve spor turizmüne elverişlilik	Sektörde tanıtım eksikliğinin bulunması
Ekolojik turizm potansiyelinin bulunması	Sektöre güvensizlik
	Sektörde altyapı eksikliğinin fazlalığı
	Markalaşmanın olmaması
	Yerel yönetimlerin turizme yeterince eğilmemesi
	Turizmin sezonluk algılanması
	Sosyalleşmeyi sağlayacak mekânların yeterince bulunmaması
	Rehberlik hizmetlerinin yetersizliği
	Turizm meslek yüksekokulu ve meslek lisesinin bulunmaması

Fırsatlar	Tehditler
Kış turizmi potansiyeli	Güvenlik sorunları
Turizme yatırım yapılması durumunda yaratacağı geri dönüşler	
Yaylaların turizme açılabilir olması	
Türkiye'nin en yüksek rakımlı gölünün (Balk Gölü) ilde bulunması	
Yöresel yemeklerin bulunduğu fırsatlar	
İshakpaşa Sarayı'nın uluslararası kongre merkezi olmasının sunacağı fırsatlar	
El sanatlarının gelişmiş olması halinde sunacağı fırsatlar	

2.14.4. Eğitim, İstihdam ve İnsan Kaynakları Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Genç nüfusun varlığı	İstihdamın arttırılamaması
Öğretmenlerin eğitim kapasitelerinin yüksek olması	Yeterli sayıda ve nitelikte kamu personelinin olmaması
Güçlü yönetim potansiyeli	Kalifiye eleman yetersizliği
İşgücü potansiyelinin fazla olması	Ortak iş yapma kültürünün olmaması
İnsan kaynakları potansiyelinin varlığı	Beyin ve nüfus göçünün fazlalığı
Üniversitenin kurulmuş olması	Bölgelere insanın huzursuzluğu ve güvensizliği
Hizmet içi eğitime önem verilmesi	Terör ve güvenlik sorunu
SODES'in varlığı	Aşiretçilik
AB hibe programlarından yararlanılması	Öğretmen yetersizliği
	Velilerin eğitim düzeyinin düşük olması
	Okuma yazma oranının düşük olması
	Öğretmenlerin kısa sürede tayin olması ve sürekli tecrübesiz yeni mezun öğretmenlerin gelmesi
	Yaşam kalitesinin düşük olması
	Parçalanmış aile ve göç
	Eğitimde fiziki altyapı eksikliği
	Eğitimde donanım yetersizliği
	Vekâleten yönetilen okul sayısının fazla olması
	Öğretmenlerin heyecanının kaybetmiş olması
	İlçelerde MYO ve fakülte eksikliği
	YİBO sayısının yetersizliği ve yaygın olmaması
	Pansiyonlu İlköğretim Okullarının (PIO) yaygın olmaması
	Sağlık ve eğitim çalışanları açısından bölgenin cazip olmaması
	Kooperatifiğin gelişmemiş olması
	Spor ve spor organizasyon eksikliği (okullarda spor eğitimine önem verilmemesi)
	Tıp fakültesinin olmaması
	Gıda mühendisliği ve ziraat fakültesinin bulunmaması
	Meslek liselerinin yetersiz olması
	İstihdamın azlığı
	Devlet yatırımlarının yetersizliği
	Bölgelere atanan bürokratların bölgeye önyargılı olmaları

Fırsatlar	Tehditler
Yerel kurumlar ve basının eğitime önem vermesi	Nüfus artış hızının yüksek olması
Tarım kesimindeki eğitimin sektörde gelişme için fırsat sunması	Çiftçilerin eğitim düzeyinin düşüklüğü
Genç nüfus ve kız öğrencilerin eğitime önem verilmesi	Bilgilendirmelerin yetersizliği ve iletişim eksikliği
El sanatları alanında kadın nüfusun eğitilmesi ve istihdam alanının yaratılması	İşsizlik oranlarının yüksek olması ve bunun göçe neden olması
Genç nüfusun nitelikli işgücüne dönüştürülmesi	
Kamu ve özel sektör desteğiyle çağrı merkezlerinin kurulması	
Kadın okur-yazarlık oranının artırılması	

2.14.5. Sağlık ve Spor Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Sağlık alanına yapılan kamu yatırımları	Altyapı yetersizliği
	Kalifiye eleman yetersizliği
	Özel hastanelerin yetersizliği
	Sağlık kurumlarında yeterli yatak tahsis yapılmaması
	Temizlik yetersizliği
	Yeşil kartlı bağımlı nüfusun fazla olması

2.14.6. Çevre, Ulaştırma ve Altyapı Sektörü

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Haberleşme altyapısının iyi olması	Doğalgaz altyapısının bulunmaması
Sınır ili olması	Ulaşım sorunları
Uluslararası ulaşım avantajının olması	Fiziki altyapı yetersizliği
Üniversitenin kurulmuş olması	Yapılaşma planlara aykırı hareket edilmesi
Serhat Kalkınma Ajansı'nın bulunması	Yapılandırmada güçlendirme çalışmalarının eksikliği
	Turizm konut yapılarında yetersizlik
	Bölgelendirme çalışmalarının yatırım yapmaması
	Kentsel nüfus yetersizliği (kırsal nüfusun fazlalığı)
	Sermaye yetersizliği
	Spor tesislerinin yetersizliği

Fırsatlar	Tehditler
DAP'tan faydalanabilme potansiyeli	Ulaşım zorluğu (yol, altyapı)
Biyomas, doğalgaz ve termal kaynakların bulunması	Plansız yapılaşma
Sınır bölgesi olmasının sunduğu avantaj	
Yurt dışında bulunan Ağırlıkların maddi birikimleri	
Hayırseverlerin yatırımları	
Tanıtım altyapısının güçlendirilmesi	
İnşaat altyapısının güçlendirilmesi	
Çağrı merkezi kurulum potansiyeli	
Su kaynaklarının altyapı ile tarıma yönlendirilmesi potansiyeli	
Serbest bölge olma potansiyeli	

2.14.7. Enerji, Yer Altı Ve Yer Üstü Kaynaklar

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Su potansiyelinin bulunması	Doğal gazın bulunmaması
Zengin termal kaynakların varlığı	Madenlerin iyi değerlendirilmemesi
Rüzgâr enerjisinin kullanılabilirliği	Merkezi kaynakların verimli kullanılmaması
Hidroelektrik santralı yapımına uygun coğrafya	Murat nehrinin ıslah edilmemesi
Biyogaz potansiyeli (hayvancılığa bağlı olarak)	Sanayide elektrik teşvikinin olmaması

Fırsatlar	Tehditler
Göl ve yayla gibi doğal güzelliklerin bulunması	Terör ve güvenlik sorunlarından dolayı bu kaynakların değerlendirilememesi
	Ağrılı yatırımcıların bölge dışına yatırım yapması

3. YATIRIM ORTAMI DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmanın bu bölümünde Ağrı ilinde yatırım yapılabilecek alanların objektif ölçütlerle tespit edilerek ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Türkiye Kalkınma Bankası'nca (TKB) 2000 yılında hazırlanan "Ağrı İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması" ve Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayınlanan "81 İl Durum Raporu" incelenmiştir. Türkiye Kalkınma Bankası'nın çalışmasında kullanılan "Önerilen Yatırım Konularının Kuruluş Yeri Faktörlerine Göre Değerlendirme" tabloları başta 2010 yılı Ekim ayında Ajans tarafından hazırlanan "TRA2 Düzey II Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı" olmak üzere Ajans'ın saha çalışmaları ve raporlarında elde edilen bulgular yardımıyla güncellenmiştir. TKB tarafından sunulan yatırım konuları listelerinde yer almayan yatırım alanları yine aynı şablon kullanılarak listelere eklenmiştir. Tablolar güncellenirken hali hazırdaki teşvik ve destekler de dikkate alınmıştır.

Bu çalışmanın temel inceleme alanı "kuruluş yeri faktörleri" analizidir. Kuruluş yeri faktörleri, belirli bir üretim biriminin belirli bir coğrafi konuma yerleştirilmesi halinde, söz konusu üretim biriminin maliyeti, satış hasılatı ve sermaye yapısı üzerinde etkili olan tüm konumsal özellikleri kapsar. Çalışmada önerilen yatırım alanları için sektörel bir faktör ağırlığı belirlenmiş daha sonra her bir yatırım alanı için puan verilerek toplam faktör puanları hesaplanmıştır. Buna göre;

Tarım ve Hayvancılık Sektörü için:

0-120 arası puan C grubu

121-160 arası puan B grubu

161-200 arası puan A grubu

Sanayi ve Hizmetler Sektörleri için:

0-150 arası puan C grubu

151-200 arası puan B grubu

201-250 arası puan A grubu

yatırım konularını ifade etmektedir.

A grubu: Gerek talep/pazar/kaynak, gerekse yatırım boyutları/karlılık/risk derecesi bakımından sorun bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.

B grubu: Bireysel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz olarak düşünülmeyle birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb.

unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak, bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranlara daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

3.1. Kuruluş Yeri Faktörleri

Çalışmada tarım ve hayvancılık alanları için 10 adet, sanayi ve hizmetler sektöründeki yatırım önerileri için 16 adet kuruluş yeri faktörü belirlenmiştir.

KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİ	
Tarım ve Hayvancılık	
1	Pazar Olanakları
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık
3	Taşıma
4	İşgücü
5	Enerji, Yakıt ve Su
6	Arazi Durumu
7	Sosyal ve Kültürel Çevre
8	İklim Koşulları
9	Özendirme Önlemleri
10	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları
Sanayi ve Hizmetler	
1	Pazar Olanakları
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık
3	Taşıma
4	İşgücü
5	Enerji, Yakıt ve Su
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti
7	Sosyal ve Kültürel Çevre
8	İklim Koşulları
9	Çevre Koşullarına Uygunluk
10	Özendirme Önlemleri
11	Yan Sanayiye Yakınlık
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması
13	İletişim İmkânları
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)

3.2. Kuruluş Yeri Faktörleri Değerlendirmesi

3.2.1. Pazar Olanakları

İl nüfusu 2012 yılı itibarıyla 552.404 kişi olup, nüfusun %52,95'i il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır. Son yıllarda ülke genelindeki ekonomik iyileşme ve tüketicilerin satın alma gücündeki artış Ağrı'ya da yansımıştır. Hızla gelişmekte ve büyümekte olan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin harcama eğilimleri ve il ekonomisine katkıları her geçen gün artış göstermektedir. Son yıllarda ildeki ulaştırma, eğitim, sağlık ve inşaat sektörü vb. alanlarda gerçekleştirilen yatırımlar ise çarpan etkisiyle diğer sektörleri de peşinden sürüklemektedir.

Bölgede tarım ve hayvancılık sektörü, gıda ihtiyacını karşılaması, nüfusun önemli bir bölümünün istihdamını sağlaması, sanayi sektörünün birçok dalına girdi sağlaması ve ihracat potansiyeli ile ilin ekonomisine katkısı büyük sektörlerden biri olmaya devam etmektedir.

Sektörlere ilişkin katma değer ve istihdam verilerine göre, tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik yapı gösteren ilin, son yıllarda sanayi sektörüne doğru bir geçiş yaşadığı söylenebilir. TRA2 Bölgesi illeri arasında son 10 yıl içinde alt imalat sanayi kolları bakımından en fazla değişim gösteren bir başka deyişle en hızlı sanayileşen il Ağrı'dır. İlde imalat sanayi alanında faaliyet gösteren ve öne çıkan işletmeler Küçük Sanayi Sitelerinde ve şehir içindeki imalathanelerde konumlanmıştır. 2 adet ayakkabı fabrikası, yem fabrikası, tekstil atölyeleri, mobilya imalathaneleri ve şeker imalathaneleri şehir içinde üretim yapan büyük çaplı işletmelerdir. Özel sektör yatırımlarına ek olarak ilin en önemli sanayi kuruluşları Şeker Fabrikası ve Et Balık Kombinası olup yaklaşık 600 kişiye istihdam sağlamaktadırlar.

Mevcut sanayi tarım sektörüne ve özellikle hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. İl sanayisinin gelişimine katkı sağlayan gıda ürünleri imalatı, hammaddesini birincil tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden sağlamaktadır.

Bölge illerine kıyasla Ağrı'da büyükbaş hayvan varlığının yanı sıra küçükbaş hayvan varlığı da kayda değer düzeydedir. Buna karşın ilde besi hayvancılığının geliştirilmesini sağlayan hayvan pazarı ve borsası gibi kuruluşlar ile besi hayvancılığı için hayati öneme sahip olan modern kesimhaneler yaygın değildir. Bununla birlikte batı illerine

canlı hayvan satımı gerçekleşmektedir. Ülke genelindeki et ve et ürünlerine yönelik iç talebin karşılanamadığı göz önüne alınarak bölgede kurulabilecek tesislerin pazar olanağı konusunda herhangi bir sorunla karşılaşmayacağı öngörülmektedir.

Süt ve süt ürünleri sektöründe üretim yapan işletmeler ise, yeterli hammaddenin bulunamamasından dolayı kurulu kapasitelerinin altında faaliyet göstermek zorunda kalmaktadır. Ağrı'da 6 adet faal mandıra bulunmakta olup ortalama fiili kapasiteleri günlük 3 ton ile sınırlı kalmaktadır. Söz konusu süt işleme tesisleri ağırlıklı olarak ayran ve yoğurt üzerine üretimini sürdürmekte ve ürünlerini il-ilçe merkezlerine rahatlıkla pazarlayabilmektedir. Özellikle Doğubayazıt ilçesindeki işleme tesisleri hammadde teminini Iğdır'dan sağlamaktadır.

İlde arıcılık konusunda da önemli bir potansiyel bulunmaktadır. 2012 yılı verilerine göre ildeki toplam 29 bin kovandan kovan başına ortalama 22 kg olmak üzere toplamda 659 ton bal alınmıştır. Türkiye ortalamasının kovan başına 15 kg olduğu dikkate alınırsa Ağrı ilindeki arıcılık faaliyetinden oldukça yüksek verim elde edildiği ve katma değerinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Ağrı ili Diyadin ilçesi sahip olduğu jeotermal kaynaklarla hem turizm açısından hem de jeotermal ısıtma kullanılarak seracılık faaliyetlerinin yapılması bakımından dikkate değerdir. Jeotermal kaynakların sera ısıtmasında kullanılması amacıyla ilçede 90'lı yılların sonunda kamu eliyle örnek seralar (her biri 300 büyüklüğe sahip 8 sera) kurulmuş ve sebze üretimi gerçekleştirilmiştir. Ancak gerek bakım maliyetlerinin yüksek olması gerek verimin düşük olması ve gerekse üretilen ürünlerin pazarlanmasında yaşanan sıkıntılar nedeniyle seracılık fazla gelişmemiştir. Şu anda Diyadin ilçesinde bir işletmeci toplamda 1 dönüm olan 3 serada üretim yapmaktadır. Ancak serada bakım maliyeti yüksek olduğu için termal kaynak kullanılmamakta, seracılık faaliyeti yaz aylarında yapılmaktadır. Bu durumda yıllık 6-10 ton arası salatalık ve domates yetiştirilebilmektedir. Bu ürünlerin de Ağrı ve çevre illere satışı yapılmaktadır.

2000 yılı ile kıyaslandığında pazarlama imkanları ulaşımın kolaylaşması, insanların alım gücünün artması, e-ticaretin gelişmesi, vs. bakımından gelişmiştir. Ağrı ili sınır olmanın getirdiği avantajlarla ürünlerini sadece batı illerine satmaya odaklanmamış başta sınır komşusu İran olmak üzere Kafkas ülkelerine yaptığı ihracatı her yıl artırmıştır. Dış ticaret verilerine göre Ağrı ilinin 2011 yılındaki toplam ihracatının (77,5 milyon dolar) yaklaşık yüzde 90'ı İran'a yapılmıştır. İran'ı 6 milyon dolarlık ihracatla Türkmenistan izlemiştir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü verilerine göre 2012 yılında organik tarım ile uğraşan 2.137 çiftçi desteklerden yararlanmışır. Üretim yapılan 621.639 dönüm alanda 179.841 ton organik tarım ürünleri üretilmektedir (Buğday, arpa, yonca çayır, mercimek, korunga, fiğ, ayçiçeğı ve nohut). Ayrıca son dönemlerde yaygınlaşan e-ticaret ile firmalar ürünlerini üreticiler ile sözleşme imzalayarak kendi siteleri üzerinden pazarlama fırsatı da bulmaktadır.

3.2.2. Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık

İldeki tarla ürünlerinin yaklaşık yarısını yem bitkileri oluşturmaktadır. Özellikle Ağrı'daki büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı, kış şartlarının elverişsizliği ile zaman zaman yaşanan kuraklık hayvansal yeme olan ihtiyacı ön plana çıkarmakta ve bölge dışından yem ve yem bitkisi girişi olmaktadır.

Ülkemizde olduğu gibi ilde de hayvancılığın temel yem maddesinin saman oluşu hayvansal üretimdeki verim düşüklüğünü beraberinde getirmektedir. Son yıllarda yetiştiricilere yönelik olarak gerçekleştirilen bilinçlendirme faaliyetleri ile birlikte kaba yeme olan talep artmaktadır. Bu yüzden özellikle hayvancılık işletmelerinin en büyük giderini oluşturan hayvan beslemesi konusunda silaj yapımı ve kaliteli kaba yem yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Temel hammadde temin yerleri bakımından genellikle yurtiçindeki diğer illere bağımlı olan il sanayisi, yan sanayinin gelişmemiş olması, bünyesinde birbirini tamamlayıcı nitelikte işletme ağını barındırmaması ve istenilen kalite ve miktarda ürün sunamaması dolayısıyla bu noktada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. İlde yer alan sanayi işletmelerinin büyük bir çoğunluğu üretim sürecinde kullandığı makine ve teçhizatı bölge dışındaki illerden temin etmektedir. Bu yüzden ilde mevcut olan işletmelerin ihtiyaç duyacağı hammaddeler ve yan sanayi malları dikkate alınarak kurulacak işletmeler bu talebin bölge içerisinden karşılanmasına olanak tanıyacak, kendisine çevre illerden de pazar bulacaktır.

Ağrı ili içinde bulunduğu jeolojik yapısı gereği özellikle inşaat sektörüne yönelik hammadde kaynakları bakımından önem teşkil etmektedir. Ağrı ili ve yakın çevresinde yapılan çalışmalar sonucunda başta ponza ve perlit olmak üzere tuğla-kiremit, kireçtaşı ve kükürt yatak ve zuhurları ortaya çıkarılmıştır.

3.2.3. Taşıma

Karayolu: İlin komşu ülkelere ve diğer illere ulaştıran karayolunun kalitesi son yıllarda yapılan bölünmüş yollar sayesinde hızla artmaktadır. Bununla birlikte il Türkiye'yi İran'a bağlayan en önemli sınır kapısına sahiptir. Türkiye'yi İran ve Orta Asya'ya bağlayan tarihi İpekyolu üzerinde bulunan Gürbulak Sınır Kapısı, Kapıkule ve Habur ile birlikte ülkemizdeki en önemli sınır kapılarından biridir.

Türkiye-İran koridorunda en önemli karayolu ulaşım güzergâhı Orta Asya-İran-Avrupa transit koridorunu oluşturan E-80 (D-100) numaralı yoldur.²⁷ Bu yol doğuda Ağrı İlinin Doğubayazıt İlçesi'ndeki Gürbulak Kara Sınır Kapısı'ndan (İran sınırı) başlamakta ve batıda Edirne'deki Kapıkule Kara Sınır Kapısı'nda (Bulgaristan sınırı) sona ermektedir. Batı illerinden İran'a ihracat yapan büyük çaplı işletmeler bu ulaşım hattını kullanmaktadır. 2023 yılına kadar bitirilmesi planlanan Gerede-Merzifon-Gürbulak otoyol projesi bölgede ulaşımın gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Havayolu: Mevcut durumda İstanbul ve Ankara'ya karşılıklı direk uçuş seferleri bulunmaktadır. Havalimanının 2009 yılında hava trafiğine kapatılıp pisti modernize edilmiş, toplam alanı 2,3 milyon metrekareye çıkarılmış ve yeni terminal binası yapılmaya başlanmıştır. Terminal binasının inşası tamamlandığında havaalanının yolcu kapasitesi yıllık 3 milyona çıkacaktır.

Demiryolu: İlin demiryolu bağlantısı yoktur. En yakın demiryolu Erzurum'un Horasan ilçesinde olup Ağrı merkeze 95 km uzaklıktadır. Ruslar tarafından inşa edilen Horasan-Ağrı-Doğubayazıt-Gürbulak-İran dekovil hattı Cumhuriyet döneminden bu yana kullanılmadığından hâlihazırda rayları sökülmiş vaziyettedir. Bu hattın yeniden hayata geçirilmesi için lobicilik faaliyetleri yürütülmektedir

3.2.4. İşgücü

2011 yılında TRA2 Bölgesi'nde en çok istihdam sağlayan sektör %55,8'lik oranla tarım sektörü olmakla birlikte, toplam istihdamın yüzde 30,5'i hizmetler, %13,7'si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır.

27 T.C. Ulaştırma Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, Uluslararası Karayolu Güzergâhları, www.kgm.gov.tr (Erişim tarihi: 05.09.2011).

İl nüfusunun %39'u 15 yaş altı, %69'u ise 30 yaş altıdır. Genç nüfus olarak nitelendirilen 15-24 yaş arası nüfus ilin %22'sini, 15-64 yaş grubundaki çalışan nüfus ise Ağrı nüfusunun %57'sini teşkil etmektedir.

Türkiye İş Kurumu'nun verilerine göre, 2011 yılı sonu itibariyle veri tabanına kayıtlı işsiz sayısı TRA2 Bölgesi'nde 28.877 olup Ağrı ilindeki kayıtlı işsiz sayısı 9.112'si erkek, 1.898'i kadın olmak üzere 11.010'dur.

Yapılan başvuruların %53,8'i 20-34 yaş arasındaki işsizlere ait olup (5.089 kişi) kadınlar tarafından yapılan başvurular daha çok 15-24 yaş grubunda (705 kişi) yoğunlaşmaktadır. Ayrıca başvuruların yaklaşık yarısı ilköğretim mezunu erkekler tarafından yapılmıştır. Başvurulara göre ön lisans ile lisans ve üstü eğitime sahip kişi sayısı sınırlı olup, ortaöğretim mezunu 1.750 kişinin İŞKUR İl Müdürlüğü'ne başvuru yapmış olması dikkat çekmektedir.

İŞKUR ve Halk Eğitim Merkezi tarafından düzenlenen meslek edindirme kursları ile ilde ihtiyaç duyulan alanlarda kalifiye personel yetiştirilmektedir.

Bölgede kış aylarındaki iklim elverişsizliği nedeniyle tarım işletmelerinin faaliyete ara vermesi ile büyük bir işgücü atıl kalmaktadır. Bölgedeki sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmesi için bu işgücü kullanılabilir. Bu durum özellikle emek yoğun olan sektörler için işgücü maliyetlerini azaltan bir faktör olabilir.

Nüfusun önemli bir bölümünün geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde son yıllarda gerçekleştirilen hayvan hastalıkları ile mücadele, hayvan beslemesi, iyi tarım uygulamaları, model işletme ziyaretleri vb. çalışmalar mevcut beşeri sermayenin gelişmesine imkân tanımaktadır.

İlde yetişen nitelikli işgücü bakımından Ağrı'da bulunan kız meslek ve teknik lisesi, teknik ve endüstri meslek lisesi, ticaret meslek lisesi ve sağlık meslek lisesi önem teşkil etmektedir.

Yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı, TRA2 Bölgesi genelinde 2008-2011 yılları arasında yüzde 50 artış göstermiştir. 2011 yılında Ağrı ilinde üniversite bünyesindeki öğrenci sayısı 5.839 olup bu rakam 2012 yılında 7.824'e yükselmiştir. 2007 yılında kurulan İbrahim Çeçen Üniversitesi yeni fakülte ve bölümlerin açılması ile her yıl büyümektedir.

3.2.5. Enerji, Yakıt ve Su

İl dahilinde Patnos Barajı ile Yazıcı Barajı bulunmaktadır. İçme suyu olarak il ve ilçe merkezlerinde bulunan kaynak sular değerlendirilmektedir. Ağrı ve Ekincik ovalarının sulanması amaçlanan Ağrı Ovası Yazıcı Sulaması ve ilçenin içme suyu ihtiyacının karşılanması amaçlanan Doğubayazıt İçme Suyu projelerinin kısa vadede sonlandırılması planlanmaktadır.

Erzurum-İran doğalgaz boru hattının 242 kilometresi il sınırları içerisinde geçmekte olup mevcut durumda İbrahim Çeçen Üniversitesi ve Şeker Fabrikası doğalgaz kullanmaktadır.

3.2.6. Sosyal ve Kültürel Çevre

Yöre halkının yıllarca süren göçebe yaşamı ve buna bağlı olarak tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşması bölgede bu kültürün günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bölge halkının bu yöndeki kültürel değerlerinin yanı sıra üniversite ve üretici birlikleri de faaliyetlerin gelişmesine yardımcı olan önemli etkenler arasındadır. 2007 yılında kurulan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi bünyesindeki Meslek Yüksekokulunda Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü ve Çevre Koruma Teknikleri Bölümlerinde öğrenci yetiştirmektedir.

Ağrı'da 5 Tarım Kredi Kooperatifi, 35 Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ve 3 adet yetiştirici ve 2 adet üretici birliği bulunmaktadır. Hayvansal üretimin geliştirilmesi amaçlı faaliyet gösteren bu birlikler, veterinerlik hizmetleri, yem ve malzeme satışı, ırk ıslahı ve kayıt tutma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır.

Son yıllardaki örgütlenmelerin bir kısmı Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Avrupa Birliği'nin tarımsal desteklerinden faydalanmak için gerekli olan yasal zorunlulardan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kooperatif ve birlik gibi örgütlerin hem sayı hem de nitelik olarak yeterli olduğu söylenemez.

Sanayi ve ticaret alanında Ağrı ve Doğubayazıt Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği işletmelere iktisadi, sınai ve ticari faaliyetlerinde desteklerini sürdürmektedir. Bununla birlikte SERKA, KOSGEB ve TKDK gibi kurumların işletmelerin mevcut kapasitelerini artırmaya ve girişimcilik kültürünü geliştirmeye yönelik faaliyetleri bulunmaktadır.

İlde faaliyette olan bir sınır kapısının bulunması, halkı ticari faaliyetler ile yoğun bir şekilde ilgilenmeye yönelterek özellikle Doğubayazıt ilçesinde ticaret ve girişimcilik kültürünün gelişmesini sağlamıştır. İlde 50 adet ihracatçı firma yer almaktadır.

3.2.7. İklim Koşulları

Büyük bir plato özelliği gösteren il coğrafyasında bitki örtüsü genel olarak bozkır görünümündedir. İlde kışlar oldukça soğuk ve sert, kısa süren yazlar ise yağışlı geçmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, il geneli ortalama sıcaklık 6,2 °C olup, kış mevsiminde -45,6 °C, yazın ise 38,2 °C'ye varan sıcaklık ölçümleri yapılmıştır. Ağrı'da en çok yağış ilkbahar mevsiminde, en az yağış ise yaz mevsiminde gerçekleşmektedir.

Tarımın büyük oranda iklim koşullarına bağlı olması ilin tarımsal üretimi ve gelişmesini etkilemektedir. Aynı zamanda bölge içinde görülen mekânsal farklılıklar, tarımsal üretim çeşitliliğini ve seviyesini değiştirebilmektedir.

İlin güneydoğusunda yer alan Diyadin ilçe merkezine 5 km. uzaklıkta yer alan jeotermal kaynaklar seracılık faaliyetleri için bir potansiyel oluşturmaktadır.

3.2.8. Çevre Koşullarına Uygunluk

İlde ekonomiye bağlı gelişmişlik seviyesi ve sanayinin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle genellikle evsel atıklar önemli bir yer tutmaktadır. Merkez, Diyadin, Doğubayazıt, Eleşkirt, Taşlıçay, Tutak ve Patnos ilçelerinde evsel atık toplama hizmeti verilmektedir.

Ağrı'da Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yardımıyla Düzenli Katı Atık Bertaraf tesisi kurulmuştur.

İldeki mevcut sanayi tesislerinin sayısının az olması ve genel olarak çevreyi kirleticiler olmamaları nedeniyle atıkların, çevreye zarar vermeyecek hale getirilmesi konusunda ilde sanayi tesisleri bazında ve OSB bünyesinde bugüne kadar çalışma yapılmamıştır.

3.2.9. Özendirme Önlemleri

15 Haziran 2012 tarih ve 2012/3305 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yürürlüğe giren yeni teşvik sisteminde Ağrı ili altıncı bölge illeri arasında yer almıştır. Böylece minimum yatırım tutarı olan 500.000 TL'nin üzerindeki tüm yatırımlar sektör ayrımı yapılmaksızın (Türkiye'de desteklenmeyen sektörler hariç) bölgesel desteklerden yararlanabilecektir. Teşvik Sistemi kapsamında belirlenen destek unsurları yatırım yeri tahsisi, faiz desteği, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası, işçi ve işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı ve vergi indirimidir.

Buna ek olarak son dönemde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı çiftçiye gübre, mazot, organik tarım, hayvan başı ödemeler, yem ekimi vb. konularda desteklerini artırmıştır. Ayrıca DAP ve KKYDP kapsamında makine alımı, sulama sistemi kurulumu, tarım ve tarıma dayalı sanayi işletmelerinin kurulması için destek sağlanmaktadır.

DAP desteklemeleri kapsamında 2010 yılında tamamlanan projeler kapsamında 324 adet hayvan alınmış olup, 2011 ve 2012 yılında başlanan projeler bittiğinde 820 hayvan daha alınacak ve ilde örnek gösterilebilecek büyük ölçekli işletmeler kurulmuş olacaktır.

İlde faaliyet gösteren KOSGEB, TKDK ve SERKA'nın tarım, hayvancılık, imalat sanayi, ticaret ve turizm sektörlerinde ilin ihtiyaçlarına ve potansiyeline göre faaliyet göstermesi ve destek vermesi bölgedeki yatırım ve yatırımcılar için önemli teşvikler sağlamaktadır. Bölgede yapılacak turizm yatırımları için Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın arazi tahsisini de içeren destekleri bulunmaktadır.

İhracat Bilgi Platformu ise ihracat yapan ve yapmak isteyen firmalara hem yol göstermekte hem de pazar araştırması, fuar ziyaretleri, yurtdışında şube/showroom açma vb. faaliyetlerinde maddi destek sağlamaktadır.

3.2.10. Yan Sanayiye Yakınlık

İlin coğrafi konumu ve il sanayisinin ticaret, tarım ve hayvancılık sektörlerinin gerisinde kalması yan sanayinin gelişmemesine sebep olmuştur. Makine, teçhizat vb. ürünler bölge dışından (Erzurum, Van, Gaziantep, Kayseri, Konya, Ankara vs.) temin edilmektedir.

3.2.11. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması

İlde gerçekleştirilen ve üst düzey yönetici/teknik personel gerektiren yatırım alanlarında firmaların bu ihtiyacın bir kısmını bölgedeki beşeri sermayeden bir kısmını ise bölge dışından karşıladığı bilinmektedir.

Yeni kurulmuş olan İbrahim Çeçen Üniversitesi'nin yakın zamanda ildeki teknik personel ve üst düzey yönetici ihtiyacını karşılaması beklenmektedir.

3.2.12. İletişim İmkânları

Ağrı telekomünikasyon bakımından gerekli teknik altyapıya sahiptir. Gerek internet hizmetleri gerek telefon hizmetleri açısından ilin ihtiyacını karşılayacak düzeyde altyapı sunulmaktadır. İl merkezinin büyük çoğunluğunda ve üniversite kampüsünde fiber optik kablo altyapısı mevcuttur. İlde 2013 yılı içerisinde kurulması planlanan çağrı merkezi yatırımı için teşvik belgesi alınmış olup 37,5 milyon TL yatırım ile 1.545 kişilik istihdam sağlanacaktır.

3.2.13. Arazi Durumu

İlde tarım arazilerinin alanı toplam yüzölçümün %31,7'sini oluşturmaktadır. Tarım arazilerinin yüzde 47,7'si sulanabilir olmasına rağmen, hâlihazırda bu arazilerin ancak yüzde 5'i sulanmaktadır. TRA2 Bölgesi'ndeki toplam tarım alanlarının % 44,45'ine karşılık gelen Ağrı ilinde tarım alanı 361.000 hektardır.

Ağrı'da arazi kullanımında çayır ve meraların payı yüksektir. Bölgenin çayır ve mera alanının %36'lık kısmı Ağrı sınırları içerisinde yer almaktadır. Ağrı'daki çayır ve mera alanları yüzde 48,8'lik oran ile Türkiye ortalamasının (yüzde 18,7) yaklaşık 2,5 katıdır. Bu durum mera hayvancılığının yoğun bir şekilde yapılabilmesine imkân sağlamaktadır.

İl, zengin flora yapısı ve geniş çayır-mera alanları ile arıcılık faaliyetleri için önemli bir potansiyele sahiptir.

Tarım arazilerinin parçalı ve ekonomik işletmeye yetmeyen büyüklükte olması, yeterli toplulaştırma çalışmalarının yapılamaması, arazi amenajmanının yapılmamış olması ve bilinçsiz otlama bölgedeki arazi kullanımına ait sorunlardır. Bu doğrultuda tarım

arazilerinin parçalanmasının önlenmesi, parçalı arazilerin toplulaştırılması, az topraklı ve topraksız çiftçilerin yeterli gelir elde edebilecekleri tarımsal aile işletmeleri kurabilecek şekilde topraklandırılmaları gerekmektedir.

2010 yılında yapılan geçici kabul ile arsa tahsisine başlanan Ağrı Organize Sanayi Bölgesi (OSB) yatırımcıları beklemektedir. İki etap halinde planlanan OSB'nin ilk etabında yer alan 58 parselin 9'u tahsis edilmiş olup, bölgedeki doluluk oranı %15,5'tir. Parsel büyüklükleri 4.000 ile 10.000 arasında değişmektedir. Ayrıca bölgenin ileride gelişmesi göz önüne alınarak 26,5 hektar alan gelişme bölgesi olarak planlanmış ve rezervde bekletilmektedir.

Tapu Kadastro İl Müdürlüğü'nün verilerine göre kadastro işlemlerinin önemli bir kısmı tamamlanmış olup yeni yatırımlar açısından arazi konusunda bir sorun yaşanmayacağı öngörülmektedir.

Not: Kuruluş yeri faktörleri arasında yer alan "Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları" ile "Arsanın Maliyeti Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti" faktörleri her bir yatırım konusu için ayrıca değerlendirilmiş olup bu başlıkta konuyla ilgili genel bir değerlendirmeye yer verilmemiştir.

4. YAPILABİLECEK YATIRIMLAR

Bir ekonomide yatırım yapma kararını etkileyen pazar olanakları, hammadde ve alt-yapı kaynaklarına yakınlık, taşıma, işgücü, yan sanayiye yakınlık vb. birçok faktör vardır. Bununla birlikte ildeki coğrafi yapı, beşeri kaynaklar, teknik ve sosyal altyapı, tarımsal yapı, doğal kaynaklar, sanayi, ticaret ve hizmet sektörleri ile finansman olanakları ilin mevcut durumunu ve potansiyelini ortaya koyan başlıca alanlardır. Yatırım Yapılabilecek Alanların tespitinde esas olan; yerli veya yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen kuruluş yeri faktörlerinin objektif bir şekilde değerlendirilmesidir.

Bu bölümde, yatırım ortamı değerlendirilerek kuruluş faktörlerine göre ele alınan ve gerek talep-pazar-kaynak gerekse yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişimler daha detaylı incelenmiştir. 37 ayrı yatırım alanında yapılan inceleme sonucunda 5 adet yatırım A Grubu, 32 adet yatırım ise B grubu olarak değerlendirilmiştir. İncelemede C Grubu olarak değerlendirilen yatırım bulunmamaktadır.

Tarım ve Hayvancılık Sektörü

Faaliyet Alanı	Puan	Kategori
Damızlık Sığır Yetiştiriciliği	181	A
Et Besiciliği	181	A
Süt İnekçiliği	168	A
Arıcılık	162	A
Koyun Yetiştiriciliği	159	B
Buğdaygiller Yem Bitkileri	159	B
Jeotermal Seracılık	151	B
Organik Tarım Ürünleri Üretimi	148	B
Yumurta Tavukçuluğu	146	B
Su Ürünleri	137	B

Sanayi ve Hizmetler Sektörü

Faaliyet Alanı	Puan	Kategori
Et Ürünleri/Şarküteri	201	A
Çağrı Merkezi	199	B
Tarım Makineleri İmalatı	197	B
Kent Merkezi Otel Yatırımı (Merkez ve Doğubayazıt)	195	B
El Halıcılığı	194	B
Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi	193	B
Küp Şeker Üretimi	193	B
Apart Daire ve Öğrenci Yurdu	191	B
Metal Ürünleri İmalatı	191	B
Antrepo	190	B
Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi	190	B
AVM	189	B
Karma Yem Üretimi	188	B
Biyogaz Tesisi	186	B
Deri İşleme ve Konfeksiyon Üretim	186	B
Isı Yalıtım Malzemeleri	185	B
Ayakkabı Üretim Tesisi	184	B
Konfeksiyon ve Hazır Giyim	184	B
İnşaat Malzemeleri Üretimi	183	B
Plastik Ürün İmalatı	182	B
Süt Ürünleri	180	B
Yün İplik Üretim Tesisi	180	B
Ambalaj Malzemeleri Üretimi	179	B
Soğuk Hava Deposu	178	B
Konut	172	B
Ağaç ve Orman Ürünleri	165	B
Temizlik Malzemeleri	164	B

Aşağıda A Grubu olarak belirlenen 5 adet yatırım ve B Grubunun en yüksek puanlı 18 adet yatırım alanına ait değerlendirmeler yer almaktadır.

4.1. Damızlık Sığır Yetiştiriciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16
TOPLAM			A	181

Ülke genelinde olduğu gibi bölgede de hayvancılık faaliyetlerinde verimlilik artışının sağlanmasında en önemli çözüm önerisi ırk ıslahının gerçekleştirilerek Bölge koşullarına uyum sağlayabilen ve verimi yüksek ırkların yaygınlaştırılmasıdır.

Yurtiçi talep dolayısıyla yakın dönemde ülkedeki ve bölgedeki yerli ırkların ıslahı için kullanılmak üzere ülke ve bölgesel şartlara uygun nitelikte damızlık hayvan ithalatı yapılmıştır. Özellikle hayvan varlığı açısından önem teşkil eden Bölge illerinde yürütülen hayvancılık destek programları modern işletmelerin kurulabilmesi için yatırımcılara önemli artılar sunmaktadır. Bu kapsamda bölgeye uyum sağlayabilen kültür ya da melez ırkların alınması teşvik edilmektedir. Bölgede yapılacak ıslah çalışmaları için en yakın tesis Orta Anadolu'da olup, yetiştiriciler kültür ve melez hayvan ırklarını bölge dışından ya da yurtdışından yüksek maliyetler karşılığında temin etmektedir.

İlde kurulabilecek büyük ölçekli bir damızlık sığır yetiştiriciliği işletmesi Ağrı ve komşu illerdeki talepleri de karşılayarak büyük bir pazar ağına sahip olacaktır.

Kamu yatırımları ile birlikte ildeki ulaşım altyapısının son yıllarda gözle görülür bir iyileşme kaydettiği düşünüldüğünde gerek kuruluş aşamasında gerekse satış aşamasında taşıma yönünden bir sorunla karşılaşmayacağı öngörülmektedir.

Bölge iklimi yem bitkileri ve mera hayvancılığına uygun bir yapıya sahip olmakla

birlikte hayvanlara yem tedarikinin sağlanması halinde kış koşulları yatırımcıyı etkileyecek bir faktör olarak değerlendirilmemektedir.

Son dönemde ilde Kalkınma Ajansı, Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu gibi kurum ve kuruluşlar faaliyete geçmiştir. Bununla birlikte bölge önceliklerine göre yeniden düzenlenen Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın daha kapsamlı hale getirilen hayvan yetiştiriciliği destekleri sektörün gelişmesine yönelik önemli avantajlar sunmaktadır.

4.2. Et Besiciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	10	30
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16
TOPLAM			A	181

Ülkede kişi başına hayvansal protein tüketimi gelişmiş ülkelerin altındadır. Son dönemlerde kırmızı ete yönelik talep yurtdışından ithal edilen karkas verimi yüksek hayvanlardan karşılanmıştır. Türkiye'de yaşayan nüfusun beslenme ve tüketim alışkanlıkları, genç nüfus ve nüfusun artan gelir seviyesi düşünüldüğünde bu faktörlerdeki her birimlik artış et mamullerinin daha yüksek oranda tüketileceğini göstermektedir. Çayır ve mera zenginliği ile büyükbaş hayvancılıkta ülkenin önde gelen merkezlerinden biri olan TRA2 Bölgesi'nde yetiştirilen hayvanların ülke genelindeki bilinirliği ve yurt içerisindeki talep fazlalığı kurulacak tesisin pazar şartları açısından büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir.

Ağrı ilinde 2012 yılı verilerine göre 310.000'e yakın büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Bu hayvanların büyük kısmı canlı olarak satılmaktadır. Mevcut durumda sadece Et Kombinasyonu kesim yapmakta olup bu durum çiftçilerin besi hayvanı yetiştirmesinde etkili olmaktadır.

Türk halkının yemek kültürü et merkezli olup ülkemizdeki şehirleşme oranının yükselmesi, hayvansal protein tüketiminin öneminin anlaşılması ve toplumun sağlık konusunda daha bilinçli hâle gelmesi et ve et ürünlerindeki talebi olumlu etkileyen faktörler arasında gösterilmektedir.

Türkiye'de tarım ve hayvancılık sektöründe hayvansal ürünlerin üretimini teşvik edici, ürün kalitesini yükseltici ve pazarlama hizmetlerini iyileştirici destek mekanizmalarının yanı sıra et besiciliği için de pek çok destek mekanizması mevcuttur. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) ve teşvik sistemi söz konusu başlıca destek mekanizmaları olup, Ağrı sektör itibarıyla ülkede en fazla desteklenen bölgelerden biridir.

4.3. Süt İnekçiliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	7	7
4.	İşgücü	1	7	7
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	3	8	24
9.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	8	16
TOPLAM		A		168

İlde bulunan 6 adet süt işleme tesisinin en önemli sorunu, yeterli hammadde bulamamalarından dolayı kurulu kapasitelerinin altında çalışmalarınıdır. Bunun en önemli sebebi ildeki çiftçilerde sütünü satma kültürünün tam olarak olgunlaşmamış olması-

dır. Sağılan sütün büyük bir bölümü aile içi tüketimde kullanılmakta ya da süt sağımı hiç yapılmamaktadır. Bununla birlikte henüz süt toplama ağı yeterince geniş değildir. Süt toplama merkezlerinin kurulması ilde işletme tipi süt üretimine geçilmesine katkı sağlayacaktır.

Avrupa ortalamasının oldukça altında olan kişi başına süt tüketiminin artırılmasına yönelik ülke genelinde yürütülen politikalar ve desteklemeler süt ve süt ürünleri sektörünü geleceği olan önemli bir sektör olarak karşımıza çıkarmaktadır.

Süt sığırcılığına yapılacak yatırımlarla kısa vadede üretime geçiş imkanı bulunmaktadır. Süt, her gün tüketilen ve kısa vadede paraya dönüştürülen bir üründür. Yetiştirilen süt hayvanlarının dişi yavrularının sürüye katılması ve erkek yavruların satılması işletme kapasitesini ve karlılığı artırmaktadır.

Sığırların beslenmesinde, başka türlü değerlendirilmesi mümkün olmayan mera bitkilerinin, diğer kaba yemlerinin, tarımsal ürün ve gıda sanayi artıklarının kullanılması hayvancılığın daha ekonomik yapılmasını sağlamaktadır. Sığırlardan elde edilen gübre, toprağın kalitesini artırdığı gibi hayvan beslenmesinde kullanılan bazı yem bitkileri de aynı fonksiyona sahiptir.

4.4. Arıcılık

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	3	6	18
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	9	18
TOPLAM			A	162

Ağrı zengin flora yapısı ve geniş çayır-mera alanları ile arıcılık konusunda önemli bir potansiyele sahiptir. İl, bu özelliği nedeniyle bahar aylarında göçer arıcılar için önem-

li bir lokasyon olmaktadır. TRA2 Bölgesi kovan varlığının %18'i, bal üretiminin ise %31'i Ağrı'dadır. Kovan başına 22,5 kg bal düşen Ağrı, Bölge (11 kg) ve Türkiye (15 kg) ortalamasının üstündedir. Kovan başına sabit maliyetler düşünüldüğünde ilde yapılacak arıcılık faaliyetlerinden daha fazla kar elde edilebilmektedir.

Son yıllarda özendirme önlemlerinde yaşanan gelişmeler Arıcılık Birliği'nin tanıtım ve eğitim faaliyetleri üreticileri teşvik etmektedir.

4.5. Koyun Yetiştiriciliği

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8.	İklim Koşulları	3	6	18
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM		B		159

İlde son yıllarda büyükbaş hayvancılık ön plana çıkmış olsa da Ağrı küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için de oldukça uygun koşullara ve bir yetiştirici kültürüne sahiptir. 1995 yılında Ağrı'da 1,5 milyona yakın küçükbaş hayvan bulunurken 2012 yılında bu sayı 1,1 milyona düşmüştür. Aynı dönemde Türkiye'deki toplam küçükbaş hayvan sayısı 42,9 milyondan 31,2 milyona gerilemiştir. Hali hazırda iklim koşulları Türkiye'nin küçükbaş hayvancılık yapılan diğer bölgelerine nispeten kötü olsa da Ağrı, hammadde, taşıma, işgücü, arazi durumu ve özendirme önlemleri bakımından küçükbaş hayvan yetiştiriciliği için uygun koşullara sahiptir.

4.6. Buğdaygiller Yem Bitkileri

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	1	9	9
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16
6.	Arazi Durumu	3	8	24
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	7	21
9.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM			B	159

Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü verilerine göre 2012 yılında Ağrı'da 310 bin büyükbaş ve 1,1 milyon küçükbaş hayvan bulunmaktadır. Yem bitkilerinin başlıca iki tüketim alanı olup özellikle uzun süren kış aylarında hayvanların kaba yem ihtiyacının giderilmesi için ve yem fabrikalarında kesif yem üretiminde hammadde olarak kullanılmaktadır. Ağrı'da hâlihazırda Doğubayazıt ilçesinde 1 adet yem fabrikası faaliyettedir.

Ağrı'da üretilen yem bitkilerinin tamamı il içerisinde tüketilmekte olup il dışından yoğun bir şekilde hazır yem, yem bitkisi ve saman da getirilmektedir. İlin iklim koşulları ve büyük tek parça arazilerin bulunmaması yem bitkisi yetiştiriciliği için olumsuz olsa da genel olarak Ağrı'da yem bitkileri yetiştiriciliği uygun bir yatırım alanı olarak öne çıkmaktadır. Son yıllarda Patnos, Ağrı ve Eleşkirt Ovasının sulama altyapısına yapılan yatırımlar yem bitkisi üretiminde daha fazla verim alınmasını sağlamaktadır.

4.7. Jeotermal Seracılık

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12
3.	Taşıma	1	7	7
4.	İşgücü	1	8	8
5.	Enerji, Yakıt ve Su	2	8	16
6.	Arazi Durumu	3	9	27
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8.	İklim Koşulları	3	7	21
9.	Özendirme Önlemleri	2	7	14
10.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları	2	7	14
TOPLAM			B	151

Ağrı ili Diyadin ilçesi sahip olduğu jeotermal kaynaklar açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Mevcut durumda ilçedeki 2.000 konut karşılığı mesken jeotermal kaynaklarla ısıtılmaktadır. İlçede özel sektör ve yerel yönetim tarafından işletilen jeotermal havuzlar da bulunmaktadır. 1990'lı yılların sonunda jeotermal seracılık konusunda çalışmalar yapılmış ve bir süre uygulanmıştır. Ancak daha sonra kamunun desteğini çekmesi ile seracılık faaliyeti gerilemiştir. İlçede seracılıkla uğraşan bir çiftçi sadece yaz aylarında çalışarak toplam alanı 1 dönüm olan 3 serada yıllık yaklaşık 10 tona yakın sebze üretimi gerçekleştirmekte ve Ağrı ili içerisinde satmaktadır.

Jeotermal kaynakların seracılıkta kullanılması halinde sebze üretimi yıl boyunca yapılabilecek ve daha fazla ürün elde edilecektir, benzer şekilde kar oranı yüksek olan kesme çiçek üretimi de seralarda yetiştirilebilir. Ağrıya batı illerinden gelen sebze ve meyveler gerek nakliye maliyetleri nedeniyle gerekse ulaşım sırasında tazeliği kaybetmesi nedeniyle fazla tercih edilmemektedir. İlde üretilecek sebzelerin pazarlanması konusunda sorun yaşanmayacaktır.

4.8. Et Ürünleri (Şarküteri)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	2	9	18
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	10	10
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	10	20
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	6	6
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	7	14
TOPLAM		A		201

Bölge coğrafi konumu ve sahip olduğu geniş mera alanı ile büyükbaş hayvancılığa elverişli durumdadır. İlde TRA2 Bölgesi İllerinin aksine ağırlıklı olarak besi hayvancılığı yapılmaktadır. Mevcut 310 bin büyükbaş ve 1,1 milyon küçükbaş hayvan varlığı ilde Et Ürünleri (Şarküteri) yatırımlarının önünü açmaktadır. İlin sürekli artan nüfusu ve Türkiye’de kişi başı et tüketiminin yıldan yıla artış göstermesi, et ve et ürünleri sektörü için önem teşkil etmektedir.

Çevre ve iklim koşulları et ürünleri yatırımı için çok büyük bir baskı oluşturmamaktadır. Bu alandaki en büyük eksiklikler ildeki üst düzey yönetici ve teknik personel eksikliği, mevcut işletmelerin finansman imkânlarından yeterince yararlanamaması ve ilde et işlemeye yönelik yeterli sayıda tesisin bulunmamasıdır.

İlin ekonomik hayatında önemli bir yer tutan hayvancılığın gelişmesi için başta Yatırımlarda Devlet Yardımları, TKDK, SERKA ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı çok yoğun özendirme önlemleri uygulanmaktadır. Mevcut durumda Ağrı, et ürünleri yatırımında profesyonel işletmelere büyük bir potansiyel sunmaktadır.

4.9. Çağrı Merkezi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	9	18
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			A	199

Çağrı merkezlerinin kurulacağı yerin seçiminde etkili olan faktörler başlıca; yatırım yapılan bölgenin güçlü ve kesintisiz telekomünikasyon altyapısına sahip olması, yatırım maliyetlerinin düşük, genç işgücü piyasasının yüksek olmasıdır. Büyük şehirlerdeki kira, ulaşım, işgücü maliyetlerinin fazlalığı, trafik sıkıntısı, işi sahiplenecek nitelikli işgücünün yetersiz olması vb. sebeplerden dolayı çağrı merkezi işletmeleri son yıllarda artan bir trendle yatırımlarını Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerine kaydırmaya başlamışlardır.²⁸

Çağrı merkezi yatırımının finans, otomotiv, medya, hizmet ve kamu gibi birçok sektörde faaliyet gösterebilmesi Pazar olanağını artırmaktadır. Ağrı, şehir içi ve şehirler arası ulaşım sorununun bulunmaması ile il merkezinin mütevazı bir alan içinde kurulu olması; çalışan personelin zaman kaybını önlemekte, verimliliği artırmakta ve işletmeyi olası bir maliyetten kurtarmaktadır. Ağrı şehir merkezinde ve üniversite

28 TRA2 Bölgesinde Çağrı Merkezi Fırsatı Raporu, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012

kampüsünde fiber optik altyapı bulunmaktadır. Üniversitede okuyan yaklaşık 8.000 öğrenci ile ildeki 20-29 yaş grubundaki 103.652'i aşan nüfus bu alandaki yatırım için işgücü havuzunu oluşturmaktadır.

Çağrı merkezi yatırımı emek yoğun bir sektör olması nedeniyle Yatırımlarda Devlet Yardımlarından (Hazine Teşvikleri) yararlanılması durumunda 6. Bölge İlleri için sağlanan desteklerin tamamından en yüksek oranlarda yararlanabilecektir. Özellikle emek yoğun sektörlerin desteklendiği 6. Bölge yatırımları için gelir vergisi stopajı desteği ile işçi ve işveren sigorta primi destekleri toplamı asgari ücretin %38'ine tekabül etmekte olup bu bölgede yapılacak yatırımlar için üst limit olmaksızın 10 yıl (yatırım OSB'de ise 12 yıl) boyunca sağlanacaktır.

İldeki bu fırsatları değerlendirmek isteyen bir firma 2013 yılı içerisinde çağrı merkezi yatırımı için teşvik belgesi almış olup 37,5 milyon TL yatırım ile 1.545 kişilik istihdam sağlayacaktır.

4.10. Tarım Makineleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	197

İlde işlenebilir arazilerin %68'i tarla arazisi olup bu araziler yapısı gereği mekanizasyona uygundur.

Özendirme önlemleri çerçevesinde %50'ye varan desteklerin olması çiftçileri tarım makinesi almaya sevk etmektedir. Bölge dışından gelen tarım aletlerinin bayiler aracılığıyla satılıyor olması ilde üretilecek ürünler için de yeterli bir talebin olduğuna işaret etmektedir. Nitekim ilde faaliyet gösteren 1 adet römork üreticisi yaklaşık 20 kişiye istihdam sağlamakta ve üretiminin büyük bir kısmını il içerisinde pazarlamaktadır.

İldeki tarım sektöründeki istihdamın toplam istihdam içindeki payının azalmasındaki sebeplerden biri de tarımsal makinelere yönelik destekleme programları ile tarımsal faaliyetlerde mekanizasyonun yaygınlaşması olarak yorumlanabilir. Bu durum sektöre ilişkin sosyal ve kültürel çevre faktörüne önemli bir katkı katmakta iken bu alanda faaliyet gösteren işletmelere de bir Pazar yaratmaktadır.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü verilerine göre 2008-2012 yılları arasında çiftçilere 1.641 adet makine ve ekipman alımı için 9 milyon TL destek sağlanmıştır. Destekleme oranının yüzde 50 olduğu göz önüne alınırsa Ağrı'da son 4 yılda toplamda 18 milyon TL'lik makine ekipman satışı sadece bu destekler kapsamında yapılmıştır.

4.11. Kent Merkezi Otel Yatırımı (Merkez ve Doğubayazıt)

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	9	27
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	2	7	14
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	6	6
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10.	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	195

Ağrı ili, ülkemizin en önemli kültür turizmi merkezlerinden biridir. İlin konumunun medeniyetlerin geçiş güzergâhında bulunması tarihi boyunca Ağrı'ya ayrı bir değer katmıştır. Doğu Anadolu'nun en gelişmiş ilçelerinden Doğubayazıt; Ağrı Dağı, Nuh'un Gemisi efsanesi, İshakpaşa Sarayı, Diyardin Kaplıcaları, Balık Gölü ve Meteor Çukuru gibi turistik unsurlarıyla Türkiye'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olma yolunda hızla ilerlemektedir. 2012 yılı verilerine göre 364'ü yabancı olmak üzere 1.269 kişi Ağrı Dağı'na tırmanmıştır. İshakpaşa Sarayını ise 2011 yılında 210 bin kişi ziyaret etmiştir. İlin planlı tanıtımının yapılması ve daha fazla turist çekilmesi için kamu kurumları, STK ve özel kesim tarafından çalışmalar yapılmaktadır. İldeki geceleme sayısının artırılması amacıyla paket turların düzenlenmesi, Ağrı'nın her platformda tanıtılması için de bir Turizm Komisyonunun kurulması çalışmaları devam etmektedir.

Ağrı Havaalanı'na yapılan yatırımlar sonrasında ilde turizm ve ticaret sektörünün daha da canlanacağı öngörülmektedir. Yapılan yenilikler çerçevesinde, apron kapasitesinin 2 uçaktan 6 uçağa çıkarılması, yolcu kapasitesinin 120.000'den 3.000.000 yolcu/yıl'a ulaşması beklenmektedir. Önümüzdeki dönemde yurtdışı uçuşların da başlaması gündemdedir.

Özellikle Doğubayazıt ilçesindeki ticari hareketlilik otel ihtiyacını doğurmaktadır. Ağrı il sınırları içerisinde bulunan Gürbulak Sınır Kapısı, Doğubayazıt ilçe merkezine 30 km uzaklıktadır.

Turizm bölgedeki öncelikli sektörlerden biri olup teşvikler ve SERKA gibi destek mekanizmaları aracılığıyla yatırım yapma ve kapasite arttırma imkânlarına sahiptir. Serhat Kalkınma Ajansı'nın 2010 ve 2011 yılı mali destek programlarında destek alma ya hak kazanan 5 adet konaklama tesisi bulunmaktadır.

Ağrı İl Kültür Turizm Müdürlüğü verilerine göre il sınırları içerisinde 2'si il merkezinde ve 3'ü Doğubayazıt ilçesinde olmak üzere 5 adet 3 yıldızlı; il merkezinde ise 2 yıldızlı 1 adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Söz konusu tesislerin toplam oda ve yatak kapasiteleri sırasıyla 344 ve 648'dir.

İlde henüz 4 ve 5 yıldızlı otel bulunmamaktadır. Mevcut durumda inşaatı devam eden bir 5 yıldızlı otel yatırımı vardır. İlde gerek turistlerin gerekse il dışından iş için gelenlerin konaklayacağı kaliteli tesislere ihtiyaç vardır.

4.12. Atölye Tipi El Halıcılığı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3.	Taşıma	1	9	9
4.	İşgücü	2	9	18
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18
10.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	194

El halıcılığı gerek turistik amaçlarla gerekse günlük kullanım amacıyla üretilmekte ve pazarlaması yapılmaktadır. Bölgede unutulmaya yüz tutmuş bu geleneksel kültür Halk Eğitim Merkezi ve İŞKUR tarafından verilen eğitimler ile yaşatılmaya ve faaliyet alanı işletme boyutuna taşınmaya çalışılmaktadır. İldeki en çok ziyaretçi ağırlayan Doğubayazıt'ta faaliyet gösteren özel bir firmanın ürettiği halılar yabancı turistler tarafından ilgiyle karşılanmaktadır. Yapımı büyük emek ve dikkat isteyen ipek kilimlerin tanesi 12.000 Türk Lirası'na alıcı bulabilmektedir.

4.13. Bal Üretimi ve Paketleme Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1 Pazar Olanakları	3	8	24
2 Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12
3 Taşıma	1	9	9
4 İşgücü	2	8	16
5 Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6 Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7 Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8 İklim Koşulları	1	8	8
9 Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10 Özendirme Önlemleri	2	9	18
11 Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12 Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13 İletişim İmkânları	1	8	8
14 Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15 Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16 Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM		B	193

Kovan başına bal veriminde TRA2 ve Türkiye ortalamasının üzerinde olan Ağrı ilinde Bölgedeki toplam balın da %31'lik kısmı üretilmektedir. 2012 yılı TÜİK verilerine göre yılda 659 ton üretilen bal, kurulacak paketleme tesisi ile il dışına pazarlanabilecektir. İlin flora yapısından kaynaklı bal kalitesinin yüksek olduğu Bölge halkı tarafından bilinmesine rağmen markalaşma ve pazarlama stratejisi eksikliği mevcuttur. Gerekli girişimlerin yapılmasının ardından sektörde yaşanacak hareketlilik paketleme tesisine de pozitif bir şekilde yansiyacaktır. İlde yer alan 2 adet paketleme tesisinin üretim kapasitesi üretilen bal miktarı göz önüne alındığında sektörde önemli bir açık bulunmaktadır.

4.14. Küp Şeker

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	193

Ağrı'da faaliyet gösteren Ağrı Şeker Fabrikası küp şeker imalatı için gerekli olan hammadde temini konusunda önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. İlde faaliyet gösteren iki adet küp şeker fabrikası hammaddesinin büyük bir kısmını Ağrı'dan karşılıyor olup ürünlerini il içerisinde pazarlamaktadır.

Üretim maliyetleri düşük olan küp şeker imalatı, ürün çeşitliliğinin artırılması halinde (esmer şeker, ambalajlı şeker vb.) daha fazla kar etme imkanı sağlamaktadır. İlde tüketilen kesme şekerlerin büyük bir bölümü Erzurum ve Van illerinden gelmektedir.

4.15. Apart Daire ve Öğrenci Yurtları

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	8	24
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	8	16
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	7	7
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	7	14
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	8	16
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	16
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	8
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	191

İlde bölge dışından gelen yaklaşık 15 bin memur, üniversitenin her yıl büyüyen hızla öğrenci kapasitesini artırması inşaat sektörü için büyük bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Söz konusu kesim yurtları ve eşyalı apart daireleri tercih etmektedir. Hâlihazırda 7.800 öğrencisi bulunan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğrencilerinin konakladığı Ağrı şehir merkezinde 636'sı erkek, 1666 kız kapasiteli olmak üzere toplam 2.302 kişilik 1 adet Kredi ve Yurtlar Kurumuna ait yurt vardır. Bunların dışında özel sektör tarafından işletilen toplam 548 kapasiteli 5 yurt vardır. İldeki okuyan öğrencilerin yüzde 70'inin bölge dışından geldiği ve İbrahim Çeçen Üniversitesinin her yıl büyüdüğü düşünüldüğünde yeni yurtlara ihtiyaç bulunmaktadır.

Ağrı'da ülke çapında mobilya ve beyaz eşya ticareti yapan şirketlerin mağazalarının bulunması gerekli malzemelerin temininde kolaylık sağlamaktadır. İl merkezinde fiber optik kablo altyapısı mevcut olup şehirde hızlı internet hizmeti sunulabilmektedir. Gelişmekte olan inşaat sektörü için kredi imkânları şubesi bulunan 11 ayrı banka tarafından sunulabilmektedir. İle yeni atanmış memurlar, üniversitede okuyan öğrenciler belirli bir süre yurt, pansiyon ve otellerde kalmakta daha sonra ev kiralamaktadırlar. İlde geniş aile yapısının da etkisi ile daireler 150-200 m² civarında

inşa edilmektedir. Son dönemde TOKİ tarafından 2+1 daireler yapılmaktadır. Bekâr memur veya öğrencilerin kiralayabileceği 1+1 eşyalı dairelerin yapılması durumunda kolaylıkla kiraya verilebilecektir.

4.16. Metal Ürünleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	6	12
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	191

Ağrı her ne kadar ülkemizin büyük tüketim merkezlerine uzak ve metal ürünler üretimi için hammadde kaynaklarına yakın olmasa da günümüzde ulaşım imkânlarının gelişmesiyle bu mesafeler birçok işletme için artık önemini kaybetmiştir. Nitekim ilde faaliyet gösteren metal işleme tesislerinden biri ürettiği ürünlerin büyük bir kısmını dış pazarlara (Rusya, İran vb.) satmaktadır. Dolayısıyla emek yoğun olan bu sektörde yaratılan katma değer ve karlılık oldukça yüksektir. Altıncı bölge illeri arasında yer alan Ağrı'da yapılacak yatırımlara sağlanan özendirme önlemleri ve diğer kuruluş yeri faktörlerine göre Metal Ürünleri İmalatı yatırım yapılabilir bir sektör olarak değerlendirilebilir.

4.17. Antrepo

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	6	12
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	190

Ağrı ili İran'a ve Orta Asya'ya açılan en önemli kapı konumundadır. Tarihi İpekyolu güzergâhında bulunan ilde komşu ülkelerle yakın iş ilişkileri kurulmaktadır. 2011 ve 2012 yılı verilerine göre Ağrı'ya 71 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirilmiştir. Antrepolar yurtdışından satın alınan ürünlerin geçici olarak tutulduğu yerler olup ürünler burada tutularak ihtiyaç duyulduğunda vergisi ödenip ithalat işlemleri yapılabilmektedir. Bu sayede işletmeler tek seferde yüklü miktarda ürün ithal edip korunaklı olan antrepolarda bekletebilmektedir. Doğubayazıt ilçesinde 8 faal antrepo bulunmakta olup artan dış ticaret hacmi düşünüldüğünde yenilerinin kurulması uygun yatırım alanı olarak değerlendirilmektedir.

4.18. Tuğla ve Kiremit Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	190

Şeker fabrikasının kireçtaşı ihtiyacını karşılamak üzere yapılan araştırmalarda %54 CaO, %0,95 SiO₂ ve %0,90 MgO içerikli büyük jeolojik potansiyele sahip kireçtaşları yer almaktadır.

MTA tarafından yapılan araştırmalara göre Ağrı merkezde yüksek kalitede tuğla-kiremit hammaddeleri bulunmaktadır. Yoncalı köyünde tuğla imalinde kullanılan alüvyon kili çok geniş bir yayılma alanına sahip olup buradaki kil rezervi 15.000 m³ olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde Ağrı ili Hamur ilçesi Adımovva köyü ile Yoğunhisar köyü civarında da rezerv tespit edilmiştir.

İlde yer alan bu zengin yataklara rağmen mevcut durumda özelleştirme kapsamında kiralanan Ağrı Tuğla Fabrikası faaldir. İldeki ve Bölgedeki kentsel dönüşüm hızı ile artan nüfus düşünüldüğünde inşaat sektörüne ve tuğla-kiremit üretimine ihtiyacın da paralel artacağı aşikârdır.

4.19. Alışveriş Merkezi (AVM) Yatırımı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	8	8
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10	Özendirme Önlemleri	2	6	12
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	7	14
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	189

Alışveriş Merkezleri Tüketici (AVM) Algı Araştırması Özet Bulgular çalışmasına göre AVM'ler bulunduğu bölgenin gayrimenkul piyasasına değer katmakta, istihdam yaratmakta, şehir hayatına renk katmakta, markalar arası rekabet yaratarak uygun fiyat ortamı sağlamakta, yeni markaların oluşumunu desteklemekte ve perakende sektörünün büyümesini sağlamaktadırlar. Araştırma sonuçlarına göre AVM'ye gidenlerin yüzde 28'i alışveriş düşkünleri ve yüzde 23'ü tasarruf odaklı olan ziyaretçiler olarak sınıflandırılmaktadır. Yüzde 21'lik büyük bir kesim kalite takipçileri olarak adlandırılmakta, ihtiyaç odaklı olan yüzde 15'lik kesimi yüzde 13'lük oranla keyif odaklı ziyaretçiler takip etmektedir. Anket uygulanan kişilerin ayda ortalama 5,6 defa AVM'ye gidiyor olması AVM'lerin insan hayatında önemli bir yer tutmaya başladığının da bir kanıtıdır.

Ağrı il ve ilçe merkezlerinde alışveriş için cadde mağazaları tercih edilmekte olup mevcut durumda kaliteli ve marka ürün tercih etmek isteyen tüketiciler için çok fazla seçenek sunamamaktadır. İnternet kullanımının ve kredi kartı kullanımının artması ile internet üzerinden alışverişler de artmıştır. Ağrı ilinde faaliyet gösteren kargo şirketleri incelendiğinde gelen kargoların büyük bir çoğunluğunun özel alışveriş sitele-

rinden alınan ürünler olduğu görülmektedir. Bunun yanında ilde yaşayan orta ve üst gelir düzeyine mensup kişiler elektronik, giyim vb. ihtiyaçlarını büyük ölçüde il dışına çıktıkları zaman gidermektedirler. 180 km uzaklıkta olan Erzurum ilçesi sahip olduğu AVM nedeniyle hafta sonları Ağrılı vatandaşlar tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Erzurum AVM'nin çevre şehirlerden ziyaretçi ağırlamanın yanında komşumuz İran'dan da ziyaretçi ağırladığı bilinmektedir. Ağrı ili sahip olduğu 552 bin nüfus ile büyük bir pazardır. Şehirleşme oranının yüzde 53 olduğu il ve ilçe merkezlerinde toplam 292 bin kişi yaşamaktadır. İlde eğitim gören 7.800 üniversite öğrencisi ile ilde çalışan 15.000 civarı memur da hesaba katıldığında Ağrı ilinin tüketim ihtiyacı daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Sınır ili olmamızın avantajı ile gerek lğdır gerekse Ağrı ili komşu ülkelerden alışveriş yapmak için gelen turistlere kendi ülkelerinde tedarik edemedikleri tüketim malzemelerini alma imkanı sağlamaktadır. Artvin ili Hopa ilçesinde Sarp sınır kapısına yakın bir yerde kurulan AVM günde ortalama 4.000 civarı Gürcü vatandaşı ağırlamaktadır. Sınır komşusu olduğumuz ülkelerde yeterli düzeyde tüketim malzemesi imalatı olmadığı ve bu ihtiyaçlarını büyük oranda ihraç ederek karşıladıkları düşünüldüğünde ilde kurulacak bir AVM'nin komşu ülkelerden de müşteri çekebileceği öngörülmektedir.

4.20. Karma Yem Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1.	Pazar Olanakları	3	7	21
2.	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3.	Taşıma	1	8	8
4.	İşgücü	2	8	16
5.	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6.	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7.	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8.	İklim Koşulları	1	8	8
9.	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	8	16
10.	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11.	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12.	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13.	İletişim İmkânları	1	8	8
14.	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15.	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	8	8
16.	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	188

Ülkemizde karma yem üretim kapasitesinde yaşanan büyük artışların yanında bölgemizde hayvancılık faaliyetlerinde işletmelerin en önemli girdisini oluşturan yem kullanımının artması sektörde pazarı genişletmiştir. Hayvancılıkta verimliliğin artırılması için yüksek verimli ırkların kullanılmasının yanı sıra hayvanların besin gereksinimi yeterli ve dengeli sağlanması gerekmektedir.

İlde 2 adet özel yem fabrikası olup bu firmalar büyükbaş, küçükbaş ve kanatlı hayvan yemi üretmektedir. Kanatlı hayvan yemi büyük ölçüde firmalara ait tavuk çiftliklerinde tüketilmektedir. Büyükbaş hayvan yemleri ise il içerisinde ağırlıklı olmakla birlikte komşu illere de satılmaktadır. Bölgedeki çiftçilerin kaliteli karma yem ihtiyacının büyük bir kısmı bölge dışından sağlanmaktadır. Ulaşım maliyetlerinin etkisiyle Bölge dışından getirilen yemin maliyeti bölgede üretilene oranla daha fazla olmaktadır.

Bölgenin zengin çayır ve mera varlığı ile birlikte yem bitkileri üretimine yatkın olması aynı zamanda sulanabilir arazilerinin fazlalığı hammadde temininde bir fırsat oluşturmaktadır.

Bugün bilinçli hayvancılık yapılan işletmelerde karma yem, hayvanların kış beslenmesinde verimliliği güvence altına alan önemli bir uygulamadır. Son dönemde özellikle DAP kapsamında büyük ölçekli yatırım yapan hayvancılık işletmelerinde bu konuda farkındalığın arttığı ve silajlık yeme yöneldikleri gözlenmektedir.

Bölgemizde özellikle ağır geçen kış şartlarının etkisiyle yem kaynaklarının yetersizliği ve hayvanlardan istenilen verime ulaşamaması bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni kurulan modern işletmelerde hayvanlara herhangi bir katkısı olmayan saman ve kuru ot yerine karma yeme olan ilginin arttığı bilinmektedir.

İlde özellikle birincil tarım faaliyetleri ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesine yönelik SERKA, TKDK ve Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın geniş kapsamlı destek programları uygulanmaktadır.

4.21. Biyogaz Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	9	27
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	8	16
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	5	5
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	9	18
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	5	10
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	6	12
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	186

İlde yapılacak biyogaz yatırımları için herhangi bir pazar sorunu yoktur. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Elektrik Enerjisi Üretimi Amaçlı Kullanımına İlişkin Kanunda belirtildiği gibi tesiste üretilen elektriğin kendi kullanımları dışında 13,3 (ABD Doları cent/kWh) devlete satım garantisinin olması pazar olanaklarından birisidir.

İlde yaklaşık 310.000 büyükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır. Buna karşın hayvan kümelenmesinin olmayışı biyogaz yatırımları için hammadde teminini zorlaştıracak bir unsur olarak gözükse de yakın gelecekte yapılması planlanan Modern Besi Merkezi bu sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. Benzer şekilde büyükbaş hayvan varlığı açısından potansiyele sahip merkez köylerde çiftçiler bir araya getirilerek biyogaz üretimi için hammadde temini yaratılabilir.

Hayvan dışkısından daha yüksek miktarda metan gazı sağlayan mısır silajının yetiştiği ve yetiştirilebileceği alanların varlığının hammadde temininde kullanılabileceği düşünülmektedir. 2011 yılı verilerine göre 675 dönüm alanda 3.700 ton mısırlık silaj üretimi yapılmış olup söz konusu üretim rakamları her geçen yıl artmaktadır.

Biyogaz santrallerinde yaklaşık olarak %90 su %10 hayvan ve bitki gübre/artıkları kullanılmaktadır. Bu sebeple tesisin sürekli ihtiyaç duyduğu suya yakınlık önem arz etmektedir.

Ağrı ovası düz yapısıyla inşaat masraflarını azaltıcı avantajlara sahiptir. Yatırım için müsait alanların kiralandığı bilinmektedir. Buna ek olarak kullanılmayan şahıs arazilerinin maliyetleri diğer şehirlere kıyasla oldukça düşüktür.

İlde köylüler besledikleri hayvanların dışkılarını biriktirerek kışın yakacak olarak yakmaktadır. Bu şekilde elde edilen ısı enerjisi biyogazın yakılmasıyla elde edilen enerjinin yalnızca %10'udur. Ayrıca bu durum oldukça sağlıksız bir ortam oluşturmaktadır.

Yatırım kapsamında bazı devlet destekleri mevcuttur. Mısır silajı için ekim ve mazot desteği verilmektedir. Devletin tesiste üretilen elektriği alma garantisi vermesi önemli bir özendirici etmendir.

4.22. Deri İşleme ve Konfeksiyon Üretim Tesisi

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	7	14
3	Taşıma	1	9	9
4	İşgücü	2	7	14
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	8	8
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	6	6
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	8	16
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Millî Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	186

Mevcut durumda ilde bir adet deri eşya imalathanesi yer almaktadır. Çoğunlukla çanta, cüzdan vb. tüketim malzemeleri üreten firma hammaddesini bölge dışından temin etmekte 20-25 kişilik personeli ile ürettiği malzemeleri İstanbul pazarına ve dış piyasaya satmaktadır. Ağrı Et Kombinasyonu, kestiği hayvanlardan elde ettiği derileri ilde bir işleme tesisi bulunmaması dolayısıyla il dışına satmaktadır. İlde daha öncekinde kamu eliyle kurulan deri işleme tesisi kapalı durumda olup iki yıl önce içindeki malzemeler ile birlikte özel sektör firmasına satılmıştır. Bu tesisin yeniden hayata geçirilmesi için fizibilite çalışmaları yapılmaktadır.

4.23. Isı Yalıtım Malzemeleri İmalatı

Kuruluş Yeri Faktörleri		Faktör Ağırlığı	Puan	Faktör
1	Pazar Olanakları	3	8	24
2	Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	8	16
3	Taşıma	1	8	8
4	İşgücü	2	7	14
5	Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7
6	Arsanın Maliyeti, Topografik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	8	8
7	Sosyal ve Kültürel Çevre	1	7	7
8	İklim Koşulları	1	7	7
9	Çevre Koşullarına Uygunluk	2	7	14
10	Özendirme Önlemleri	2	8	16
11	Yan Sanayiye Yakınlık	1	7	7
12	Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması	2	6	12
13	İletişim İmkânları	1	8	8
14	Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14
15	Finansman İmkânları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma	1	7	7
16	Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	8	16
TOPLAM			B	185

Ülke genelinde olduğu gibi ilde de ısınma amacıyla kullanılan yakıt çeşitlerinin artan maliyeti ile birlikte ısı yalıtım malzemelerine verilen önem ve bilinç giderek artmaktadır.

İnşaat sektöründe ısı yalıtım sistemlerinin kullanılması bölgelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgili olup Türkiye bu konuda Dünya ve Avrupa ülkelerinin gerisinde

kalmıştır. Bu durumu değiştirmek amacıyla yapılan düzenlemelerden biri, 2008 yılında yürürlüğe giren ve son yıllarda üzerinde değişiklikler yapılan Enerji Performans Yönetmeliği'dir. Bu kapsamda yeni binaların, ısı yalıtımlı, enerji verimli olarak projelendirilmesi ve Enerji Kimlik Belgesi ile bunun belgelendirilmesi zorunlu hale getirilmiştir.

İlde özellikle son iki yıl içinde konut sektöründe özel ve kamu yatırımları ile birlikte mevcut binaların mantolama sistemini kullanmasının, yalıtımın giderek yaygınlaşmasında örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Ağrı'da inşa edilmiş ve inşa edilmekte olan binalar ele alındığında, yalıtım özelliklerinin yetersiz kaldığı kayda değer enerji kayıplarının yaşandığı, dolayısıyla aşırı enerji kullanımından ötürü çevrenin de zarar gördüğü tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. İlde fosil yakıt tüketiminin oldukça fazla olduğu düşünülürse yalıtım malzemelerinin çevreye katkısı ve önemi artmaktadır.

Sektör için getirilen yasal zorunluluk ve düzenlemeler doğrultusunda bu alanda yapılacak yatırımlar öncelikli hale gelmiştir. İlde 25 milyon tona yakın pomza ve 150 milyon ton civarında perlit rezervi ısı yalıtım malzemeleri için önemli bir hammadde kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Teşvik sistemi kapsamında; KDV istisnası, işçi ve işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı, sabit yatırım tutarına ilişkin vergi indirimi gibi çeşitli destek unsurları mevcuttur. Buna ek olarak Kalkınma Ajansı ve KOSGEB'in imalat sanayine yönelik programlarından yararlanılabilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin en geri kalmış illerinden biri olan Ağrı ili hammadde ve pazar kaynaklarına göreceli uzak olması, nitelikli işgücü temininde yaşanan sıkıntılar, ulaşım ve altyapı sorunları, iklim şartlarının elverişsiz olması, sermaye sahiplerinin yatırım yapma konusundaki çekinceleri nedeniyle sahip olduğu potansiyeli güce dönüştürememektedir.

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması, yerelden kalkınmanın sağlanması amacıyla kamu eliyle düzenlemeler yapılmaktadır. Ülkenin büyümesi ve kalkınması için ihracata dayalı üretim stratejisi benimsenmiş 2023 yılına ilişkin büyük hedefler konmuştur. Devletin özelleştirme sürecini hızlandırması ve elindeki iktisadi işletmeleri birer birer satmasıyla beraber ekonomideki düzenleyici, kolaylaştırıcı ve teşvik edici rolü belirginleşmiştir. Özel sektörün gelişmesini sağlamak üzere altyapı yatırımları hızlandırılmış, ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış bölgelerde özel yatırımların daha fazla teşvik edilmesine yönelik politikalara ağırlık verilmiştir.

Söz konusu politikaların başında Nisan 2012'de yeniden düzenlenen ve Haziran 2012'de yayınlanarak yürürlüğe giren Yatırımlardaki Devlet Yardımları yer almaktadır. Ağrı ili, yatırım teşvikleri bakımından en fazla desteklenen ve sosyo-ekonomik açıdan en az gelişmiş 15 ilin yer aldığı altıncı bölgede bulunmaktadır. Özel sektör yatırımlarının artması amacıyla bölgedeki tüm sektörler teşvik kapsamına alınmış olup yatırım döneminde; vergi indirimi, yatırım kredisi destekleri ve bedelsiz arazi tahsisi, KDV istinası, gümrük vergisi muafiyeti ve işçi ödemelerine ilişkin destek unsurlarından yararlanılabilmektedir.

İlde tarım ve hizmetler sektörünün payı yüksek olmasına rağmen yıllar içinde imalat sektörü gözle görülür şekilde canlanmaktadır. İlde 2010 yılı sonu itibarıyla faaliyete geçen OSB, ilçelerde kurulan Küçük Sanayi Siteleri imalat sektörünün bir arada yapılmasına imkan vermektedir. İran ile kurulması planlanan Ortak Serbest Sanayi Bölgesi için en güçlü aday şu anda Doğubayazıt ilçesidir. Büyük ölçekli bir işbirliği olması planlanan bu yatırımın gerçekleşmesi durumunda Ağrı ili ve Doğubayazıt ilçesi sanayi alanında gerçek anlamda bir sıçrama yaşayacaktır.

Kış mevsiminin uzun sürdüğü ilde tarımdan batı illeri gibi birkaç hasat alınamamaktadır. Yüzölçümünün büyük bir bölümü mera ve çayırarla kaplı olan ilde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yoğun olarak yapılmaktadır. Aile işletmeleri olarak devam eden

bu faaliyetler devletin özendirme önlemlerinin etkisi ile son yıllarda büyük ölçekli işletme boyutuna doğru dönüşüm geçirmektedir. Tarım ve hayvancılıkta karşılaşılan en önemli sorunların başında bu faaliyetlerin bilinçsiz olarak geleneksel yöntemlerle yapılması ve tarıma dayalı sanayinin ilde yeterince gelişmemiş olmasıdır. İlde üretilen tarım ürünleri hiçbir katma değer eklenmeden satılmakta ve bu nedenle karlılık düşük olmaktadır. Son dönemlerde popüler olan organik tarım ve hayvancılık faaliyetleri konusunda ilde hızlı bir gelişme kaydedilmektedir. 2012 yılı verilerine göre 2.137 çiftçi organik tarım ile uğraşmaktadır. Ağrı'nın el değmemiş doğası ve zengin bitki örtüsü göz önünde bulundurulduğunda her türlü organik faaliyet için önemli fırsatlar barındırdığı söylenebilir.

İl Ağrı Dağı, İshakpaşa Sarayı, Nuh'un gemisi efsanesi, termal kaynaklar, dünyanın ikinci büyük meteor çukuru, Türkiye'nin en yüksek göllerinden biri olan Balıkgölü gibi doğal ve tarihi değerleri ile zengin bir turistik çeşitlilik sunmaktadır. Yeterince tanıtım yapılamaması nedeniyle turizm potansiyelinden istenen ölçüde istifade edilememektedir.

Hazırlanan bu çalışma ile Ağrı'nın mevcut durumu ortaya konmuş, kısa ve uzun vadede ilde gerçekleşmesi beklenen gelişmeler ışığında yapılabilecek yatırımların ve potansiyel yatırım alanlarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

Ağrı'nın doğal kaynakları, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak 37 yatırım konusu önerilmiştir. Önerilen yatırım konularından 4'ü tarım ve hayvancılık, 1'i sanayi ve hizmetler sektöründe olmak üzere 5 faaliyet alanı A Grubu, 3'ü tarım ve hayvancılık 15'i sanayi ve hizmetler sektöründe 18 adet yatırım konusu ise B grubu olarak değerlendirilmiştir.

A Grubu olarak belirlenen ve değerlendirmeler sonucunda sorunsuz olarak görülen 5 adet yatırım konusu ile B Grubunun en yüksek puanlı 18 adet yatırım alanına ait kuruluş yeri faktörleri detaylı olarak incelenmiştir.

Ağrı ili ve bölgesinin ekonomik ve sosyal koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen yatırım konuları öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri ancak teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netlik kazanabilir.

6. KAYNAKÇA

Ağrı 2012 Yılı 4. Dönem İl Koordinasyon Kurul Toplantısı, Sağlık İl Müdürlüğü sunumu.

Ağrı Et ve Balık Kombinası Müdürlüğü internet sitesi

Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, agrikulturturizm.gov.tr.

Ağrı İli 2011 Yılı Brifing Raporu, Kars Valiliği.

Ağrı İli Kamu Yatırımları Çalışması, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

Ağrı İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması, Türkiye Kalkınma Bankası, 2004.

Ağrı Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü Verileri, 2012

Ağrı Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü,

A Theory of Migration, Everett S. Lee, University of Pennsylvania, 1996.

81 İl Durum Raporu, T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Sanayi Genel Müdürlüğü, 2012.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, www.dsi.gov.tr.

Devlet Su İşleri 24. Bölge Müdürlüğü

Everett S. Lee (1966). A Theory of Migration. University of Pennsylvania

Gelir İdaresi Başkanlığı veritabanı.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Ağrı İl Müdürlüğü

Milli Eğitim Örgün Eğitim İstatistikleri 2011-2012,

MTA TRA2 İllerini Kapsayan Maden Envanteri Derlemesi, 2012

İller Arası Rekabetçilik Endeksi, URAK, 2011.

İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Kalkınma Bakanlığı, 2003.

Kalkınma Ajansları Destek Yönetimi Kılavuzu, T.C. Kalkınma Bakanlığı (mülga Devlet Planlama Teşkilatı), 2009.

Kalkınma Ajansları Teşvik Sistemi 16.07.2012 tarihli Eğitimi Sunumu, M. Y. Şahin, T.C. Ekonomi Bakanlığı.

- Kamu Yatırımları, T.C. Kalkınma Bakanlığı,
Karayolları Genel Müdürlüğü, Resmi İnternet Sitesi, www.kgm.gov.tr.
Karayolları Genel Müdürlüğü, İstatistikler, İllere Göre Devlet ve İl Yolları,
KOSGEB, Resmi İnternet Sitesi, www.kosgeb.gov.tr,
Kuzey Doğa Derneği, İnternet Sitesi, www.kuyucuk.org.
Rakamlarla Serhat İlleri 2011, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.
Recent Theories of the Relationship between Education and Development, Francis
X. Hezel, SJ, Yayınlanmadı, 1974.
Serhat Bölgesi Sınır Kapıları İnceleme Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.
Süt Sanayi Sektörü Mevcut Durum Analiz Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.
Türkiye Bankalar Birliği
T.C. Ekonomi Bakanlığı, Ticaret Müşavirlikleri Verileri
T.C. Ekonomi Bakanlığı, Sınır Ticareti, www.ekonomi.gov.tr
T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
T.C. Hazine Müsteşarlığı
T.C. Kalkınma Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.kalkinma.gov.tr.
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.kulturturizm.gov.tr.
T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Resmi İnternet Sitesi, www.meb.gov.tr.
T.C. Ulaştırma Bakanlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü,
Tarım Kredi Kooperatifleri, Resmi İnternet Sitesi, www.tarimkredi.org.tr.
Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, Resmi İnternet Sitesi, www.tkd.org.tr.
TBB veri tabanı, www.tbb.org.tr.
Ticaret Müşavirlikleri Verileri, T.C. Ekonomi Bakanlığı.
TRA2 Bölgesi Sağlık Altyapısı Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2011.
TRA2 Bölgesinde Çağrı Merkezi Fırsatı Raporu, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

TRA2 Düzey II Bölgesi 2010-2013 Bölge Planı, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2010.

TRA2 İllerini Kapsayan Maden Envanteri Derlemesi, MTA, 2012.

TRA2 Sağlık Altyapısı Raporu, 2011.

TRA2 Sanayi Bölgeleri Raporu, T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

TRA2'de Göç Olgusu: Sebep ve Sonuçlar Bağlamında Analitik Bir Araştırma, Serhat Kalkınma Ajansı, 2012.

TÜİK, ADNKS Kayıtları, Genel Nüfus Sayımı Sonuçları

TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri

TÜİK, İşgücü İstatistikleri

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü resmî internet sitesi, www.iskur.gov.tr

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Türk Patent Enstitüsü veri tabanı, www.tpe.org.tr.

Türkiye Çevre Durum Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu, Resmi İnternet Sitesi, www.tuik.gov.tr.

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü veri tabanı, www.iskur.gov.tr.

Yeni Yatırım Teşvik Sistemi 1. Yıl Uygulama Sonuçları, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, 2010.

7. EKLER

7.1. Ek-1: Tablolar

Tablo 7.1 URAK, Genel Endeks Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Bartın	42	44	51
Ankara	2	2	2	Sinop	43	41	40
İzmir	3	3	3	Bolu	44	43	44
Bursa	4	4	4	Kütahya	45	42	43
Kocaeli	5	5	5	Bilecik	46	45	48
Eskişehir	6	6	6	Tokat	47	54	42
Tekirdağ	7	8	8	Afyonkarahisar	48	52	52
Antalya	8	7	11	Erzincan	49	53	45
Adana	9	9	7	Amasya	50	47	50
Gaziantep	10	11	10	Giresun	51	49	53
Hatay	11	10	12	Karaman	52	46	47
Kayseri	12	13	9	Artvin	53	57	54
Zonguldak	13	20	29	Ordu	54	58	55
Mersin	14	15	16	Kırşehir	55	60	60
Trabzon	15	14	14	Osmaniye	56	48	49
Samsun	16	16	15	Van	57	55	57
Konya	17	12	13	Niğde	58	51	66
Isparta	18	22	24	Batman	59	56	56
Muğla	19	17	17	Mardin	60	62	64
Aydın	20	18	18	Düzce	61	61	58
Denizli	21	19	19	Kastamonu	62	66	62
Manisa	22	29	23	Kilis	63	59	59
Balıkesir	23	21	25	Adıyaman	64	64	63
Edirne	24	25	26	Çorum	65	65	67
Erzurum	25	27	28	Aksaray	66	68	65
Sakarya	26	24	22	Çankırı	67	63	61
Elâzığ	27	39	34	Kars	68	67	68
Malatya	28	28	30	Yozgat	69	71	71
Yalova	29	23	21	Muş	70	73	70
Sivas	30	26	20	Bingöl	71	75	72
Kırklareli	31	30	31	İğdır	72	69	75
Diyarbakır	32	36	39	Bitlis	73	72	73
Çanakkale	33	31	35	Tunceli	74	77	78
Kahramanmaraş	34	35	33	Bayburt	75	76	76
Rize	35	38	27	Siirt	76	74	69
Kırıkkale	36	34	38	Gümüşhane	77	80	74
Neşehir	37	32	32	Ardahan	78	79	79
Karabük	38	33	37	Ağrı	79	70	77
Şanlıurfa	39	40	41	Şırnak	80	78	81
Uşak	40	37	36	Hakkâri	81	81	80
Burdur	41	50	46				

Tablo 7.2 URAK, Beşeri Sermaye ve Yaşam Kalitesi Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2007	2008-2008
Ankara	1	1	1	Erzincan	42	45	43
İstanbul	2	2	2	Karaman	43	41	42
Eskişehir	3	3	3	Nevşehir	44	44	56
İzmir	4	4	4	Kastamonu	45	59	59
Isparta	5	6	6	Bayburt	46	52	50
Antalya	6	5	5	Giresun	47	43	44
Trabzon	7	7	7	Ordu	48	50	49
Edirne	8	11	9	Çorum	49	47	46
Kırıkkale	9	8	10	Gümüşhane	50	64	61
Erzurum	10	16	15	Amasya	51	46	41
Elâzığ	11	9	8	Tunceli	52	54	64
Bursa	12	10	11	Tokat	53	48	48
Kocaeli	13	14	20	Hatay	54	51	51
Muğla	14	15	12	Afyonkarahisar	55	49	47
Konya	15	19	14	Kahramanmaraş	56	63	63
Bolu	16	12	16	Çankırı	57	60	62
Karabük	17	20	21	Bilecik	58	58	60
Adana	18	13	13	Kilis	59	61	57
Kayseri	19	18	17	Bartın	60	53	55
Aydın	20	17	22	Düzce	61	57	53
Denizli	21	22	19	Niğde	62	55	52
Mersin	22	23	23	Aksaray	63	56	54
Sivas	23	24	24	Diyarbakır	64	62	65
Samsun	24	21	18	Yozgat	65	72	70
Yalova	25	28	25	Osmaniye	66	65	58
Zonguldak	26	25	27	Van	67	69	67
Çanakkale	27	29	30	Adıyaman	68	66	66
Kırşehir	28	30	35	Batman	69	67	68
Sakarya	29	31	26	Bingöl	70	71	71
Balıkesir	30	27	28	Kars	71	75	73
Malatya	31	26	32	Bitlis	72	73	75
Uşak	32	32	29	Iğdır	73	70	72
Burdur	33	33	33	Şanlıurfa	74	68	69
Kırklareli	34	40	36	Siirt	75	74	74
Tekirdağ	35	39	34	Ardahan	76	80	77
Gaziantep	36	34	40	Hakkâri	77	79	81
Kütahya	37	36	39	Muş	78	78	79
Sinop	38	38	37	Ağrı	79	76	78
Artvin	39	42	45	Mardin	80	77	76
Manisa	40	35	31	Şırnak	81	81	80
Rize	41	37	38				

Tablo 7.3 URAK, Markalaşma Becerisi ve Yenilikçilik Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Giresun	42	45	36
Ankara	2	2	2	Isparta	43	38	41
Bursa	3	3	3	Elâzığ	44	52	53
Kayseri	4	5	4	Karabük	45	50	51
Gaziantep	5	8	7	Düzce	46	42	47
İzmir	6	9	6	Erzurum	47	41	39
Manisa	7	15	9	Amasya	48	53	52
Denizli	8	7	8	Malatya	49	44	43
Eskişehir	9	10	16	Mardin	50	47	46
Antalya	10	11	18	Şanlıurfa	51	46	45
Trabzon	11	12	10	Kastamonu	52	32	48
Sivas	12	13	12	Kırşehir	53	48	49
Diyarbakır	13	55	56	Çankırı	54	51	50
Kocaeli	14	4	13	Kırklareli	55	49	37
Konya	15	6	5	Siirt	56	54	54
Adana	16	14	14	Nevşehir	57	56	60
Sakarya	17	16	15	Yalova	58	59	55
Hatay	18	17	17	Aksaray	59	57	57
Balıkesir	19	18	19	Kırıkkale	60	58	62
Tekirdağ	20	21	25	Bartın	61	60	59
Kahramanmaraş	21	25	24	Osmaniye	62	63	64
Mersin	22	20	21	Sinop	63	64	63
Samsun	23	19	26	Adıyaman	64	67	68
Kütahya	24	22	22	İğdır	65	71	72
Zonguldak	25	28	27	Batman	66	65	66
Ordu	26	23	20	Van	67	61	58
Aydın	27	24	23	Yozgat	68	68	67
Karaman	28	26	29	Erzincan	69	66	69
Rize	29	27	11	Gümüşhane	70	62	61
Bolu	30	30	32	Muş	71	69	65
Muğla	31	33	33	Kars	72	70	71
Afyonkarahisar	32	31	28	Artvin	73	72	75
Şırnak	33	78	78	Kilis	74	73	70
Çorum	34	34	31	Ağrı	75	75	74
Çanakkale	35	35	35	Bingöl	76	74	73
Burdur	36	29	34	Bayburt	77	80	79
Edirne	37	37	40	Ardahan	78	81	81
Uşak	38	43	44	Bitlis	79	76	76
Niğde	39	36	30	Hakkâri	80	79	80
Tokat	40	40	42	Tunceli	81	77	77
Bilecik	41	39	38				

Tablo 7.4 URAK, Ticaret Becerisi ve Üretim Potansiyeli Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Aydın	42	38	28
Ankara	2	2	2	Muğla	43	32	47
İzmir	3	3	3	Edirne	44	48	50
Kocaeli	4	4	4	Trabzon	45	46	37
Bursa	5	5	5	İğdır	46	18	56
Hatay	6	6	8	Sivas	47	14	44
Şanlıurfa	7	26	20	Kırıkkale	48	47	52
Gaziantep	8	9	6	Karaman	49	43	43
Mersin	9	10	22	Sinop	50	55	42
Tekirdağ	10	11	11	Tokat	51	41	39
Zonguldak	11	34	19	Yalova	52	19	23
Antalya	12	8	16	Kilis	53	35	38
Konya	13	7	7	Artvin	54	58	53
Kayseri	14	28	14	Karabük	55	31	21
Samsun	15	25	18	Nevşehir	56	39	12
Adana	16	12	9	Uşak	57	50	31
Aksaray	17	56	27	Isparta	58	54	49
Kahramanmaraş	18	23	10	Kırşehir	59	75	73
Manisa	19	22	33	Elâzığ	60	72	60
Afyonkarahisar	20	49	45	Adıyaman	61	61	61
Kırklareli	21	45	34	Burdur	62	78	71
Malatya	22	36	40	Bingöl	63	79	76
Mardin	23	37	46	Bolu	64	68	69
Ordu	24	53	24	Muş	65	69	59
Çanakkale	25	20	29	Osmaniye	66	63	68
Batman	26	42	26	Yozgat	67	74	70
Balıkesir	27	30	41	Bilecik	68	73	75
Denizli	28	17	15	Düzce	69	67	66
Diyarbakır	29	16	13	Kütahya	70	62	65
Van	30	21	32	Kastamonu	71	66	64
Hakkâri	31	51	48	Bitlis	72	60	72
Bartın	32	52	30	Niğde	73	64	78
Erzurum	33	44	35	Tunceli	74	80	81
Çorum	34	33	51	Amasya	75	71	77
Ağrı	35	15	57	Bayburt	76	76	80
Şırnak	36	13	58	Erzincan	77	77	67
Eskişehir	37	27	36	Siirt	78	59	74
Sakarya	38	24	17	Gümüşhane	79	81	62
Ardahan	39	29	55	Kars	80	70	79
Giresun	40	40	54	Çankırı	81	65	63
Rize	41	57	25				

Tablo 7.5 URAK, Erişilebilirlik Alt Endeksi Sıralamaları

İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008	İL	2009-2010	2008-2009	2007-2008
İstanbul	1	1	1	Osmaniye	42	38	37
İzmir	2	2	2	Erzincan	43	37	42
Tekirdağ	3	3	4	Bartın	44	47	58
Ankara	4	4	3	Niğde	45	43	66
Hatay	5	5	5	Sivas	46	44	20
Kocaeli	6	7	7	Sinop	47	46	46
Adana	7	6	6	Tokat	48	65	45
Bursa	8	8	8	Karabük	49	48	47
Zonguldak	9	15	29	Bolu	50	49	48
Samsun	10	9	9	Kırıkkale	51	52	52
Mersin	11	10	10	Düzce	52	50	49
Gaziantep	12	12	12	Kars	53	51	50
Eskişehir	13	11	11	Mardin	54	53	57
Muğla	14	13	13	Batman	55	54	51
Aydın	15	14	14	Adıyaman	56	55	53
Antalya	16	16	15	Afyonkarahisar	57	58	61
Kayseri	17	17	16	Van	58	56	55
Balıkesir	18	18	19	Çankırı	59	57	56
Isparta	19	31	31	Muş	60	59	59
Trabzon	20	19	18	Artvin	61	60	63
Sakarya	21	21	22	Giresun	62	61	62
Yalova	22	20	17	Karaman	63	62	60
Elâzığ	23	42	40	Kastamonu	64	64	65
Konya	24	22	21	Kırşehir	65	63	64
Malatya	25	23	23	Yozgat	66	66	68
Edirne	26	24	26	Ordu	67	67	67
Erzurum	27	25	24	Kilis	68	68	69
Kırklareli	28	27	25	Bitlis	69	69	70
Nevşehir	29	26	27	Siirt	70	71	54
Bilecik	30	28	30	Bingöl	71	70	71
Kahramanmaraş	31	30	28	Çorum	72	74	75
Manisa	32	29	32	Aksaray	73	73	73
Diyarbakır	33	32	34	Iğdır	74	76	77
Burdur	34	45	44	Tunceli	75	75	74
Rize	35	33	33	Bayburt	76	77	76
Denizli	36	34	35	Gümüşhane	77	78	78
Şanlıurfa	37	35	36	Ardahan	78	79	79
Amasya	38	41	43	Şırnak	79	80	80
Çanakkale	39	39	39	Ağrı	80	72	72
Uşak	40	40	41	Hakkâri	81	81	81
Kütahya	41	36	38				

Tablo 7.6 Yıllara Göre İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne Göre Sıralaması

İL	2011 Sıra	2003 Sıra	2003 Endeks	1996 Sıra	1996 Endeks	İL	2011 Sıra	2003 Sıra	2003 Endeks	1996	1996 Endeks
İstanbul	1	1	4,808	1	4,879	Malatya	42	41	-0,226	38	-0,180
Ankara	2	2	3,315	2	3,324	Afyon	43	44	-0,272	41	-0,228
İzmir	3	3	2,524	3	2,708	Artvin	44	43	-0,260	46	-0,362
Kocaeli	4	4	1,943	5	1,562	Erzincan	45	58	-0,493	47	-0,369
Antalya	5	11	0,915	7	0,979	Hatay	46	29	0,196	26	0,190
Bursa	6	5	1,679	4	1,746	Kastamonu	47	51	-0,376	43	-0,332
Eskişehir	7	6	1,104	6	1,010	Bartın	48	55	-0,416	51	-0,472
Muğla	8	13	0,712	11	0,626	Sivas	49	53	-0,406	48	-0,408
Tekirdağ	9	7	1,059	8	0,912	Çorum	50	46	-0,328	44	-0,338
Denizli	10	12	0,716	16	0,501	Sinop	51	57	-0,485	54	-0,513
Bolu	11	14	0,609	28	0,147	Giresun	52	50	-0,367	45	-0,342
Edirne	12	16	0,562	18	0,408	Osmaniye	53	47	-0,333	-	-
Yalova	13	9	0,935	-	-	Çankırı	54	59	-0,519	53	-0,507
Çanakkale	14	24	0,369	20	0,352	Aksaray	55	56	-0,452	49	-0,449
Kırklareli	15	11	0,863	14	0,554	Niğde	56	49	-0,356	42	-0,280
Adana	16	8	0,949	9	0,825	Tokat	57	61	-0,590	52	-0,481
Kayseri	17	19	0,477	15	0,531	Tunceli	58	52	-0,400	60	-0,695
Sakarya	18	23	0,404	27	0,155	Erzurum	59	60	-0,533	56	-0,551
Aydın	19	22	0,420	12	0,572	Kahramanmaraş	60	48	-0,350	50	-0,451
Konya	20	26	0,253	24	0,220	Ordu	61	62	-0,645	55	-0,536
Isparta	21	28	0,212	21	0,337	Gümüşhane	62	71	-0,925	63	-0,783
Balıkesir	22	15	0,565	13	0,567	Kilis	63	54	-0,412	-	-
Manisa	23	25	0,342	22	0,308	Bayburt	64	66	-0,802	64	-0,799
Mersin	24	17	0,519	10	0,692	Yozgat	65	64	-0,717	58	-0,639
Uşak	25	30	0,169	23	0,250	Adıyaman	66	65	-0,776	61	-0,753
Burdur	26	31	0,144	29	0,145	Diyarbakır	67	63	-0,670	57	-0,614
Bilecik	27	18	0,504	17	0,475	Kars	68	67	-0,819	62	-0,755
Karabük	28	27	0,213	-	-	Iğdır	69	69	-0,891	69	-0,980
Zonguldak	29	21	0,449	19	0,362	Batman	70	70	-0,905	65	-0,869
Gaziantep	30	20	0,462	25	0,200	Ardahan	71	74	-1,073	72	-1,058
Trabzon	31	38	-0,186	34	-0,035	Bingöl	72	76	-1,125	73	-1,061
Karaman	32	35	-0,099	40	-0,225	Şanlıurfa	73	68	-0,832	59	-0,658
Samsun	33	32	0,088	35	-0,042	Mardin	74	72	-0,989	66	-0,916
Rize	34	37	-0,178	37	-0,122	Van	75	75	-1,093	67	-0,955
Düzce	35	45	-0,280	-	-	Bitlis	76	79	-1,157	71	-1,057
Nevşehir	36	34	-0,075	32	0,006	Siirt	77	73	-1,006	68	-0,971
Amasya	37	39	-0,186	39	-0,194	Şırnak	78	78	-1,140	75	-1,225
Kütahya	38	40	-0,207	31	0,093	Ağrı	79	80	-1,281	74	-1,135
Elazığ	39	36	-0,101	33	-0,025	Hakkâri	80	77	-1,140	70	-1,054
Kırşehir	40	42	-0,229	36	-0,117	Muş	81	81	-1,440	76	-1,245
Kırıkkale	41	33	0,059	30	0,141						

Tablo 7.7 SEGE 1996, 2003, 2011 Çalışmalarında Kullanılan Değişkenler

1996	2003	2011
DEMOGRAFİK GÖSTERGELER		
Toplam Nüfus	Toplam Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Şehirleşme Oranı	Şehirleşme Oranı	Yaşa Özel Doğurganlık Oranı (15-49 Yaş)
Yıllık Ortalama Nüfus Artışı	Yıllık Ortalama Nüfus Artışı	Genç Bağımlı Nüfus Oranı (0-14 Yaş)
Nüfus Yoğunluğu	Nüfus Yoğunluğu	Net Göç Hızı
Yıllık Net Göç Oranı	Doğurganlık Hızı	Şehirleşme Oranı
Doğurganlık Oranı	Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü		
İstihdam Göstergeleri		
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İşsizlik Oranı
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İşgücüne Katılma Oranı
Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Ticaret İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Çalışma Çağındaki Nüfusun (15-64 Yaş Arası) Toplam Nüfus İçerisindeki Oranı
Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Mali Kurumlar İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	İmalat Sanayi İstihdamının Sigortalı İstihdam İçindeki Oranı
Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Ücretli Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Aktif Çalışanların Toplam Nüfusa Oranı
Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Ücretli Çalışan Kadınların Toplam İstihdama Oranı	Ortalama Günlük Kazanç
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	Ortalama Günlük Kazanç-Kadın İstihdam Oranı
Eğitim Göstergeleri		
Okur-Yazar Nüfus Oranı	Okur-Yazar Nüfus Oranı	Okur-Yazar Nüfus Oranı
Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı	Okur-Yazar Kadın Nüfusun Toplam Kadın Nüfusuna Oranı
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	Üniversite Bitirenlerin 22+ Yaş Nüfusa Oranı	Genel Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı
İlkokullar Okullaşma Oranı	İlkokullar Okullaşma Oranı	Mesleki Ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı
Ortaokullar Okullaşma Oranı	Liseler Okullaşma Oranı	İlin Ygs Ortalama Başarı Puanı
Liseler Okullaşma Oranı	Mesleki Ve Teknik Liseler Okullaşma Oranı	Yüksek Okul Veya Fakülte Mezunu Nüfusun 22+ Yaş Nüfusa Oranı
Sağlık Göstergeleri		
Bebek Ölüm Oranı	Bebek Ölüm Oranı	Yüzbin Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hekim Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Diş Hekimi Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Eczane Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı	Yeşil Kart Sahibi Nüfusun İl Nüfusuna Oranı
Mali Kapasite Göstergeleri		
Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	Organize Sanayi Bölgesi Parsel Sayısı	İldeki Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Payı
İmalat Sanayi İşyeri Sayısı	Küçük Sanayi Siteleri İşyeri Sayısı	İldeki Tasarruf Mevduatının Türkiye İçindeki Payı
İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	İmalat Sanayii İşyeri Sayısı	Kişi Başına Düşen Banka Mevduatı Tutarı
İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	İmalat Sanayi Yıllık Çalışanlar Ortalama Sayısı	Bin Kişiye Düşen İnternet Bankacılığında Aktif Bireysel Müşteri Sayısı
Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	İmalat Sanayi Kurulu Güç Kapasite Miktarı	Bin Kişiye Düşen İnternet Bankacılığında Aktif Kurumsal Müşteri Sayısı
Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	Fert Başına İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi	Kişi Başına Düşen Bütçe Gelirleri
	Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	İl Vergi Gelirinin Türkiye İçindeki Payı

1996	2003	2011
ERİŞİLEBİLİRLİK GÖSTERGELERİ		
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Üretim Değeri	Kırsal Kesim Asfalt-Beton Köy Yolu Oranı
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı	İlin En Yakın Havaalanına Uzaklığı
Daire Sayısı	Daire Sayısı	Hane Başına Genişbant Abone Sayısı
Şehirsel Nüfus Başına Konut Alanı	Borulu Su Tesisatı Bulunan Daire Oranı	Kişi Başına Düşen Gsm Abone Sayısı
		İlin Otoyol Ve Devlet Yollarına Göre Yük-Km Değerleri
		Toplam Demiryolu Hattının Yüzölçüme Oranı
Rekabetçi ve Yenilikçi Kapasite Göstergeleri		
Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	Gayrisafi Yurt İçi Hasıla İçindeki Payı	İl İhracatının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	Kişi Başına Düşen İhracat Tutarı
Banka Şube Sayısı	Banka Şube Sayısı	İmalat Sanayi İşyerlerinin Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Banka Mevduatı	Fert Başına Banka Mevduatı	İmalat Sanayi Kayıtlı İşyeri Oranı
Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Toplam Banka Mevduatı İçindeki Payı	Kişi Başı İmalat Sanayi Elektrik Tüketimi
Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Toplam Banka Kredileri İçindeki Payı	Organize Sanayi Bölgesinde Üretim Yapılan Parsellerin Türkiye İçindeki Payı
Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	Kırsal Nüfus Başına Tarımsal Kredi Miktarı	Küçük Sanayi Sitesi İşyeri Sayısının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	Fert Başına Sınai, Ticari Ve Turizm Kredileri Miktarı	Yeni Kurulan Şirketlerin Toplam Sermayesinin Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına Belediye Giderleri	Fert Başına Belediye Giderleri	On Bin Kişiye Düşen Yabancı Sermayeli Şirket Sayısı
Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	Fert Başına Genel Bütçe Gelirleri	Yüz Bin Kişiye Düşen Marka Başvuru Sayısı
Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Fert Başına Gelir Ve Kurumlar Vergisi Miktarı	Yüz Bin Kişiye Düşen Patent Başvuru Sayısı
Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	Fert Başına Kamu Yatırımları Miktarı	Yüksek Lisans Ve Doktora Sahibi Nüfusun 30+ Yaş Nüfusa Oranı
Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Fert Başına Teşvik Belgeli Yatırım Tutarı	Kırsal Nüfus Başına Düşen Tarımsal Üretim Değeri
Fert Başına İhracat Miktarı	Fert Başına İhracat Miktarı	Turizm Yatırım-İşletme Ve Belediye Belgeli Yatak Sayısının Türkiye İçindeki Payı
Fert Başına İthalat Miktarı	Fert Başına İthalat Miktarı	Teşvik Belgeli Yatırım Tutarının Türkiye İçerisindeki Payı
Yaşam Kalitesi Göstergeleri		
Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Kırsal Yerleşmelerde Asfalt Yol Oranı	Bin Kişiye Düşen Avm Brüt Kiralanabilir Alan Oranı
Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Yeterli İçmesuyu Götürülen Nüfus Oranı	Kanalizasyon Şebekesi İle Hizmet Verilen Belediye Nüfusunun Toplam Belediye Nüfusuna Oranı
Tck Asfalt Yol Oranı	Devlet Ve İl Yolları Asfalt Yol Oranı	Kişi Başı Mesken Elektrik Yüketimi
		On Bin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Otomobil Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Özel Otomobil Sayısı	Kükürtdioksit (So2) Ortalama Değeri
Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtları Sayısı	Onbin Kişiye Düşen Motorlu Kara Taşıtları Sayısı	Partüküler Madde (Duman) Ortalama Değeri
Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Fert Başına Elektrik Tüketim Miktarı	Sosyal Güvenlik Kapsamı Dışında Kalan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı
Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Fert Başına Telefon Kontör Değeri	Yüz Bin Kişiye Düşen Ceza İnfaz Kurumuna Giren Hükümlü Sayısı
Onbin Kişiye Düşen Faks Sayısı	Yeşil Karta Sahip Nüfus Oranı	Yüz Bin Kişiye Düşen İntihar Vakası Sayısı

Tablo 7.8 Yıllara ve Bölgelere Göre Okur-Yazarlık Durumu, Okuma Yazma Bilmeyenlerin Oranları

Bölge	Yıl	Okuma yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen	Durumu bilinmeyen	Okuma yazma bilmeyen oranı	Durumu bilinmeyen oranı	Toplam	Okuma yazma bilmeyen oranı (Erkek)	Okuma yazma bilmeyen oranı (Kadın)
Türkiye	2008	4.863.414	43.806.774	3.966.417	9,24%	7,54%	52.636.605	3,69%	14,75%
Türkiye	2009	4.645.638	45.942.369	2.962.823	8,68%	5,53%	53.550.830	3,40%	13,92%
Türkiye	2010	3.812.092	48.128.011	2.731.288	6,97%	5,00%	54.671.391	2,56%	11,37%
Türkiye	2011	3.163.396	50.508.897	1.946.146	5,69%	3,50%	55.618.439	1,99%	9,37%
TRA2	2008	131.935	477.833	119.944	18,08%	16,44%	729.712	7,81%	29,41%
TRA2	2009	127.535	509.843	87.611	17,59%	12,08%	724.989	7,48%	28,67%
TRA2	2010	98.936	548.506	77.294	13,65%	10,67%	724.736	5,21%	22,63%
TRA2	2011	87.917	611.599	50.874	11,72%	6,78%	750.390	4,02%	20,30%
Ağrı	2008	66.651	182.585	63.334	21,32%	20,26%	312.570	9,94%	33,78%
Ağrı	2009	65.393	203.399	47.610	20,67%	15,05%	316.402	9,28%	33,26%
Ağrı	2010	49.717	228.614	42.374	15,50%	13,21%	320.705	6,12%	25,64%
Ağrı	2011	44.182	261.209	28.862	13,22%	8,63%	334.253	4,59%	23,00%
Kars	2008	30.268	152.888	31.296	14,11%	14,59%	214.452	5,03%	24,32%
Kars	2009	29.005	159.023	21.457	13,85%	10,24%	209.485	4,95%	23,61%
Kars	2010	23.132	163.591	18.854	11,25%	9,17%	205.577	3,94%	18,96%
Kars	2011	20.910	177.709	11.969	9,93%	5,68%	210.588	3,25%	17,29%
İğdır	2008	24.254	79.910	16.524	20,10%	13,69%	120.688	9,09%	32,00%
İğdır	2009	23.153	84.628	12.125	19,31%	10,11%	119.906	8,77%	30,59%
İğdır	2010	17.637	92.418	10.829	14,59%	8,96%	120.884	5,61%	23,99%
İğdır	2011	15.385	103.419	6.464	12,28%	5,16%	125.268	4,30%	20,92%
Ardahan	2008	10.762	62.450	8.790	13,12%	10,72%	82.002	5,16%	21,99%
Ardahan	2009	9.984	62.793	6.419	12,61%	8,11%	79.196	5,00%	20,88%
Ardahan	2010	8.450	63.883	5.237	10,89%	6,75%	77.570	4,17%	17,96%
Ardahan	2011	7.440	69.262	3.579	9,27%	4,46%	80.281	3,19%	16,11%

7.2. Ek-2: Kısaltmalar

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AKADP	: Ardahan Kars Artvin Kalkınma Projesi
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
DAP	: Doğu Anadolu Kalkınma İdaresi Başkanlığı
DPT	: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
EDAM	: Ekonomi ve Dış Politikalar Araştırma Merkezi
ENH	: Enerji Nakil Hattı
GSKD	: Gayrisafi Katma Değer
HES	: Hidroelektrik Santral
IPA	: Avrupa Birliği Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KDV	: Katma Değer Vergisi
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KOSGEB Başkanlığı	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
KSS	: Küçük Sanayi Sitesi
KYK	: Kredi ve Yurtlar Kurumu
MTA	: Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
SEGE	: İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
SERKA	: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı
TBB	: Türkiye Bankalar Birliği
TDİOSB	: Tarıma Dayalı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi
TKB	: Türkiye Kalkınma Bankası
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
TR	: Türkiye Cumhuriyeti
TRA	: Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi illerini kapsayan düzey I bölgesi
TRA2	: Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsayan düzey II bölgesi
TÜİK	: T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu
URAK	: Uluslararası Rekabet Araştırma Kurumu Derneği

7.3. Ek-3: Tanımlar

2. Basamak Sağlık Hizmetleri	: Hastalıkların teşhis ve yatırılarak tedavisi için düzenlenen hizmetlerdir. Hastaneler ve yataklı tedavi merkezleri ikinci basamak sağlık hizmetleri veren kuruluşlardır
3. Basamak Sağlık Hizmetleri	: Özel dal ve eğitim ve araştırma hastaneleri tarafından yürütülen sağlık hizmetleridir.
Ajans	: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı
B Grubu Hastane	: Ruhsatlandırılmış yatak kapasitesi otuz ila elli arasında olan, en az dört farklı dâhili ve dört farklı cerrahi uzmanlık dalında tam gün kadrolu uzman tabip çalıştırmak suretiyle sağlık hizmeti veren; birinci fıkrada belirlenen asgari standartlara ilave olarak günün gelişmiş tıp teknolojisine uygun olan bir veya birden fazla teşhis ve tedavi birimini ve radyoloji, biyokimya, patoloji ve mikrobiyoloji laboratuvarlarını bünyesinde bulunduran genel hastanelerdir.
Bölge	: Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsayan TRA2 Düzey II Bölgesi'dir.
Genç bağımlılık oranı	: Bir bölgede ikamet eden 0-14 yaş arası nüfusun toplam çalışabilir nüfus olan 15-64 yaş arası nüfusa oranı
Göç	: Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma
İstihdam Edilenler	: Aşağıda yer alan işbaşında olanlar ve işbaşında olmayanlar grubuna dâhil olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus, istihdam edilen nüfustur. İşbaşında olanlar: Ücretli, maaşlı, yevmiyeli, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişilerdir. İşbaşında olmayanlar: İşi ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına ve işverenler istihdamda kabul edilmektedir. Ücretli ve maaşlı çalışan ve çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan fertler; ancak 3 ay içinde işlerinin başına geri döneceklerse veya işten uzak kaldıkları süre zarfında maaş veya ücretlerinin en az % 50 ve daha fazlasını almaya devam ediyorsa istihdamda kabul edilmektedir. Referans haftası içinde "1 saat" bile çalışmamış olan ücretsiz aile işçileri ve yevmiyeliler istihdamda kabul edilmemektedir. Mesleki bilgi ve görgülerini artırmak amacıyla belirli bir menfaat (aynı yada nakdi gelir, sosyal güvence, cep harçlığı, bahşiş vb.) karşılığında çalışan çıraklar ve stajyer öğrenciler de istihdam halinde olanlar kapsamına dahil edilmektedirler.
İşgücü	: İstihdam edilenler ile işsizlerin oluşturduğu tüm nüfusu kapsar.
İşgücüne dâhil olmayan Nüfus	: İşsiz veya istihdamda bulunmayan kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfustur.
İşgücüne Katılma Oranı (%)	: İstihdamın, kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus içindeki oranıdır

İşsiz	: Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kâr karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dâhildirler.
İşsizlik oranı (%)	: İşsiz nüfusun işgücü içindeki oranıdır.
Okullaşma oranı	: Okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim düzeyinde okula kayıtlı öğrencilerin söz konusu düzey okul çağında olan bireylerin içerisindeki payı
Şehirleşme	: Özellikle sanayinin gelişmesi sonucu nüfusun şehirlerde toplanması ve şehir alanlarının genişlemesi süreci
Şehirleşme oranı	: Bir ilin şehirleşmiş bölgelerinde (il ve ilçe merkezleri) yaşayan nüfusun o ilin toplam nüfusa oranı
Tarım dışı işsizlik oranı	: Tarım dışı mesleklerde iş arayanların, tarım dışı işgücüne oranıdır
Toplam yaş bağımlılık oranı	: 0-14 arası ile 65 ve üzeri yaş grubunda olan toplam nüfusun çalışabilir nüfusa oranı
Yaşlı bağımlılık oranı	: 65 yaş ve üstü nüfusun çalışabilir nüfusa oranı